

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTUTRA MƏRKƏZİ

“Dünya sferasında pul köçürmələrinin statistik təhlili” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Cəfərov İbrahim Elşad

BAKİ – 2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fəriz Saleh
_____ **imza**
“___” _____ **2019 –cu il**

“Dünya sferasında pul köçürmələrinin statistik təhlili” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060406 – “Statistika”

İxtisaslaşma: Milli hesablar sistemi

Qrup: 710

Magistrant
Cəfərov İbrahim Elşad

_____ **imza**

Elmi rəhbər
i.e.n.,dos.Teymurova Vüsalə Eybulla

_____ **imza**

Program rəhbəri
b.m.,i.ü.f.d. Hübətova Suqra İnqilab

_____ **imza**

Kafedra müdiri
i.e.d.,prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi

_____ **imza**

BAKİ – 2019

"Statistical Analysis of Money Transfers in the World Sphere"

Summary

Actualization of subject of research. The money transfer of migrants is the cause of financial development of family situation, also formalization of human budget and achievement of high life standards. Furthermore, the advantages of use of money transfer are the improvement of productivity and fight against to limits, which delays the development of country. All the sentences, which mentioned here consist the actualization of topic, the ascription of dynamic statistics and the transfer of money in the world. The aims of research are to learn the social-economic impact of world money transfer, also to determine the amount of transfer and the description of main characteristics of money transfer in micro and macro quality.

In addition, the main mission of research is to determine international migration and the main characteristic of money transfer and ascription of statistic money transfer.

Methods of research. There were used some methods to research the statistic situation of money transfer in world such as, timetable, graphics and the ascription of dynamic raw.

The research information contains the information of world bank, Russia Central bank, common information materials, internet websites and also made the academic research by foreign and native authors.

The results of research:

There was dynamically ascribed the cross-border money transfer in global economy.

There was determined development perspective of international money transfer in world.

There was evaluated the development of world money transfer in a complex way in Republic of Azerbaijan.

The results of research have academic and practical rules, also the determination of world transfer development perspective in our country.

Key words: world spheres, money transfers, statistical analysis

İXTİSARLAR və İŞARƏLƏR

AR Azərbaycan Respublikası

ÜDM Ümumi Daxili Məhsul

Məs. Məsələn

ÜMM Ümumi Milli Məhsul

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	7
I Fəsil DÜNYA SFERASINDA PUL KÖÇÜRMƏLƏRİNİN METODOLOJİ VƏ NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİ.....	11
1.1. Beynəlxalq əmək miqrasiyaları və pul köçürmələri.....	11
1.2. Qloballaşma şəraitində pul köçürmələrinin ölkələrin sosial- iqtisadi inkişafına təsirinin statistik öyrənilməsinin əhəmiyyəti.....	16
1.3. Pul köçürmələri haqqında statistik informasiya mənbələri.....	26
II Fəsil QLOBAL İQTİSADİYYATDA FİZİKİ ŞƏXSLƏRİN TRANSŞƏRHƏD PUL KÖÇÜRMƏLƏRİNİN QURULUŞUNUN VƏ DİNAMİKASININ STATİSTİK TƏHLİLİ.....	34
2.1. Dünya sferasında fiziki şəxslərin transşərhəd pul köçürmələrinin quruluşunun statistik təhlili.....	34
2.2. MDB ölkələrində miqrantların pul köçürmələrinin dinamikasının statistik təhlili.....	43
III FƏSİL DÜNYA SFERASINDA PUL KÖÇÜRMƏLƏRİ BAZARININ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ.....	52
3.1 Qlobal pul köçürmələri bazarının inkişafı və transformasiyası.....	52
3.2 Azərbaycan Respublikasında pul köçürmələri bazarının inkişafı istiqamətləri.....	61
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	67
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	73
Cədvəllərin siyahısı.....	76
Qrafiklərin siyahısı.....	77

GİRİŞ

Tədqiqatın aktuallığı. Müasir dövrdə dünya sferasında valyuta əməliyyatlarında xüsusi rol oynayan beynəlxalq pul köçürmələrinin əhəmiyyəti getdikcə artmaqdadır. Dünya bankının məlumatlarına əsasən son 5 il ərzində bütün miqrantların xarici ölkələrdən öz ailələrinə göndərdikləri maliyyə vəsaitlərinin - pul vəsaitlərinin həcmi 2 dəfə artmışdır. Pul vəsaitlərinin belə artımı bankların pul köçürmələrinin qeydiyyat sisteminin yaxşılaşmasını təmin etməklə yanaşı, miqrantların pul - kredit sahəsində davranışlarının əks etdirir.

Yüksək gəlir səviyyəli ölkələrdə işləyən ölkə miqrantlarından öz mənşə ölkələrinə axan pul göndərmələri əlavə gəlirin mühüm mənbəyinə, eyni zamanda onların ailələrinin yaşayış mənbəyinə çevrilir. Pul göndərmələrinin həcmnin artması ölkənin sosial -iqtisadi inkişafının maliyyələşdirilməsinin potensial mənbəyi ola bilər. Əgər onların köməyi ilə fiziki və insan kapitalına investisiyalar artarsa, onunla birlikdə əmək məhsuldarlığı yüksəlir.

Pul köçürmələri artıq işçi qüvvəsi olan ölkələrə əlavə pul (valyuta) vəsaitlərinin daxil olmasını, eyni zamanda işsizliyin azaldılmasını təmin edir. Miqrantların pul köçürmələri onların ailələrinin güzəranının yaxşılaşmasına səbəb olmaqla bərabər, həm də insan kapitalının formalaşması ,yüksək həyat standartlarına nail olunması (xüsusilə də təhsil və səhiyyə xidmətləri sahəsində) üçün əlavə mənbədir. Bundan əlavə, pul köçürmələri ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı üçün daha vacib xarici amildir. Digər sahələrdən fərqli olaraq ,onlar alınmış vəsaitlərin qaytarılma şərtinə malik deyillər, həm də iqtisadi tənəzzül dövründə onların ölkədən sürətli çıxarılması ehtimalı da yoxdur. Pul köçürmələrinin səmərəli istifadəsi məhsuldarlığın artımını və ölkənin inkişafını ləngidən məhdudiyyətlərlə mübarizədə mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Bütün qeyd edilənlər dünya sferasında köçürmələrinin səviyyə və dinamikasını statistik təhlilini zəruri edir və seçilmiş mövzunun aktuallığı da bu kontekstdə əsaslandırılmışdır.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Dünya sferasında pul köçürmələrinin Azərbaycan dilində statistik tədqiq edilməməsi bu tədqiqat

mövzusunun seçilməsinə maraq yaratmışdır. Bu məsələlərin həll edilməsində Навой А.В., Шалунова Л.И., Рязанцев.А.П., Хрусталёв Е.Ю., Алексеева.Л.Г., Купец О., Хасанова.С. və digər dünya alimlərinin əməyi olmuşdur. Ölkəmizdə bu proseslərin ayrı – ayrı istiqamətləri Yaqubov.S.M., Əliyev.Ə.İ., Məmmədov.A.C., Əfəndiyev R.D, Vəliyev N.R tərəfindən təhlil edilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Yazılan dissertasiya işinin məqsədi dünya sferasında pul köçürmələrinin statistik təhlil etməklə, pul köçürmələrinin sosial-iqtisadi inkişafa təsirini öyrənməkdən , müxtəlif mənbələrin məlumatları əsasında pul köçürmələrinin miqyasını müəyyən etmək və pul köçürmələrinin makro və mikro səviyyədə əsas xarakteristikalarını təsvir etməkdən ibarətdir.

Yazılan dissertasiya işinin əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

- Dünya sferasında pul köçürmələrinin metodoloji və nəzəri aspektləri araşdırmaq və ümumiləşdirmək;
- Qloballaşma şəraitində pul köçürmələri və onun sosial- iqtisadi inkişafa təsirini öyrənmək;
- Pul köçürmələri haqqında statistik informasiya mənbələri müəyyən etmək;
- Beynəlxalq əmək miqrasiyaları və pul köçürmələrinin əsas xüsusiyyətlərini müəyyən etmək;
- Müxtəlif mənbələrin məlumatları əsasında pul köçürmələrinin miqyasını müəyyən etmək və pul köçürmələrinin makro və mikro səviyyədə əsas xarakteristikalarını təsvir etmək;
- Dünya sferasında fiziki şəxslərin transsərhəd pul köçürmələrinin quruluşunun statistik təhlil etmək;

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Dissertasiya işinin predmeti dünya sferasında pul köçürmələridir. Tədqiqatın obyektı isə ayrı – ayrı dünya ölkələridir.

Tədqiqatın metodları. Dünya sferasında pul köçürmələrinin vəziyyətini statistik tədqiq etmək üçün statistika müşahidəsi, cədvəl və qrafiklər, mütləq , nisbi və orta kəmiyyətlər , variasiya sıralarının təhlili göstəriciləri, dinamika sıralarının təhlili göstəriciləri və s. metodlarla yanaşı riyazi statistikanın analitik qruplaşdırma , balans metodlarından da geniş istifadə edilmişdir.

Bu metodlar dünya sferasında pul köçürmələrini xarakterizə edən göstəricilərin quruluşunda, dinamikasında və qarşılıqlı əlaqələrində baş verən kəmiyyət qanunauyğunluqlarının tədqiqində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqatın informasiya bazası. Tədqiqatın informasiya bazasını dünya bankının, Rusiya mərkəzi bankının məlumatları, kütləvi informasiya vasitələrinin materialları, internet saytları, eyni zamanda xarici və yerli müəlliflərin elmi araşdırmaları təşkil edir.

Tədqiqat nəticəsində ədə olunan elmi-praktiki nəticələr aşağıdakılardır:

- Qlobal iqtisadiyyatda fiziki şəxslərin transsərhəd pul köçürmələrinin quruluşunun və dinamikasının statistik təhlil edilmişdir;
- Dünya sferasında beynəlxalq pul köçürmələri bazarının inkişaf perspektivləri müəyyən edilmişdir
- MDB ölkələrində transsərhəd pul köçürmələrinin dinamikasının statistik öyrənilmişdir;
- Qlobal pul köçürmələri bazarının inkişafı və transformasiyası öyrənilmişdir;
- Azərbaycan Respublikasında pul köçürmələri bazarının inkişafı istiqamətləri kompleks şəkildə tədqiq edilərək qiymətləndirilmişdir.

Nəticələrin elmi və praktiki əhəmiyyəti: Bu tədqiqat işi dünya sferasında pul köçürmələrinin statistik tədqiqinə həsr edilmiş Azərbaycan dilində yazılmış ilk tədqiqat işidir. Tədqiqat işinin nəticələrindən ölkəmizdə pul köçürmələri bazarının inkişaf perspektivlərinin müəyyən edilməsində elmi – nəzəri və praktiki əhəmiyyəti vardır.

İşin həcmi və quruluşu. Dünya sferasında pul köçürmələrinin statistik təhlilinə həsr edilmiş tədqiqat işi 3 fəsildən ibarət olmaqla 77 səhifə həcmindədir.

Dissertasiyanın birinci fəslə “**Dünya sferasında pul köçürmələrinin metodoloji və nəzəri aspektləri**” adlanır. Bu fəsildə pul köçürmələrinin miqrantların bütün ailəsi üçün, həmçinin miqrantların aid oldudugu ölkələr üçün mövcud iqtisadi iqtisadi ədəbiyyatların şərhə əsasında potensial üstünlükləri göstərilmiş, qloballaşma şəraitində pul köçürmələrinin sosial- iqtisadi inkişafa təsiri statistik öyrənilmiş, pul köçürmələri haqqında statistik informasiya mənbələri

araşdırılmış, beynəlxalq əmək miqrasiyaları və pul köçürmələrinin əsas xüsusiyyətləri aşkar edilmişdir.

Dissertasiyanın ikinci fəslı **“Qlobal iqtisadiyyatda fiziki şəxslərin transsərhəd pul köçürmələrinin quruluşunun və dinamikasının statistik təhlili”** adlanır. Bu fəsildə ölkəyə pul köçürmələri axının miqyası, mənbə ölkələri, rəsmi və qeyri- rəsmi pul köçürmə kanalları göstərilmiş, dünya sferasında fiziki şəxslərin transsərhəd pul köçürmələrinin quruluşunun statistik təhlil edilmiş və MDB ölkələrində transsərhəd pul köçürmələrinin dinamikası statistik öyrənilmişdir.

Dissertasiyanın üçüncü fəslı **“Dünya sferasında pul köçürmələri bazarının inkişaf perspektivləri”** adlanır. Bu fəsildə hər bir ölkəyə pul köçürmələrinin iqtisadi və digər nəticələri araşdırılmış, qlobal pul köçürmələri bazarının inkişafı və transformasiyası və Azərbaycan Respublikasında pul köçürmələri bazarının inkişafı istiqamətləri müəyyən edilmişdir.

Dissertasiyanın sonunda nəticə və təkliflər və biblioqrafik ədəbiyyat siyahısı verilmişdir.

I Fəsil DÜNYA SFERASINDA PUL KÖÇÜRMƏLƏRİNİN METODOLOJİ VƏ NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİ

1.1. Beynəlxalq əmək miqrasiyaları və pul köçürmələri

Dünya iqtisadiyyatının qloballaşması dərinləşdikcə əhalinin beynəlxalq miqrasiyası bir sıra ölkələrin sosial- iqtisadi, eyni zamanda demokratik inkişafına təsir edən ən mühüm amillərdən birinə çevrilir. Əhalinin beynəlxalq miqrasiyası bazar iqtisadiyyatına aid olan obyektiv bir prosesdir. Ölkələr arasında xarici iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi, kapital axını, beynəlxalq iqtisadi integrasiya və sairə kimi miqrasiya da obyektiv bir prosesdir. Bazar qanunlarına müvafiq olaraq əmək ehtiyatları özlərinə maksimum fayda verən tətbiq yeri axtarırlar. Əmək ehtiyatları bu çür tətbiq yerlərini vətəndan kənarda tapdıqları halda, onlar daimi yaşadıqları yerləri dəyişməli olurlar. Başqa iqtisadi ehtiyatlardan fərqli olaraq əmək ehtiyatları beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin həm obyekt, eyni zamanda subyektidir. Bundan başqa beynəlxalq miqrasiya donor ölkələrə, həmçinin qəbul edən ölkələrə sosial, iqtisadi, demoqrafik və psixoloji təsir göstərir. (Məmmədov R. "Beynəlxalq statistika", 1999)

Tarixin müxtəlif dövrlərində beynəlxalq əmək miqrantların mənşəyi və tərkibində müəyyən dəyişikliklər baş vermişdir. Bu çür dəyişikliklər donor ölkələrin, eyni zamanda qəbul edən ölkələrin dünyada mövqeyindən, imkanlarından, həmçinin ölkələr arasında mövcud olan coğrafi, tarixi və etnik əlaqələrdən asılı olaraq formalaşır. Misal üçün, əvvəllər ABŞ-a gələn miqrantların əsas mənbəyi Qərbi Avropa və Kanada ölkələri idisə, son dövrlərdə Latın Amerikasının ölkələrindən gələnlərin sayı üstünlük təşkil edirdi. ABŞ-a legal gələnlərin çox hissəsini ali təhsilli şəxslər, sərhəddi gizli keçənlərin isə 33,1%-ni orta təhsili olmayanlar təşkil edirdi. Başqa bir misal: doxsanıncı illərdə Gürcüstandan Azərbaycana gələnlərin əksəriyyəti ali təhsilli mütəxəssislər və ali təhsil almağa gələn gənclər idisə, son dövrdə həmin istiqamətdə gələnlər arasında uşaqların, qocaların və aşağı ixtisaslı şəxslərin xüsusi çəkisi artmışdır. İmmiqrasiya bir çox hallarda yerli əhalinin can atmadığı boş iş yerlərinin tutulmasında müstəsna rol oynayır. Məsələn, Almaniya və

Fransaya immiqrasiya edənlərin 60 – 80% - ni Türkiyədən və Şimali Afrika ölkələrindən gəlmiş aşağı ixtisaslı işçilər olduğu məlumdur. İsraildə ağır işlərdə fələstinlilər, Malaziyada indoneziyalılar, Argentinada Boliviyalılar daha həvəslə işə götürülür. (Məmmədov R. “Beynəlxalq statistika”,1999)

İqtisadi vəziyyətin dəyişməsi nəticəsində beynəlxalq miqrasiyanın istiqaməti də dəyişir.

Müasir şəraitdə dünya iqtisadiyyatı çərçivəsində beynəlxalq əmək miqrasiyası terminindən daha tez – tez istifadə olunur. Bu isə onun geniş miqyaslı olması və bir – birilə qarşılıqlı əlaqədə olan miqrasiya axınlarının sayının artması ilə əlaqədardır. Belə halda dünyanın əksər ölkələri üçün əhalinin beynəlxalq əmək miqrasiyası və onun maliyyə - iqtisadi göstəricilərinin kəmiyyət və keyfiyyət baxımından qiymətləndirilməsi əsas məsələ hesab edilir.

BMT – nin təlimatlarına əsasən beynəlxalq əmək miqrasiyası dedikdə, əmək qabiliyyətli yaş həddində olan əhalinin siyasi, iqtisadi və digər səbəblərdən dolayı bir ölkədən başqa ölkəyə köçməsi başa düşülür və əmək miqrantlarına bir ildən çox olmayan müddətə pul qazanmaq üçün ölkəyə daxil olan şəxslər aid edilir. Əmək miqrantlarına daxil edilir:

- 1) Mövsümi işçilər; İlin müəyyən bir hissəsində başqa dövlətdə işləyən işçilərdir. Beləki, bu işçilərin yerinə yetirdikləri iş mövsümi şəraitdən asılıdır.
- 2) Lahiyyə ilə əlaqəli əmək miqrantları; Müəyyən bir müddət ərzində xüsusi bir layihə üzərində işləmək üçün dövlətin məşğulluq vəziyyətinə müraciət edən işçilərdir
- 3) Müqavilə əsasında işləyən əmək miqrantları; Miqrant tərəfindən həyata keçirilən iş məşğulluq müddətini və iş növü üzrə məhdudiyyətləri müəyyən edir.

Əmək ehtiyatları azlıq təşkil edən bir sıra ölkələrin iqtisadiyyatının inkişafı bilavasitə xarici işçi qüvvəsindən asılıdır. Bu çür ölkələr artıq işçi qüvvəsinə malik olan ölkələrlə razılaşmaları müqavilələrlə rəsmiləşdirirlər. Məsələn, Yaxın Şərqi və Asiyanın bir çox ölkələri ilə inkişaf etmiş Avropa ölkələri arasında belə müqavilələrdən geniş istifadə olunur.

4) Müvəqqəti əmək miqrantları; Miqrasiyanın bu forması iqtisadi xarakter daşıyır və əsasən ticarət məqsədilə miqrasiyanı, eyni zamanda qanuni və yaxud qanunsuz əmək miqrasiyasını əhatə edir.

5) Müvəqqəti əmək miqrantları; Müəyyən bir peşə fəaliyyətini məhdud vaxtda yerinə yetirmək üçün başqa bir ölkəyə müraciət etmiş şəxslərdir.

6) Yüksək ixtisaslı əmək miqrantları. İxtisaslaşmış belə işçilər ölkəyə qəbul edildikdə onlar üçün ən yaxşı rejim təmin edilir və onlar qalma müddəti, iş yerlərinin köçürülməsi və ailəsi ilə birlikdə yaşaması ilə bağlı məhdudiyyətlərə məruz qalmırlar.

Əmək miqrantları qanuni və ya qeyri-qanuni yolla muzzdlu işçi ola bilər. Bu baxımdan, beynəlxalq əmək miqrasiyasını təhlil edərkən, hal – hazırda rəsmi olaraq bir ölkədə əmək miqrantı və qeyri -qanuni iş axtaran olmayan, lakin gələcəkdə bu ölkədə işçi ola biləcək bir qrupun varlığını nəzərə almaq vacibdir. Bunlara turist, xarici tələbələr və qaçqınlar və s. daxildir. Beləliklə, bir ölkənin iqtisadiyyatında, o cümlədən əmək bazarında mövcud olan real vəziyyəti təhlil etmək üçün iqtisadi fəaliyyətdə iştirak edə bilən beynəlxalq miqrantların geniş spektrini nəzərə almaq vacibdir.

Hazırda beynəlxalq əmək miqrasiyası prosesləri müasir iqtisadi sisteminin mühüm tərkib hissəsidir. Miqrant əmək mübadiləsi proseslərinə demək olar ki, bütün dünya ölkələri cəlb olunmuşdur. BMT – nin rəsmi məlumatlarına əsasən 2000 – ci illə müqayisədə 2015 – ci ildə beynəlxalq miqrantların və qaçqınların sayı 71 milyon nəfər və ya 41% artaraq, 244 milyon nəfərə çatmışdır. Bununla yanaşı bu 15 il ərzində dünya əhalisinin tərkibində onların xüsusi şəkisi 2,8% -dən 3,3%-dək artmışdır.

BMT mütəxəssislərinin proqnozlarına əsasən dünya əhalisinin sayı orta müddətli perspektivdə artmağa davam edəcəkdir və 2050 – ci ildə dünya əhalisinin ümumi sayı 9,7 milyard nəfərə çatacaqdır. Əgər dünya əhalisinin tərkibində beynəlxalq miqrantların xüsusi çəkisi sabit qalarsa, onda 2050 – ci ilədək bütün dünya ərazisində miqrantların sayı 321 milyon nəfərə çatacaqdır. (International Migration Report, 2017). Deməli, dünyadakı beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin

intensivləşməsinə və miqrasiya axınlarının artmasını nəzərə alaraq, pul köçürmələrinin həcmi artacaqdır.

Əmək miqrasiyası miqrantların mənşə ölkələrinə müxtəlif formada təsir edərək əsasən işçi qüvvəsinin azalması, həmçinin miqrantların öz ailə üzvlərinə pul köçürmələrinin göndərilməsilə nəticələnir.

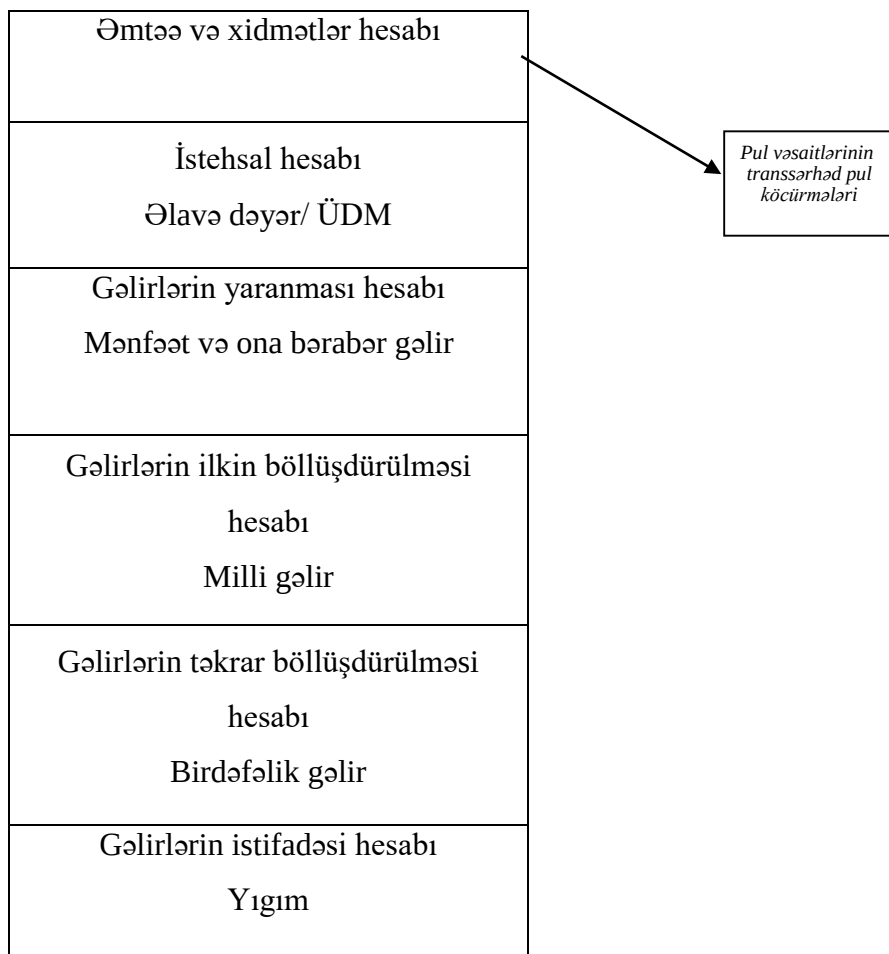
İşçilərin pul köçürmələri dedikdə miqrantların vətəndə qalmış qohumlarına göndərdikləri pul və əmtəələr başa düşülür. Göndərmə əmtəə və ya əşyalardan ibarət olduqda onların dəyəri uçota alınır. Pul köçürmələri zamanı həmişə 3 şəxs iştirak edir: pulu yollayan, pulu alan və pulu ötürən şəxs. Pul ötürən şəxs göstərdiyi xidmətə görə haqq alır.

Pul köçürmələri beynəlxalq maliyyə bazarının dinamik hissəsi olmaqla, inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin integrasiyasını təmin edir. Fiziki şəxslərin transsərhəd pul köçürmələri geniş miqyaslı əmək miqrasiyası olan ölkələrin global maliyyə axınının formalaşmasında getdikcə daha əhəmiyyətli rol oynayır. Buna baxmayaraq, transsərhəd pul köçürmələrinin statistikasına (məsələn, birbaşa və portfel investisiyalarının statistikasına nisbətən) daha az diqqət yetirilir. Bu isə ev təsərrüfatları arasında axınların xüsusiyyətləri, onun parametrləri üzrə tam və dəqiq müşahidənin aparılmasının çətinliyi, pulun əhəmiyyətli bir komponentin olması, eyni zamanda qeyri – qanuni miqrasiya ilə əlaqədardır.

İqtisadi mahiyyətinə görə fiziki şəxslərin transsərhəd pul köçürmələri iqtisadiyyatda yaradılan məhsulun bölüşdürülməsini təmin edir və ilkin gəlirlərin bir hissəsi (Gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi hesabı) və fiziki şəxslər tərəfindən qalan dünyanın xeyrinə verilmiş təkrar gəlir (Gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi hesabı) kimi çıxış edir.

Fiziki şəxslərin transsərhəd pul köçürmələrinin formalaşmasının əsas mənbələri öz əksini aşağıdakı sxemdə tapmışdır:

Cədvəl 1. Fiziki şəxslərin transsərhəd köçürmələrinin formalaşmasının əsas mənbələri



Aktiv və passivlərin başlangıç balansı	Yığım hesabları		Aktiv və passivlərin yekun balansı
Qeyri – maliyyə aktivləri	Kapitalla əməliyyatlar hesabı Xalis kreditləşmə/xalis borclanma	Qeyri – maliyyə aktivlərində sair dəyişikliklər	Qeyri – maliyyə aktivləri
Maliyyə aktivləri və öhdəlikləri Kapitalın xalis dəyəri	Maliyyə hesabı Xalis kreditləşmə/xalis borclanma	Maliyyə aktivləri və öhdəllərində sair dəyişikliklər	Maliyyə aktivləri və öhdəlikləri Kapitalın xalis dəyəri

Mənbə: А. В. Навой, Л. И. Шалунова, Статистика трансграничных переводов физических лиц. методологические подходы и аналитические возможности 2017, adlı məqalədən tərcümə edilmişdir.

Pul köçürmələri cari hesabların maddələri - əmək haqqı və təkrar gəlir ilə sıx bağlıdır. Bununla yanaşı pul köçürmələrinin tərkibinə fiziki şəxslərin bir sıra digər

əməliyyatları (məsələn, mal və xidmətlərin ödənilməsi, daşınmaz əmlakın alınması və s.) daxildir. Lakin ev təsərrüfatları arasında pul köçürmələrinin əsasını əmək miqrantlarının fəaliyyəti ilə əlaqədar köçürmələr təşkil edir.

Beynəlxalq pul köçürmələri birbaşa miqrasiya və transmilli maliyyə qurumlarının inkişafından asılıdır ki, bu da formal kanalların genişlənməsi və ucuz pul köçürmələri ilə müşayiət olunur. Pul köçürmələri bəzən xarici investisiyalardan artıq olur və alıcı ölkənin ümumi daxili məhsuluna (ÜDM) təsir göstərir. Miqrantların Tacikistana, Qırğızıstana və Nepala göndərdiyi pul köçürmələri, bu ölkələrdə istehsal olunan ÜDM-un 30% -dən, Moldovada və Liberiyada - dördə birindən çoxunu təşkil edir.

Miqrantların pul köçürmələri öz ölkələrindəki sosial-iqtisadi vəziyyətə kömək edir. Pul köçürmələrinin axını istehlakın, əmanətlərin artmasına səbəb olur, eləcə də miqrantların yaxınlarının təhsilinə və sağlamlığına sərmayə qoymağa imkan verir. Pul köçürmələri alıcı ölkələrdəki ev təsərrüfatlarının yoxsulluq səviyyəsini azaldır. Donor ölkələri üçün pul köçürmə bonusu əlavə ucuz xarici işçiqüvvəsi cəlb edilməsi bağlıdır.

Beləliklə, bu gün dünyanın dörd bir yanından 800 milyon nəfər insan digər ölkələrdə çalışan qohumlarının göndərdikləri pul köçürmələri hesabına yaşayır. Beləliklə, ailə pul köçürmələri yerin üzünün hər bir yeddi sakininə dəstək verir. 16 iyun - Beynəlxalq ailə pul köçürmələri günüdür

1.2. Qloballaşma şəraitində pul köçürmələrinin ölkələrin sosial- iqtisadi inkişafına təsirinin statistik öyrənilməsinin əhəmiyyəti

Əmək miqrantlarının pul köçürmələrinin miqrasiyanın səviyyəsi yüksək olan inkişaf etməkdə olan bir çox ölkələrin iqtisadiyyatlarına təsirinin statistik öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Son on illik ərzində pul köçürmələrindən potensial istifadənin sosial- iqtisadi inkişafa təsirinin artması bu sahədə elmi tədqiqatların çoxalmasına səbəb olmuşdur.

Bəzi alimlərin tədqiqatlarında göstərilir ki, pul köçürmələrinin təsiri iqtisadi tsikli həm pisləşdirə, həm də yumşalda bilər. Eyni zamanda ümumiyyətlə təsir

göstərməz. Bu baxımdan pul köçürmələrinin təsiri 3 formada özünü göstərir:(H. Əbdüləzizov Xarici ölkələrdən pul köçürmələrinin beznə tsikli dalgalanmalarına təsiri:Turkiyədən sübutlar (elektron resurs))

- protsiklik;
- kontrtsiklik;
- tsiklik olmayan.

Protsiklik təsir odur ki, əgər hər hansı ölkədə inflyasiya dərəcəsi yüksək olarsa və iqtisadiyyatda “köpük effekti” yaranarsa, bu zaman pul köçürmələri dövriyyədə olan əlavə nağd pul kütləsini daha da artırır, bu isə inflyasiyanın daha da yüksəlməsinə gətirib çıxarır.

Kontrtsiklik təsir odur ki, əgər hər hansı ölkədə işsizliyin səviyyəsi yüksək olarsa və iqtisadiyyat tənəzzül ilə üz- üzə qalarsa, bu zaman pul köçürmələri istehlak və investisiya yatırımları ilə iqtisadiyyatı canlandırmaq olar.

Tsiklik olmayan təsir odur ki, pul köçürmələri iqtisadi tsiklə təsir göstərmir.

Bu tədqiqatlarda ümumi olaraq göstərilir ki pul köçürmələri hər bir ölkənin iqtisadiyyatına müsbət təsir göstərir, yəni xeyir gətirir. Pul köçürmələrinin miqrantların mənşə ölkələrinə müsbət təsirini təsvir edən bu tədqiqatlarda, pul köçürmələri nisbi stabil xarici valyuta mənbəyi və kasıblar üçün alternativ təhlükəsizlik mənbəyi kimi araşdırılır.

Əmək miqrantlarının pul köçürmələrinin yaratdığı müsbət təsirləri və bu təsirlərin yaratdığı nəticələri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

Deməli, pul köçürmələrinin əsas müsbət təsirlərinə bank sektorunun inkişafı, depozit bazasının və əmanətlərin artımı, eləcə də daxili investisiyalar, iş yerlərinin yaradılması , ev təsərrüfatının istehlakının artması , büdcə daxilolmalarının artması, yoxsulluq səviyyəsinin azaldılması və s. aid edilir. Əslində pul köçürmələrinin təsir dərəcəsi pul köçürmələrindən əldə edilən gəlirin necə istifadə edilməsindən (xərclənməsindən) asılıdır.

Cədvəl 2. Pul köçürmələrinin yaratdığı müsbət təsirlər və onun nəticələri

Pul köçürmələrinin yaratdığı müsbət təsirlər	Müsbət təsirlərin nəticələri
Əhalinin sərəncamında olan gəlirlərin artması	Yoxsulluğun azalması
Son istehlakın artması	Ümumi daxili məhsulun artması
Tələbin artması	Yerli istehsalın artması
Ölkəyə xarici valyuta daxilolmalarının sabit mənbəyi	Tədiyyə balansının bərabərliyi
Daxili investisiyaların artması	Kiçik müəssisələrdə (əsasən də kənd yerlərində) investisiyalaşdırma və kiçik biznesin inkişafı
Əlavə bank alətlərinin yaradılması, əmanətlərin və depozitlərin artması	Bank sisteminin artması
Biznes mühitin canlanması	Büdcəyə daxil olmaların artması
Daşınmaz əmlaka investisiyaların artması	Tikinti sektorunun inkişafı
İnsan kapitalına investisiyalar	İnsanın inkişafının artması

Mənbə: С. Хасанова Денежные переводы трудовых мигрантов в Кыргызстане и Таджикистане: противоречивый эффект и “подводные камни, 2017” adlı məqalədən tərcümə edilmişdir.

Pul köçürmələrinin istifadəsi (xərclənməsi) məsələləri üzrə son dövrlərdə aparılan tədqiqatlardan biri Qırğızıstan Milli Bankının 2015 – ci ildə apardığı tədqiqatdır. (Муктарбек кызы А., Сейитов Ч., Жениш Н., Влияние денежных переводов на структуру расходов домохозяйств в Кыргызской Республике, Центр экономических исследований НБКР, - №2, 2015)

Bu tədqiqatda ekspertlər seçmə əsasında 3000 ev təsərrüfatlarında pul köçürmələrinin xərclərin quruluşuna təsirini qiymətləndirdilər. Tədqiqatlar göstərdi ki, pul köçürmələri alan ev təsərrüfatlarında ərzəyə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi, pul köçürmələri almayan ev təsərrüfatlarına nisbətən 2,7 % azdır. Eyni zamanda alınan pul köçürmələri səhiyyə və təhsil xərclərinin xüsusi çəkisini 0,7%, tikintinin xüsusi çəkisini isə təqribən 1% , uzunmüddətli istifadə olunan istehlak mallarına olan xərclərin xüsusi çəkisini 2%, şadlıqlar və digər tədbirlərin keçirilməsinə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisini isə 0,6% artırmışdır. Lakin pul köçürmələrinin

tikintiyə təsiri 1% , şəadlıqlar və digər tədbirlərin keçirilməsinə təsiri 5%, uzunmüddətli istifadə olunan istehlak mallarına təsiri 10% əhəmiyyətlik səviyyəsində olduğu halda statistik əhəmiyyətə malikdir.

Tacikistanda ev təsərrüfatları xərclərinin quruluşunun pul köçürmələrindən asılılığını qiymətləndirən praktiki işlərdən biri M.Klementanın 2011- ci ildə yazdığı elmi işidir. (Clément M. Remittances and Household Expenditure Patterns in Tajikistan: A Propensity Score Matching Analysis. Asian Development Review, 2011.) Bu elmi işdə göstərilir ki, pul köçürmələri (əsasən də xarici miqrasiya nəticəsində əldə edilən) “qeyri–məhsuldar istifadə olunur”(unproductive use), daha doğrusu cari istehlaka xərclənir. Həmçinin bu elmi işdə göstərilir ki, pul köçürmələri cari istehlak xərclərinin xüsusi çəkisini 1,7% artırarsa , investisiyaların xüsusi çəkisini həmin nisbətdə azaldır, təhsil xərclərinə heç bir təsir göstərmir, səhiyyə xərclərinə isə daxili köçürmələr təsir göstərir.

2012 – ci ildə ölkəyə qayıtdıqdan sonra öz gəlirlərini necə istifadə edəcəkləri (xərcləyəcəkləri) ilə bağlı miqrantları sorğu edən Callup ekspertləri də praktiki cəhətdən eyni nəticəyə gəlmişdilər. (С. Хасанова Денежные переводы трудовых мигрантов в Кыргызстане и Таджикистане: противоречивый эффект и “подводные камни”, CAA- network .org 2017)Mərkəzi Asiyada bu sorguda iştirak edən respondentlərin 63%-i pulu əsasən ailə üzvlərinin əsas ehtiyaclarına xərclədiklərini bildirmişlər.Qayıtmış miqrantların az hissəsi - 2% -i pulu ailə üzvlərinin təhsilinə, 3%-i biznes qurmaya xərclədiyini, 3%- i isə kənara qoydugunu (saxladığını) bildirmişlər.

Lakin bu tədqiqatlarda qeyd edilir ki, pul köçürmələrinin müsbət təsirlər bir qədər neytrallaşdırıla bilər. Bu o zaman baş verir ki, pul köçürmələri inflyasiyaya və gəlirlərin qeyri - bərabərliyinə, valyutanın real dəyərinin artmasına və ya yerli valyutanın məzənnəsinin azalmasına səbəb olur. Bu təsir Holland xəstəliyi adlanır və bu xəstəlik, ölkənin rəqabət qabiliyyətliyini və iqtisadi inkişafı ləngidir.

Nəzəriyyə və tədqiqatlar göstərir ki, ölkə iqtisadiyyatına miqrantların pul vəsaitlərinin qoyuluşunu həvəsləndirən səmərəli dövlət siyasəti olarsa, pul köçürmələri istehsalın artımını stimullaşdırır. Milli istehsalın azalması halında

pul köçürmələri hesabına istehlakın artması əsasən idxalın maliyyələşdirilməsi ilə həyata keçirilir. Bu isə bir tərəfdən ticarət defisitini artırır, iqtisadi artımı yavaşdır, eyni zamanda qiymətlərin səviyyəsinin qalxmasına səbəb ola bilər. Tədqiqatlarda göstərilir ki, ÜDM –u 20% - dək artıran pul köçürmələri xarici sarsıntıların transmissiyasının əhəmiyyətli kanalına çevrilir. (Бердигулова А., Имаралиева Н. Какие макроэкономические факторы определяют объем денежных переводов трудовых мигрантов: пример Кыргызской Республики, - Евразийский Научный Журнал. №2. 2017) Ekspertlər belə nəticəyə gəlirlər ki, pul köçürmələrinin ÜDM –a nisbəti yüksək olan bütün ölkələr, əmək miqrantlarını qəbul edən ölkələrdə iqtisadi artımın dəyişməsində müsbət multiplikator dəyərlərə malik olmuşlar. Lakin belə halda “müsbət” hər vaxt “yaxşı” demək deyildir. (С. Хасанова Денежные переводы трудовых мигрантов в Кыргызстане и Таджикистане: противоречивый эффект и “подводные камни”, САА- network .org 2017)

Cədvəl 3. Pul köçürmələrinin yaratdığı mənfi təsirlər və onun nəticələri

Pul köçürmələrinin yaratdığı mənfi təsirlər	Mənfi təsirlərin nəticələri
İstehlakçı bumu	İstehlakçıların kəskin artımı, idxalın sürətli artımı , ticarət defisitinin artımı. “Pulun yeyilməsi” - əlavə gəlirin qeyri – məhsuldar istifadəsi
Xarici sarsıntıların transmissiyası	Açıq iqtisadiyyat şəraitində mənfi xarici sarsıntıların təsiri tez nəzərə çarpan olur.
Pulun kütləsinin artması	İnflyasiyanın baş verməsinə səbəb ola bilər.
Daimi gəlir illuziyasının yaranması	Kimdənsə asılı olmaq mədəniyyətini təşviq edir.
Müntəzəm gəlirdən asılılıq	Pul köçürmələrinin həcmnin azalması vəziyyətində iqtisadi cöküntü
Pul köçürmələrindən yalnız faiz qazanan bank sistemi	Bank sisteminin inkişafını ləngidir

Mənbə: С. Хасанова Денежные переводы трудовых мигрантов в Кыргызстане и Таджикистане: противоречивый эффект и “подводные камни” adlı məqalədən tərcümə edilmişdir.

Pul köçürmələrinin mikro səviyyədə potensial üstünlüklərinin və kənar təsirlərinin müxtəlif istiqamətləri aşağıdakı cədvəldə verilmişdir:

Cədvəl 4. İnkişaf etməkdə olan ölkələr üçün pul köçürmələrinin mikrosəviyyədə potensial üstünlükləri və kənar təsirləri

Potensial üstünlükləri	Kənar təsirləri
Mikrosəviyyədə (ev təsərrüfatları)	
Pul köçürmələri ev təsərrüfatlarının əsas yaşayış təlabatlarını maliyyələşdirərək, onların istehlakını sosial sığorta kimi xoşagəlməz hadisələrdən qorumaqla (məsələn, sel, iş itkisi və s.) ev təsərrüfatlarının rifahını artırır.	Pul köçürmələri nümayişçi istehlaka yəni, bahalı mal və məişət texnikasına həddən artıq pul xərclənməsinə səbəb ola bilər və cəmiyyətdə sosial təbəqələşməni kəskinləşdirir. Bu xüsusilə gənclər arasında daha çox meydana çıxır.
Pul köçürmələri təhsilə və səhiyyəyə investisiyaları artırır və bununla da insan kapitalının formalaşmasına öz töhvəsini verir və iqtisadi inkişafın sosial əsasına təsir edə bilər.	Pul köçürmələri məktəbə getmə və yaxşı müvəffəqiyyətə istiqamətlənmədə uşaqların motivasiyasını zəiflədə bilər. Bu xüsusilə öz ölkəsində anasız qalan uşaqlar arasında daha kəskin meydana çıxır.
Pul köçürmələri məhdud likvidlik problemini yüngülləşdirir və ev təsərrüfatlarının sahibkarlıq fəaliyyətinə investisiyaları artırır ki, bununlada sahibkarlığın və rayonların inkişafı təmin edilə bilər.	Pul köçürmələri ölkədə qalan ev təsərrüfatı üzvlərinin əməyə meylini zəiflədə bilər (mikrosəviyyədə “mənavi risk”) bu da məcmu əmək təklifinə, həmçinin iqtisadi artım və makrosəviyyədə inkişafa mənfi təsir göstərir.
Pul köçürmələrinin miqrantların xaricdən yeni texnologiyalar ilə köçürülməsi yeni innovasiya istehsalına investisiyaları artırır.	Pul köçürmələri öz ölkəsində insan kapitalının formalaşmasına və sahibkarlıq fəaliyyətinə deyil, digər ev təsərrüfatlarının qərarlarına təsir etməklə, həmin ev təsərrüfatı üzvlərinin gələcək miqrasiyasının maliyyələşdirilməsinə daha çox səy və resurs xərcləməyə sövq edir.
Pul köçürmələri iqtisadi azadlığa və əməliyyatın hər iki tərəfində qadınların imkanlarının genişləndirilməsinə şərait yaradır.	Pul köçürmələri ailənin dağılması və gənclərin davranışında dəyişikliklərə (alkoqol və narkotiklərin istifadəsi, cinayət və s.) səbəb ola bilər ki, bu da sosial – iqtisadi inkişaf sahəsində mənfi nəticələrə gətirib çıxarır.
Pul köçürmələri daha çox açıqlığa və sosial mobilliyin artmasına səbəb ola bilər və ailə üzvlərinin öz sosial rollarında daha sərbəst olmasına imkan verir.	Pul köçürmələri sosial öhdəliklərin və sosial birliyin zəifləməsinə təsir edə bilər.
Pul köçürmələri demokratik dəyərlərin möhkəmlənməsinə və pul alan ev təsərrüfatlarının transmilli diaspora və ya qayıdan miqrantlarla daha sıx qarşılıqlı əlaqəsi yolu ilə yeni mütərəqqi fikirlərin ölkəyə gətirilməsinə səbəb ola bilər.	Pul köçürmələri milli mədəniyyətin xaricdən gətirilən ənənələr və dəyərlər hesabına zəifləməsinə səbəb ola bilər.

Mənbə: О. Купец .”Развитие и побочные эффекты денежных переводов мигрантов в странах СНГ” adlı məqalədən tərcümə edilmişdir.

Pul köçürmələrinin makro səviyyədə potensial üstünlüklərinin və kənar təsirlərinin müxtəlif istiqamətləri aşağıdakı cədvəldə verilmişdir:

Cədvəl 5. İnkişaf etməkdə olan ölkələr üçün makrosəviyyədə pul köçürmələrinin potensial üstünlükləri və kənar təsirləri

Potensial üstünlükləri	Kənar təsirləri
Mikrosəviyyədə (iqtisadiyyat və cəmiyyət)	
Pul köçürmələri stimullaşdırılması daxili tələbin yüksəlməsi, multiplikativ effektiv sosail – iqtisadi inkişafa və iqtisadi artıma səbəb olur və iqtisadiyyatın və məşgullüğün quruluşunun yenidən qurulmasına səbəb olar.	Pul köçürmələrindən bəhrələnən xərclər, alıcı ev təsərrüfatlarının investisiyalarının yüksək olduğu sektorlarda qiymətlərin artımına gətirib çıxarar və bu da yüksək ümumi inflyasiyaya səbəb olar.
Xarici valyutanın stabil mənbəyi olan pul köçürmələri tədiyyə balansına öz töhvəsini verir və alıcı ölkələrdə makroiqtisadi sabilliyin qorunmasına səbəb olur.	Pul köçürmələri real valyuta məzənnəsinin yüksəlməsinə gətirib çıxarar və nəticədə ölkənin qiymət rəqabət qabiliyyətliliyini aşağı salar. Bu “Holland xəstəliyi “ adlanır və öz adını 1960 –cı ildə Niderlandda baş verən böhrandan götürmüşdür.
Pul köçürmələri bir qayda olaraq, dövlət borcunun davamlılığını yüksəldir(borcun UDM – a nisbəti), həmçinin amortizator kimi borcun imkanlarını genişləndirir:Əgər miqrant işçilərin pul köçürmələrinin olması iqtisadiyyatda dövlət gəlirinə xidmət edir və real ÜDM-nin əyrisini daha stabil edir.	Pul köçürmələrinin stimullaşdırdığı xarici malların əmtəələrin nümayiş istehlakı yerli malların statusunu psixoloji cəhətdən aşağı düşməsinə səbəb ola bilər, bunun nəticəsində idxal daha da artar.
Zəif inkişaf etmiş daxili maliyyə sistemi olan ölkələrdə pul köçürmələri kredit məhdudiyyətlərini azaltmaga və özəl sektorun kapital tələblərinə cavab verməyə kömək edir	Milli iqtisadiyyatın pul köçürmələrindən artan asılılığı iqtisadiyyatın iqtisadi və maliyyə möhkəmliyinə və xaricdən gələn iqtisadi böhranlar qarçısında ümumi dayanıqlılığına mənfi təsir göstərir və biznes – tsiklin daxili dəyişkənliyini artırır.
Pul köçürmələri alıcı ölkənin rəsmi maliyyə sistemlərinin inkişafına, həmçinin onun beynəlxalq maliyyə sisteminə inteqrasiyasına güclü təkan verə bilər.	Rəsmi maliyyə sistemi çərçivəsində verilən bank kreditlərini dəyişdirərək, pul köçürmələri qeyri rəsmi maliyyə bazarı yarada bilər və bu da gizli iqtisadiyyatın genişlənməsinə səbəb olar .
Pul köçürmələri xarici borclanma bazarında ölkənin kredit qabiliyyətliliyini artırır və beynəlxalq bazarlardakı daha ucuz və uzun müddətli maliyyələşdirmələrə çıxış imkanlarını genişləndirə bilər.	Pul köçürmələri ən pis halda münaqişələrə səbəb olan və ya iştirak edən sosial hərəkətlərə və siyasi qruplara dəstək verə bilər.

Mənbə: O. Купец .”Развитие и побочные эффекты денежных переводов мигрантов в странах СНГ” adlı məqalədən tərcümə edilmişdir.

Pul köçürmələri və onun sosial – iqtisadi inkişafa təsirini əks etdirən ədəbiyyatlarda göstərilir ki , pul köçürmələri xarici valyutaların əhəmiyyətli və nisbətən stabil mənbəyi kimi, ölkənin xarici borclanması zamanı kredit qabiliyyətliliyini yaxşılaşdırma bilər.

İnkişaf etməkdə olan ölkələr dövlət zəmanəti altında alınan kreditlərə nisbətən pul köçürmələrinin gələcək axınlarının sekyuritaziyası (təhlükəsizləşdirilməsi) kimi maliyyələşdirmənin innovasiya mexanizmləri ilə daha az məsrəflərlə və daha uzun müddətə ölkənin xarici maliyyələşdirmə imkanlarını genişləndirə bilərlər. Lakin MDB məkanında bu mexanizmin həyata keçməsi yolunda əhəmiyyətli maneələr vardır. Bu maneələrə rəsmi kanallardan keçən pul köçürmələri zamanı böyük qeyri-müəyyənlik, əməliyyatların sekyuritaziyası (təhlükəsizləşdirilməsi) ilə əlaqəli yüksək xərclər, reallaşdırmanın uzun müddəti, uyğun hüquqi infrastrukturun olmaması və sairəni göstərmək olar. Bununla yanaşı, cari qlobal maliyyə böhranı zamanı pul köçürmələrinin sekyuritaziyası (təhlükəsizləşdirilməsi) ilə bağlı məsələyə baxarkən xüsusilə ehtiyatlı olmaq lazımdır. Dünya Bankının məlumatlarına görə, Qazaxıstan MDB-nin yeganə ölkəsidir ki, 2014-cü ildə infrastruktur və inkişaf sahəsindəki layihələr üçün zəruri olan maliyyələşdirməni artırmaq üçün pul köçürmələrinin sekyuritaziyasından (təhlükəsizləşdirilməsindən) istifadə etmişdir (О. Купец .Развитие и побочные эффекты денежных переводов мигрантов в странах СНГ: Украина, 2012).

Lakin, potensial üstünlüklərinə baxmayaraq, pul köçürmələrinin sekyuritaziyası (təhlükəsizləşdirilməsi), pul köçürmələrinin kütləvi və dayanıqlı axınları olan ölkələrdə makroiqtisadi müdaxilə kimi qəbul olunur. Bu xüsusilə pul köçürmələrinin “Holland xəstəliyi “ yaratması təhlükəsi olduğu zaman baş verir: milli valyutanın real məzənnəsinin möhkəmləndirilməsi ilə milli istehsalın beynəlxalq rəqabət qabiliyyətliliyi azalır. Xüsusilə, Barajas və həm müəlliflərinin son empirik məlumatlarına xüsusi diqqət vermək lazımdır. (A. Barajas , R. Chami, C. Fullenkamp, M. Gapsen and P. Montiel Workers’ Remittances Promote Economic Growth, International Monetary Fund, Washington, 2009) Onlar 1980-2007 illərdə çoxlu sayda ölkələr qrupu üzrə illik məlumatlarının kointeqrasiyası panelinin təhlilindən istifadə

etmişlər. Məlumatlar real mübadilə məzənnəsinin tarazlığının yüksəldilməsi ilə uzlaşdırılır ki, bu da aşağı və orta-aşağı gəlir səviyyəli ölkələrin seçilməsində xaricdən işləyənlərin müntəzəm pul köçürmələrinin axınına cavabdır. Lakin bu təsirin miqyası çox deyil (reqressiyadan asılı olaraq 0,01 – 0,03 faiz). Bundan əlavə aşağı və orta-aşağı gəlir səviyyəli ölkələri üçün bu effekt daha nəzərəcarpandır və dəyişkənliklərə dayanıqlıdır. Digər tərəfdə daha asıq ölkələr üçün bir qayda olaraq azdır.

Holland xəstəliyinin simptomları Moldova və Ermənistanda daha çox nəzərə carpır. Tacikistanda pul köçürmələri bütün dünya ölkələri arasında ÜDM – un çox yüksək hissəsini təşkil edir. Bu ölkədə pul köçürmələrinin mübadilə məzənnəsinə təsiri ikirəqəmli olmuşdur. Bu isə pul köçürmələrinin əhəmiyyətli bir şəkildə olmaması ilə deyil, valyuta məzənnəsinin çox yüksəldilməsi, pul – kredit siyasətinin pozulması ilə izah olunur. (Kireyev A. The Macroeconomics of Remittances: The Case of Tajikistan, International Monetary Fund, Washington, 2006)

MDB ölkələrində pul köçürmələri xarici valyutanın mənbəyi olduğu üçün, onunla əlaqəli bir problem də mövcuddur. Bu problem pul köçürmələrinin iri axınlarını (ABŞ dolları və ya Avro ilə) qəbul edən ölkələrin də dollarlaşmasına (avrolaşmasına) səbəb olur. MDB ölkələrinin əksəriyyətində xarici valyuta həm nagd, həm də depozit formasında geniş istifadə olunur. Bu makroiqtisadi qeyri - sabitliyin, milli valyutanın yüksək inflyasiyası və devalvasiyası ilə əlaqədar əhalinin yerli valyutaya inamın olmaması ilə yanaşı, inkişaf etməmiş maliyyə bazarlarına portfelin diversifikasiyası üçün alətlərin olmaması ilə izah oluna bilər. Düzdür dollarlaşmanın müəyyən səviyyəsi keçid iqtisadiyyatı olan ölkələr üçün müsbət haldır və bu daxili maliyyə bazarlarının inkişafına səbəb olur və xarici investorlar üçün valyuta məzənnəsi riskini azaldır. Lakin sonunda, pul – kredit münasibətlərinin səmərəliliyini məhdudlaşdırır, balans risklərini artırır, hansılar ki, bankların balansında valyutanın uyğunsuzluğu nəticəsində yaranır. İqtisadi böhranlar zamanı bank sisteminin həssaslığı artır. İsakova müəyyən etmişdir ki, keçmiş Sovet İttifaqının pul köçürmələri axınları yüksək olan ölkələri, depozitlərin dollarlaşma səviyyəsi yüksək olan ölkələr arasında yerləşirlər, belə halda

depozitlərin dollarlaşması kreditlərin dollarlaşdırılması ilə müsbət korrelyasiya asılılığındadırlar.(Isakova A. Financial Sector Development and Dollarization in the Economies of Central Asia, Research Project with the support of Global Development Network Grant No. RRC IX-69, available at: <http://cloud2.gdnet.org/>, 2010)

Nəhayət, pul köçürmələrinə əsaslanan ev təsərrüfatlarının istehlakı (xüsusilə idxal məhsullarının), ehtiyatları məhdud olan MDB ölkələrində idxala tələbin əhəmiyyətli yüksəlməsinə və malların ticarətdə davamlı çatışmazlığına səbəb olmuşdur. Lakin burada daha vacib amillər idxal olunan neft və qazın qiymətlərinin artması və kredit bumudur. Ticarət balansının əhəmiyyətli kəsiri qismən pul köçürmələrinin axını və birbaşa xarici investisiyaların axını ilə kompensasiya edilmişdir. Lakin bu proses xarici valyutada yüksək borclanma və 2008 – ci il qlobal tənəzzülünün doğurduğu böhrandan sonra əmələ gələn kapital axınları ilə birgə baş vermişdir. Bütün bu deyilənlər yerli valyutaya güclü təsir göstərmiş və regionun iqtisadi və maliyyə vəziyyəti əhəmiyyətli dərəcədə pisləşmişdir.

Daxili tələbi sürətləndirən pul köçürmələrinin böyük axını, MDB regionunda 2001 – 2008 – ci illərdə dayanıqlı iqtisadi artımın mühüm amilidir. İstehlaka və daşınmaz əmlaka bilavasitə təsir göstərən pul köçürmələri, regionun bir çox kiçik kiçik ölkələrində (Qırğızıstan, Moldova, Tacikistan və s.) iqtisadi artıma xüsusilə güclü təsir göstərir.

İradian müəyyən etmişdir ki, pul köçürmələrinin ÜDM – a nisbəti adambaşına real ÜDM artımı və istehsalın məhsuldarlığının amillərinin ümumi artımı ilə müsbət asılılıqdadır.(Iradian G. Rapid Growth in Transition Economies: Panel Regression Approach, Washington, 2007)

Beləliklə, aparılmış bütün tədqiqatlar üzrə belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, pul köçürmələri yoxsulluğun azaldılmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir və olacaqdır. Dünya Bankının hesablamaları sübut edir ki, pul köçürmələri hesabına son istehlakın 1% artması, ÜDM – un səviyyəsini 0,37% artırır.

1.3. Pul köçürmələri haqqında statistik informasiya mənbələri

Pul köçürmələri haqqında bir necə informasiya mənbəyi mövcuddur və onların hər birinin öz üstünlükləri və çatışmazlıqları vardır. Onların arasında pul köçürmələrinin ucotunun beynəlxalq sistemləri, pul köçürmə operatorlarının hesabatı, ev təsərrüfatlarının müayinəsi və riyazi modellərin tətbiqi ilə müxtəlif məlumatların cəlb olunması əsasında yerinə yetirilən dolayı qiymətləndirmələri qeyd etmək olar

Pul köçürmələrinin ucotunun beynəlxalq sistemləri bank və digər maliyyə institutlarının fərdi beynəlxalq köçürmələri, həmçinin qeyri - rezidentlərinin maliyyə əməliyyatları haqqında hesabatlarına əsaslanır. Bu mənbəyə pul köçürmə operatorlarının birbaşa hesabatları da əlavə olunur. Bu mənbələrin böyük üstünlüyü istənilən vaxt aralığı üçün məlumatların əldə edilməsinin aşağı dəyərli olmasıdır. Onlar ölkənin tədiyyə balansının qurulması üçün istifadə olunurlar və burada pul köçürmələrinin və maddi formada köçürmələrin digər kanalları əhatə olunmur. Bundan başqa alınmış qiymətlər köçürmələr üçün bank hesabatlarına müəyyən edilmiş həddin məbləğindən asılıdır .

Beləliklə, pul köçürmə operatorlarının və bankların hesabatları əsasında alınan qiymətlər, ölkə daxilində və ya ölkələr arasında maliyyə axınlarının beynəlxalq miqrasiyası nəticəsində yaranır. Lakin bu informasiya mənbələri ideal deyil. Onlar qeyri – pul formasında olan köçürmələrin həcmi ifadə etməyə, miqrantların ayrı-ayrı kateqoriyalarının “transfert” davranışlarının xüsusiyyətlərini aşkar etməyə , köçürmələrin həyata keçirilməsində formal və qeyri- formal kanalların rolunu qiymətləndirməyə və s. imkan vermir. müxtəliBütün bu suallara cavab ev təsərrüfatlarının müayinəsi əsasında əldə edilir. Bir çox ölkələrdə uyğun suallar bloku ev təsərrüfatlarının büdcələrinin və ya işçi qüvvəsinin müayinləri kimi müntəzəm həyata keçirilən müayinələrə daxil edilir. Miqrasiyanın və pul köçürmələrinin mühüm iqtisadi əhəmiyyət kəsb etdiyi ölkələrdə miqrantların xüsusi müayinləri həyata keçirilir. Bu ölkələr sırasında MDB ölkələrini: Qırğızıstan, Tacikistan, Moldova və s. göstərmək olar. Sözsüz ki, məlumat mənbəyi kimi müayinələr, çox məlumatlıdır, eyni zamanda bu məlumatların toplanmasına və keyfiyyətinə nəzarət

etmək mümkündür. Lakin xərclərin çoxluğu onların tez – tez aparılmasına mane olur, məlumatların keyfiyyətinə isə respondentlərin məlumatları təhrif etmələri də böyük təsir göstərir. Lakin seçmə müayinləri sistemi inkişaf etmiş ölkələrdə (məsələn, ABŞ –da) müayinələr miqrantların köçürmələri haqqında əsas məlumat mənbəyidir.

Miqrantların köçürmələri haqqında məlumatlar demoqrafik və ekonometrik modellərin köməyi ilə əlavə məlumat əsasında və ya bütün beynəlxalq maliyyə mübadilələri balans metodu ilə əldə edilir. Fərz olunur ki, alınan qalıqlar miqrantların pul köçürmələrindən ibarətdir. Bu yanaşmaların köməyi ilə miqrantların köçürmələrinin ayrı – ayrı ünsürlərini hesablamaq olar. Lakin dolayı metodların tətbiqi etibarlı məlumatlara (xüsusilə miqrantların sayı haqqında) əsaslanmalıdır. Buradan belə sual ortaya çıxır. Bəs qanunsuz miqrantlar necə olsun ? Onları hesablamaqlar daxil edək və ya etməyək? Əvvəlki illər üçün alınmış modellərin tənliklərindəki konstantlar (sabitlər) cari ilin qiymətləndirmələrinə uyğun gəlməyə bilər.

Dünya təcrübəsində istifadə olunan miqrantların köçürmə göstəricilərinin üstündə əhatəli dayanaq. Məlumatların müqayisəliliyi məqsədilə bu göstəricilər ölkənin tədiyyə balans konsepsiyası çərçivəsində beynəlxalq təşkilatların və bir sıra milli maliyyə qurumlarının nümayəndələri daxil olduqları xüsusi işçi qrupu tərəfindən hazırlanır.

2008 – ci ilə qədər əksər dünya ölkələrində fiziki şəxslərin transsərhəd pul köçürmələri haqqında rəsmi məlumat mənbəyi kimi, tədiyyə balansının qurulması üçün Beynəlxalq Valyuta Fondunun 1993-cü ildə hazırladığı beşinci BOP5 metodologiyasına əsasən müxtəlif ölkələrin Mərkəzi Bankları tərəfindən toplanmış məlumatlar təşkil edirdi. Bu metodologiyaya əsasən miqrantların pul köçürmələri ölkənin tədiyyə balansının üç ünsüründən ibarətdir: (М.Денисенко, В.Козлов, А.Фаттахова. Современные тенденции денежных переводов мигрантов в России и в мире, Демографическое обозрение. том 2 , №3, 2 М, 2015).

2000 – ci illərdə pul köçürmələrinin həcmnin artımı və ona marağın yüksəlməsi ilə əlaqədar BOP5 metodologiyasına yenidən baxıldı. BİR çox ekspertlərin fikrincə,

miqrantların faktiki pul köçürmələri bu metodologiyaya əsasən müəyyən edilmiş tərifə uyğun gəlmirdi (Денисенко М.Б., О.А. Хараева Переводы гастарбайтеров: на перекрестке между миграцией и экономикой 2008).

Xüsusi tədiyyə balansından əldə edilən işçilərin pul köçürmələri göstəricisi faktiki olaraq yerinə yetirilən köçürmələrin həcmi əks etdirmirdi, çünki bu göstərici vergilər və istehlak olunan mal və xidmətlər çıxılmadan xarici vətəndaşlara verilmiş bütün əmək haqqını əks etdirirdi. 2008-ci ildə Beynəlxalq Valyuta Fondu “Tədiyyə balansı və Beynəlxalq İnvestisiya mövqeyi üzrə Təlimat”ın altıncı nəşrini qəbul etdi.

Cədvəl 6. BOP5 metodologiyasına əsasən miqrantların pul köçürmələri və onların ünsürləri

Ünsürlər	Tərfi
İşçilərin əməyinin ödənilməsi (compensation of employees)	Bir ildən az müddətə ölkəyə gəlmiş mövsümi, sərhədyanı və müvəqqəti işçilərin – qeyri – rezidentlərin aldıkları əmək haqqı və digər ödəmələr (o cümlədən, natural formada) “İnvestisiyalardan və əməyin ödənilməsindən gəlirlər” hesabında uçota alınır.
İşçilərin pul köçürmələri (workers' remittances)	İşçilərin pul köçürmələri dedikdə miqrantların vətəndə qalmış qohumlarına göndərdikləri pul və əmtəələr başa düşülür. Göndərmə əmtəə və ya əşyalardan ibarət olduqda onların dəyəri uçota alınır. “Cari transfertlər” hesabında qeydə alınır.
Əhalinin miqrasiyası ilə əlaqədar transfertlər(migrants' transfers)	Miqrantların digər ölkələrə köçərkən özləri ilə apardıqları əmlak və maliyyə aktivlərinin dəyərinin pulla ifadəsi başa düşülür. Eyni zamanda miqrantların özləri ilə apardıqları əmlak və maliyyə aktivləri ölkədən ixrac edilən mal kimi, onların dəyərinin pulla ifadəsi də bu maddədə uçota alınır. “Kapital transfertləri” maddəsində qeydə alınır.

Mənbə: М.Денисенко, В.Козлов, А.Фаттахова. “Современные тенденции денежных переводов мигрантов в России и в мире” adlı məqalədən tərcümə edilmişdir.

Tədiyyə balansından "miqrasiya ilə əlaqədar transfertlərin" kənarlaşdırması haqqında qərar, onların statistikasına tamlığına və keyfiyyətinin yaxşılaşmasına,

miqrasiya edən ölkələrin pul köçürmə sistemləri arasında olan ziddiyyətlərin aradan qaldırılmasına yönəldilmişdir. İşçilərin pul köçürmələri" ("workers' remittances") anlayışından "şəxsi köçürmələr" ("personal transfers"). anlayışına keçmək qərara alındı və yeni metodologiyada miqrantların pul köçürmələrinin əsas göstəricisi "Şəxsi pul köçürmələri" ("Personal Remittances"). göstəricisi olmuşdur.

Şəxsi pul köçürmələri – müvəqqəti və ya daimi miqrasiya ilə əlaqədar ev təsərrüfatlarının xaricdəki ailə üzvlərindən aldığı gəlirlər başa düşülür. Pul köçürmələri həm rəsmi qaydada, banklar, poçt şöbələri, pul köçürmələri sistemləri, həm də qeyri – rəsmi qaydada, pulların "kimlərlə" göndərilməsi yolu ilə həyata keçirilə bilər. Şəxsi köçürmələrə daxildir:

- Şəxsi transfertlər;
- Əməyin xalis ödənilməsi.

Şəxsi transfertlər – ölkənin ərazisində yerləşən ev təsərrüfatlarının xeyrinə xaricdən əvəzsiz köçürmələri, həm də ev təsərrüfatı – rezidentlərdən xaricə köçürmələri əhatə edir. Şəxsi köçürmələrinin bu komponenti ev təsərrüfatları – rezidentlər və ev təsərrüfatları – qeyri – rezidentlər arasındakı əməliyyatları əks etdirir .

Əməyin xalis ödənilməsi ailə üzvlərinin xaricdəki qazancının bir hissəsini göstərir, hansı ki, onlar onu öz iqtisadi ərazilərində yerləşən ev təsərrüfatlarına göndərir. Bu xaricdəki işçinin müvəqqəti işə düzəlməsi nəticəsində aldığı əmək ödənişi ilə qaldıqları ölkədəki xərcləri (yaşayış, qida, vergi ödənişləri, geriye biletin alınması və s.) arasındakı fərqdır. Deməli, bu göstərici rezidentlərin ev təsərrüfatları arasında pul və qeyri-pul formasında cari və kapital transsərhəd köçürmələri və qeyri – rezidentlərin və xarici işçilərin "əməyin xalis ödənilməsi" kimi müəyyən edilir.

BOR6-da "Əməyin xalis ödənilməsi" kateqoriyası BOR5-də istifadə edilənə uyğun gəlir. Lakin "Şəxsi köçürmələr" in qiymətinə təkcə qeyri-rezidentlər tərəfindən vətənə köçürülə bilən hissəsi daxil edilir, "Əməyin xalis ödənilməsi" nə vergilər, yaşayış xərcləri və yeməklər, nəqliyyat xərcləri, sosial ödənişləri nəzərə almadan xarici işçinin qazandığı əmək haqqını əks etdirir.

Bu metodologiyada həmçinin üçüncü komponent "Ev təsərrüfatları arasında kapital transfertləri" komponenti də vurğulanır. Buraya əmlakın, mülkiyyətin köçürülməsi (verilməsi) və borcların bağışlanması halları daxildir. Amma bu komponentin kəmiyyət qiymətinin əldə edilməsi çətindir və o, dünyanın əksər ölkələrində qiymətləndirilmir. Rusiyada bu komponent "şəxsi transferlər"ə daxil edilir. Digər bir yeni kateqoriya "Ümumi köçürmələr" ("Total Remittances") sosial müavinətləri (pensiya, uşaq, işsizlik müavinətləri, və s.) nəzərə almaqla "Şəxsi köçürmələr"in həcminə bərabərdir. Bundan əlavə, miqrantların ev təsərrüfatlarına xidmət edən qeyri-kommersiya təşkilatlarının (EXQKT) köçürmələri ayrı-ayrılıqda müəyyən edilir.

BOP6 metodologiyasına əsasən miqrantların pul köçürmələri və onların ünsürləri aşağıdakılardır: (М.Денисенко, В.Козлов, А.Фаттахова. Современные тенденции денежных переводов мигрантов в России и в мире, Демографическое обозрение. том 2, №3, 2 М, 2015)

Cədvəl 7. BOP6 metodologiyasına əsasən miqrantların pul köçürmələri və onların ünsürləri

Ümumi köçürmələr və EXQKT –nın köçürmələri					
Ümumi köçürmələr			Sosial müavinatlar	EXQKT -nın cari transfertləri	EXQKT-nın kapital transfertləri
Şəxsi köçürmələr					
Şəxsi transfertlər	Vergilər, sosial ödənişlər, yaşayış xərcləri və s. nəzərə alınmadan əmək haqqı	Ev təsərrüfatları arasında kapital transfertləri			

Mənbə: М.Денисенко, В.Козлов, А.Фаттахова. "Современные тенденции денежных переводов мигрантов в России и в мире" adlı məqalədən tərcümə edilmişdir.

Rusiyada "Şəxsi köçürmələr" haqqında statistik məlumatların formalaşdırılması üçün informasiya mənbəyi kimi pul köçürmə sistemlərinin və bankların Rusiyanın Mərkəzi Bankı tərəfindən müəyyən edilmiş "Fiziki şəxslərin

transsərhəd əməliyyatları” haqqında 0409407 formasında hesabatları təşkil edir. Bu informasiya mənbələri fiziki şəxslərin nağdsız transsərhəd pul köçürmələrini tam əhatə edir və hesabatda olan köçürmələrin bəzilərindən “şəxsi köçürmələr” göstəricisini hesablayarkən istifadə edilir. 0409407 forması üzrə hesabatda olan köçürmələrin siyahısında “Şəxsi köçürmələr” göstəricisinin tərkibinə aşağıdakılar daxil edilir:

- ev təsərrüfatları – rezidentlər və ev təsərrüfatları – qeyri– rezidentlər arasında iri olmayan köçürmələr(şəxsi transfertlər);
- bir iqtisadiyyatın rezidentləri arasında iri olmayan köçürmələr(əməyin xalis ödənilməsinin hissəsi).

“Şəxsi köçürmələr” göstəricisinin tərkibinə aşağıdakılar daxil edilmir:

- xarici aktivlərə investisiyalarla, o cümlədən daşınmaz əmlakın alışı və satışı əlaqəli köçürmələr;
- xidmətlərin göstərilməsindən gəlirlərə vəsaitlərin köçürmələri;
- turizm, təhsil və ya müalicə ilə əlaqədar müvəqqəti xaricdə olan vətəndaşların hesabına köçürmələr;
- əmtəə və xidmətlərin ödənilməsi.

Xarici aktivlərə investisiyalarla, o cümlədən daşınmaz əmlakın alışı və satışı əlaqəli köçürmələr “Şəxsi köçürmələr” göstəricisinin tərkibinə ona görə daxil edilmir ki, bu ödəmələr tədiyyə balansında birbaşa investisiyalar kimi təsnifləşdirilir.

Xidmətlərin göstərilməsindən gəlirlərə vəsaitlərin köçürməsi şəxsi köçürmələr göstəricisinin tərkibinə ona görə daxil edilmir ki, fiziki şəxslərin sifarişləri ilə müqavilə əsasında fəaliyyət, tədiyyə balansında əməyin ödənilməsi kimi deyil, xidmətlərin idxal və ixracı kimi nəzərə alınır. Beləki, onlara rezidentlər və qeyri – rezidentlər arasındakı ikitərəfli münasibətlərdə “işverən - işçi” prinsipinə əsaslanmayan işlər də aid edilir. Misal kimi, ev tikintisi üçün işçi – qeyri – rezident briqada cəlb edən, sifarişçi ilə əlaqəli vəziyyəti qeyd etmək olar. Beləki, sifarişçi evin tikintisi üçün briqada üzvləri ilə deyil, briqadir ilə formal və qeyri – formal müqavilə bağlayır və briqadir də bu işin yerinə yetirilməsini təmin edir. Bu tikitintiyə uyğun pul

köçürmələri fiziki şəxslərlə əməliyyatlar olsa da, şəxsi köçürmələrin tərkibinə daxil edilmir.

Turizm, təhsil və ya müalicə ilə əlaqədar müvəqqəti xaricdə olan vətəndaşların hesabına köçürmələr və əmtəə və xidmətlərin ödənilməsi şəxsi köçürmələr göstəricisinin tərkibinə ona görə daxil edilmir ki, ödəmə məlumatları tədiyyə balansında rezidentlərin xaricə səfərləri və ya onların digər əmtəə və xidmətlərin əldə edilməsi ilə əlaqədar xidmətlərin tərkibində qeyd olunur.

Əməyin xalis ödənilməsi alınmış xalis əmək ödənişi, eləcə də ödənilmiş xalis əmək ödənişinin bir hissəsi kimi statistik model üzrə hesablanır. Birinci göstərici xaricdə müvəqqəti işləyən rezidentlərin sayını, iş verən ölkələrin rəsmi nəşr olunan orta əmək haqqına vurmaqla hesablanır. İkinci göstərici işləyən qeyri – rezidentlərin sayını onların iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə orta əmək haqqına vurmaqla hesablanır. Xalis əməyin ödənilməsi üzrə köçürmələr nagd və nagdsız formada həyata keçirilir. Nagdsız formada köçürmələr üzrə məlumatlar yuxarıda göstərilən bank hesabatlarında öz əksini tapır.

Qeyd etmək lazımdır ki, yeni metodologiyaya (BOR6) keçid əsasında tədiyyə balansının hesablanması və miqrantların köçürmələrinin müəyyən edilməsi dünya ölkələrində eyni deyildir. Ona görə də pul köçürmələrinin milli qiymətləndirmələrini müqayisə edərkən "əməyin ödənilməsi" göstəricisinin necə hesablanıldığına diqqət yetirmək lazımdır. Bu göstərici müxtəlif metodologiyalara əsasən hesablandığına görə, milli məlumatlar Dünya Bankının, BVF-nin və ya İƏİT-in nəşrlərində təqdim olunan aparıcı beynəlxalq ekspertlərin hesablamaları ilə üst –üstə düşür. Məsələn "Migration and Remittances. Factbook 2016" adlı nüfuzlu kataloqdakı verilən məlumatlara əsasən 2013-ci ildə Rusiyadan göndərilən pul köçürmələrinin həcmi 3,72 milyard dollar, Rusiyaya daxil olan pul köçürmələrinin həcmi isə 6,8 milyard dollar olmuşdur.(30) Rusiya Federasiyasının Mərkəzi Bankı məlumatlarına görə isə Rusiyaya daxil olan pul köçürmələrinin həcmi 4 milyard dollar , Rusiyadan göndərilən pul köçürmələrinin həcmi 30,4 milyard dollar olmuşdur. Hesablamalardakı fərqlərin səbəbi beynəlxalq ekspertlərin "işçilərin əməyin ödənilməsi " göstəricisinin BOP5 metodologiyasına əsasən sosial ayırmalar və

yaşayış xərcləri və s. çıxılmadan istifadə etdiyinə əsaslanır. Rusiya Federasiyasının Mərkəzi Bankı " Əməyin xalis ödənilməsi" ni hesablayır, yəni. xarici işçilərin əmək haqqından mənfəət vergisi, pensiya fonduna olan üzvlük haqqları, nəqliyyat (geri dönüş biletləri) və digər xərclər çıxılır. Bununla yanaşı Rusiya Federasiyasının Mərkəzi Bankı hesablamalarının aşağıdakı məlumatlara əsaslandığını bilmək vacibdir:

1) Rusiya Federasiyasının ərazisində olan xarici işçilərin sayına, habelə xaricə iş üçün getmiş Rusiya vətəndaşlarının sayı və tərkibinə;

2) qalma xərcləri çıxılmaqla iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə orta əmək haqqına Rusiya FMS və Rosstat tərəfindən toplanan bu məlumatların dəqiqliyindən "Əməyin xalis ödənilməsi" komponentinin və eləcə də miqrantların köçürmələrin ümumi həcmnin qiymətləndirilməsinin dəqiqliyi asılıdır.

Transsərhəd pul köçürmələrinin inkişaf edən bazarları olan ölkələrdə rolu beynəlxalq forumlarda tanınmışdır. Beynəlxalq pul köçürmələrinin inkişaf edən bazarları olan ölkələr üçün əhəmiyyətli rolu 2004 – cü ildə “8 –lər qrupu” ölkələrinin sammitində qeyd olunmuşdur. O vaxtdan etibarən miqrasiya axınlarının və onları müşayiət edən beynəlxalq pul köçürmələri “8 –lər qrupu” və “20 –lər qrupu” nun əsas iqtisadi forumlarının gündəliyinə daxil edilmişdir. BVF –nün yardımı ilə global pul köçürmələri üzrə beynəlxalq işçi qrupu (Global Remittances Working Group, GRWG) yaradılmışdır (Трансграничные денежные переводы –методологический комментарий, Деньги и кредит, № 12, 2017).

Əmək miqrasiyası ölkə üçün mühüm iqtisadi hadisədir və son illərdə Rusiyada onun tənzimlənməsi istiqamətində ciddi addımlar atılmışdır. Rusiya “20 –lər qrupu” nun beynəlxalq əmək miqrasiyası və pul köçürmələri üzrə qoyduğu əsas problemlərin həllində müsbət təcrübə nümayiş etdirmişdir. Bu məsələnin inkişafı üçün BVF – u “şəxsi köçürmələri” adlı yeni göstəricinin metodologiyasını işləmişdir. Onun hesablanması üçün informasiya bazası kimi bütün ölkələr üçün tərtib edilən tədiyyə balansının göstəricilərindən istifadə edilir. Beynəlxalq maliyyə axınlarının artmasının nəticəsi kimi fiziki şəxslərin transsərhəd pul köçürmələrinin həcmnin hesablanması problemi yaranmışdır.

II Fəsil QLOBAL İQTİSADİYYATDA FİZİKİ ŞƏXSLƏRİN TRANSSƏRHƏD PUL KÖÇÜRMƏLƏRİNİN QURULUŞUNUN VƏ DİNAMİKASININ STATİSTİK TƏHLİLİ

2.1. Dünya sferasında fiziki şəxslərin transsərhəd pul köçürmələrinin quruluşunun statistik təhlili

Qloballaşma şəraitində işgüzar aktivliyin genişlənməsinə, texnologianın, maliyyə institutlarının inkişafına və əmək resursları bazarlarının genişlənməsinə səbəb olan bazarlar daha da genişlənir. Hər il əsasən aşağı və orta gəlirli bölgələrdən yüksək inkişaf səviyyəsinə malik olan (yüksək gəlirli) ölkələrə miqrasiya axınlarının artması müşahidə edilir ki, bu isə transsərhəd pul axınlarının artmasına səbəb olur (А.П.Рязанцев, Е.Ю.Хрусталёв, Л. Г.Алексеева, Международные денежные переводы как фактор экономического развития в условиях глобализации, Финансовая аналитика проблемы и решения, 22 (64) – 2011).

Son illərdə transsərhəd pul köçürmələri bir sıra ölkələrin, xüsusilə də inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatlarının inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Bu köçürmələr ailələrin rifah səviyyəsini yüksəldilməsinə, istehlakının artırılmasına, sosial gərginliyin azaldılmasına, bu və ya digər şəkildə insan kapitalının formalaşması prosesinə və s. təsir edə bilər.

Dünya Bankının məlumatlarına əsasən 2010 – 2017 – ci illərdə dünyanın aşağı və orta gəlirli bölgələrində pul köçürmələrinin həcmi aşağıdakı kimidir:

Cədvəldən göründüyü kimi, dünyanın aşağı və orta gəlirli bölgələrində 2010- cu illə müqayisədə (əsas qaydada) pul köçürmələrinin mütləq ifadədə həcmi 2015 – ci ildə 106 milyard \$, 2016 – cı ildə 99 milyard \$, 2017 – ci ildə 134 milyard \$ artmışdır. Özündən əvvəlki ilə nisbətən (silsiləvi qaydada) pul köçürmələrinin mütləq ifadədə həcmi 2015 – ci ildə 106 milyard \$ artmış, 2016 – cı ildə 7 milyard \$ azalmış, 2017 – ci ildə 55 milyard \$ artmışdır.

2010- cu illə müqayisədə (əsas qaydada) pul köçürmələrinin artım sürəti , 2015 – ci ildə 130,9% , 2016 – cı ildə 128,9 %, 2017 – ci ildə 139,1% təşkil etmişdir. Özündən əvvəlki ilə nisbətən (silsiləvi qaydada) pul köçürmələrinin artım sürəti

,2015 – ci ildə 130,9% , 2016 – cı ildə 90,4%, 2017 – ci ildə 113,0% təşkil etmişdir.2010- ci illə müqayisədə (əsas qaydada) pul köçürmələrinin nisbi artımı 2015 – ci ildə 30,9% , 2016 – cı ildə 28,9%, 2017 – ci ildə 39,1% artmışdır.Özündən əvvəlki ilə nisbətən (silsiləvi qaydada) pul köçürmələrinin nisbi artımı 2015 – ci ildə 30,9% artmış , 2016 – cı ildə 1,6% azalmış , 2017 – ci ildə 13,0% artmışdır

Cədvəl 8. 2010 – 2017 – ci illərdə dünyanın aşağı və orta gəlirli bölgələrində pul köçürmələrinin həcmi (milyard \$)

	2010	2015	2016	2017
Aşağı və orta gəlirli bölgələrdə	343	449	442	477
Şərqi Asiya və Sakit okean	96	127	127	133
Avropa və MərkəziAsiya	38	43	43	52
Latin Amerikası və Karib körfəzi	57	68	74	79
Yaxın Şərq və Şimali Afrika	39	51	51	54
Cənubi Asiya	82	118	110	117
Sub Sahara Afrikası	32	41	37	41
Dünyada	469	592	586	625
İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə	337	441	435	468

Mənbə : “Migration and remittances. Recent Developments and Outlook”

Şərqi Asiya və Sakit okean bölgəsində 2010- cu illə müqayisədə(əsas qaydada) pul köçürmələrinin mütləq ifadədə həcmi 2015 – ci ildə 31 milyard \$, 2016 – cı ildə 31 milyard \$, 2017 – ci ildə 37 milyard \$ artmışdır. 2010- cu illə müqayisədə (əsas qaydada) pul köçürmələrinin artım sürəti , 2015 – ci ildə 132,3% , 2016 – cı ildə 132,3 % , 2017 – ci ildə 138,5% təşkil etmişdir. 2010- ci illə müqayisədə (əsas qaydada) pul köçürmələrinin nisbi artımı 2015 – ci ildə 32,3% , 2016 – cı ildə 32,3%, 2017 – ci ildə 38,5% artmışdır. 2016 –cı ilə nisbətən pul köçürmələrinin həcmi 2017 – ci ildə 4,7% artmışdır.

Avropa və Mərkəzi Asiya bölgəsində 2010- cu illə müqayisədə (əsas qaydada) pul köçürmələrinin mütləq ifadədə həcmi 2015 – ci ildə 5 milyard \$, 2016 – cı ildə 5 milyard \$, 2017 – ci ildə 14 milyard \$ artmışdır. 2016 –cı ilə nisbətən pul köçürmələrinin həcmi 2017 – ci ildə 9 milyard \$ artmışdır. 2010- cu illə müqayisədə (əsas qaydada) pul köçürmələrinin artım sürəti 2015 – ci ildə 113,2% , 2016 – cı ildə 113,2 % , 2017 – ci ildə 136,8% təşkil etmişdir. 2010- ci illə müqayisədə (əsas qaydada) pul köçürmələrinin nisbi artımı 2015 – ci ildə 13,2% ,

2016 – cı ildə 13,2%, 2017 – ci ildə 36,8% artmışdır. 2016 –cı ilə nisbətən pul köçürmələrinin həcmi 2017 – ci ildə 20,9% artmışdır.

Latın Amerikasını və Karib körfəzi bölgəsində 2010- cu illə müqayisədə(əsas qaydada) pul köçürmələrinin mütləq ifadədə həcmi 2015 – ci ildə 11 milyard \$, 2016 – cı ildə 17 milyard \$, 2017 – ci ildə 22 milyard \$ artmışdır.Özündən əvvəlki ilə nisbətən (silsiləvi qaydada) pul köçürmələrinin mütləq ifadədə həcmi 2015 – ci ildə 11 milyard \$, 2016 – cı ildə 6 milyard \$, 2017 – ci ildə 5 milyard \$ artmışdır.

2010- cu illə müqayisədə (əsas qaydada) pul köçürmələrinin artım sürəti , 2015 – ci ildə 119,3%, 2016 – cı ildə 129,8 %, 2017 – ci ildə 138,6% təşkil etmişdir. Özündən əvvəlki ilə nisbətən (silsiləvi qaydada) pul köçürmələrinin artım sürəti ,2015 – ci ildə 119,3% , 2016 – cı ildə 108,8%, 2017 – ci ildə 106,8% təşkil etmişdir.2010- ci illə müqayisədə (əsas qaydada) pul köçürmələrinin nisbi artımı 2015 – ci ildə 19,3% , 2016 – cı ildə 29,8%, 2017 – ci ildə 38,6% artmışdır.Özündən əvvəlki ilə nisbətən (silsiləvi qaydada) pul köçürmələrinin nisbi artımı 2015 – ci ildə 19,3% , 2016 – cı ildə 8,8% , 2017 – ci ildə 6,8 % artmışdır.

Yaxın Şərq və Şimali Afrika bölgəsində 2010- cu illə müqayisədə(əsas qaydada) pul köçürmələrinin mütləq ifadədə həcmi 2015 – ci ildə 12 milyard \$, 2016 – cı ildə 12 milyard \$, 2017 – ci ildə 15 milyard \$ artmışdır. 2016 –cı ilə nisbətən pul köçürmələrinin həcmi 2017 – ci ildə 3 milyard \$ artmışdır. 2010- cu illə müqayisədə (əsas qaydada) pul köçürmələrinin artım sürəti , 2015 – ci ildə 130,8% , 2016 – cı ildə 130,8 %, 2017 – ci ildə 138,5% təşkil etmişdir. 2010- ci illə müqayisədə (əsas qaydada) pul köçürmələrinin nisbi artımı 2015 – ci ildə 30,8% , 2016 – cı ildə 30,8%, 2017 – ci ildə 38,5% artmışdır. 2016 –cı ilə nisbətən pul köçürmələrinin həcmi 2017 – ci ildə 5,9% artmışdır.

Cənubi Asiya bölgəsində 2010- cu illə müqayisədə(əsas qaydada) pul köçürmələrinin mütləq ifadədə həcmi 2015 – ci ildə 36 milyard \$, 2016 – cı ildə 28 milyard \$, 2017 – ci ildə 35 milyard \$ artmışdır.Özündən əvvəlki ilə nisbətən(silsiləvi qaydada) pul köçürmələrinin mütləq ifadədə həcmi 2015 – ci ildə 36 milyard \$ artmış , 2016 – cı ildə 8 milyard \$ azalmış , 2017 – ci ildə 7 milyard \$ artmışdır.

2010- cu illə müqayisədə (əsas qaydada) pul köçürmələrinin artım sürəti 2015 – ci ildə 143,9% , 2016 – cı ildə 134,1 % , 2017 – ci ildə 142,7% təşkil etmişdir. Özündən əvvəlki ilə nisbətən (silsiləvi qaydada) pul köçürmələrinin artım sürəti ,2015 – ci ildə 143,9% , 2016 – cı ildə 93,2%, 2017 – ci ildə 106,4% təşkil etmişdir. 2010- ci illə müqayisədə (əsas qaydada) pul köçürmələrinin nisbi artımı 2015 – ci ildə 43,9% , 2016 – cı ildə 34,1%, 2017 – ci ildə 42,7 % artmışdır.Özündən əvvəlki ilə nisbətən (silsiləvi qaydada) pul köçürmələrinin nisbi artımı 2015 – ci ildə 43,9% artmış , 2016 – cı ildə 6,8% azalmış , 2017 – ci ildə 6,4 % artmışdır.

Sub Sahara Afrikası bölgəsində 2010- cu illə müqayisədə(əsas qaydada) pul köçürmələrinin mütləq ifadədə həcmi 2015 – ci ildə 9 milyard \$, 2016 – cı ildə 5 milyard \$, 2017 – ci ildə 9 milyard \$ artmışdır.Özündən əvvəlki ilə nisbətən(silsiləvi qaydada) pul köçürmələrinin mütləq ifadədə həcmi 2015 – ci ildə 9 milyard \$ artmış, 2016 – cı ildə 4 milyard \$ azalmış , 2017 – ci ildə 4 milyard \$ artmışdır.

2010- cu illə müqayisədə (əsas qaydada) pul köçürmələrinin artım sürəti , 2015 – ci ildə 128,1% , 2016 – cı ildə 115,6 % , 2017 – ci ildə 128,1% təşkil etmişdir. Özündən əvvəlki ilə nisbətən (silsiləvi qaydada) pul köçürmələrinin artım sürəti ,2015 – ci ildə 128, 1% , 2016 – cı ildə 90,2%, 2017 – ci ildə 110,8% təşkil etmişdir.2010- ci illə müqayisədə (əsas qaydada) pul köçürmələrinin nisbi artımı 2015 – ci ildə 28,1% , 2016 – cı ildə 15,6%, 2017 – ci ildə 28,1% artmışdır.Özündən əvvəlki ilə nisbətən (silsiləvi qaydada) pul köçürmələrinin nisbi artımı 2015 – ci ildə 28,1% artmış , 2016 – cı ildə 9,8 % azalmış , 2017 – ci ildə 10,8 % artmışdır.

Dünya üzrə 2010- cu illə müqayisədə(əsas qaydada) pul köçürmələrinin mütləq ifadədə həcmi 2015 – ci ildə 123 milyard \$, 2016 – cı ildə 117 milyard \$, 2017 – ci ildə 156 milyard \$ artmışdır.Özündən əvvəlki ilə nisbətən(silsiləvi qaydada) pul köçürmələrinin mütləq ifadədə həcmi 2015 – ci ildə 123 milyard \$ artmış , 2016 – cı ildə 6 milyard \$ azalmış , 2017 – ci ildə 39 milyard \$ artmışdır.

2010- cu illə müqayisədə (əsas qaydada) pul köçürmələrinin artım sürəti , 2015 – ci ildə 126,2 % , 2016 – cı ildə 124,9 % , 2017 – ci ildə 133,3% təşkil etmişdir. Özündən əvvəlki ilə nisbətən (silsiləvi qaydada) pul köçürmələrinin artım sürəti ,2015 – ci ildə 126,2% , 2016 – cı ildə 99,0 % , 2017 – ci ildə 106,7% təşkil

etmişdir. 2010- ci illə müqayisədə (əsas qaydada) pul köçürmələrinin nisbi artımı 2015 – ci ildə 26,2% , 2016 – cı ildə 24,9%, 2017 – ci ildə 33,3% artmışdır.Özündən əvvəlki ilə nisbətən (silsiləvi qaydada) pul köçürmələrinin nisbi artımın 2015 – ci ildə 26,2% artmış, 2016 – cı ildə 1,0% azalmış , 2017 – ci ildə 6,7 % artmışdır.

Dünya Bankının məlumatlarına əsasən inkişaf etməkdə olan ölkələrində rəsmi qeydiyyatda alınmış pul köçürmələrinin həcmi 2016 – cı illə müqayisədə 2017 – ci ildə 7,6% artaraq , rekord həddə 468 milyard dollara çatmışdır. Qeryri – rəsmi kanallardan keçən pul köçürmələrinin həcmi isə əhəmiyyətli dərəcədə yüksəkdir. 2017 – ci ildə ən yüksək pul köçürmələri axını olan ölkələr arasında Hindistanı (69 milyard dollar), Çini(64 milyard dollar),Filippini(33 milyard dollar),Meksikanı (31 milyard dollar), Nigeriyanı (22 milyard dollar) və Misiri (20 milyard dollar) göstərmək olar. Pul köçürmələrinin belə həcmi, rəsmi inkişaf yardımlarının həcmindən 3 dəfə ,yoxsul ölkələrdə birbaşa xarici investisiyaların həcmindən isə bir neçə dəfə çoxdur.

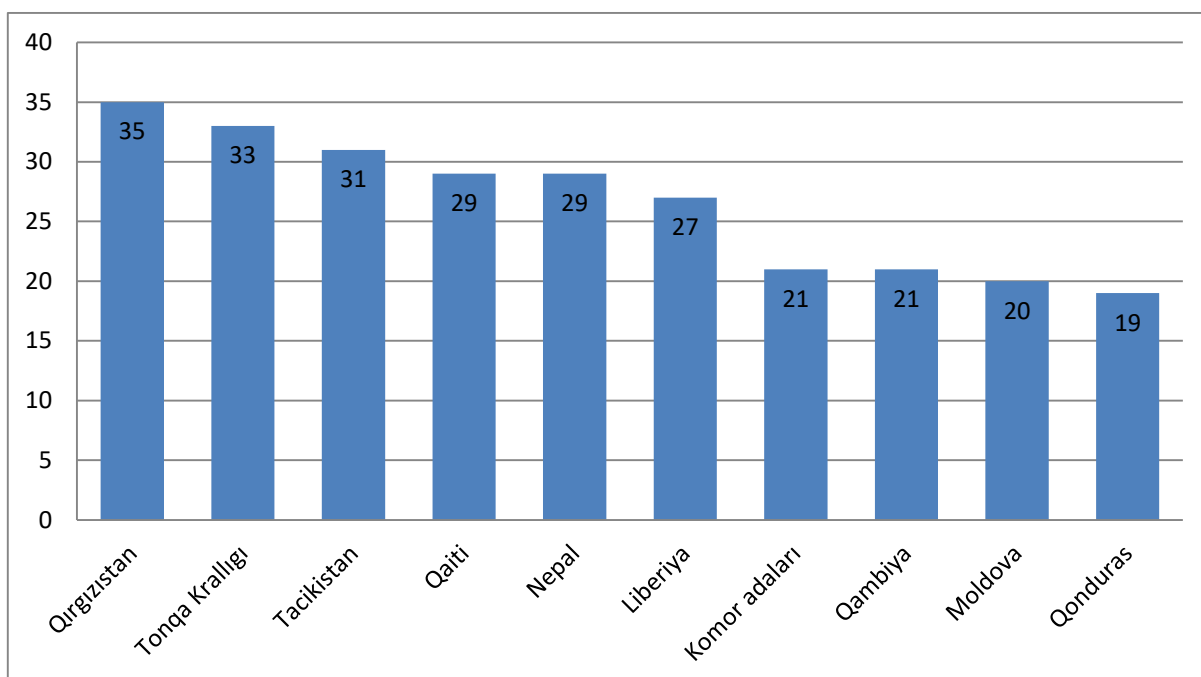
2017 – ci ildə pul köçürmələrinin həcmi gözlənildiyindən də əhəmiyyətli dərəcədə yüksək olmuşdur. Pul köçürmələrinin həcmi, xüsusilə Avropa , Mərkəzi Asiya, Afrika , Yaxın Şərq və Şimali Afrikada proqnozlaşdırılan həddi keçmişdir.

Mərkəzi Asiyada dollar ifadəsində pul köçürmələrinin artmasının əsas səbəbi Rusiya iqtisadiyyatının bərpa olunması və rublun məzənnəsinin möhkəmlənməsidir. 2016-cı ilə nisbətən 2017 – ci ildə rublun ABŞ dollarına qarşı məzənnəsi 68 ilə 58 rubl arasında artmışdır ki, bunun da nəticəsində nmiqrantların Rusiyadan pul köçürmələrinin həcmi rubl ifadəsində 5% , dollar ifadəsində 21% artmışdır.

Beynəlxalq əmək miqrantları qazanclarının bir hissəsini öz vətənlərinə mütəmadi olaraq göndərmələri , pul köçürmələrinin həcmi sürətlə artırır və əhəmiyyətli beynəlxalq maliyyə axını yaradır. Pul köçürmələrinin inkişaf etməkdə olan ölkələrin ÜDM – na təsiri çox böyükdür.

2016-cı ildə olduğu kimi, 2017-ci ildə də ölkənin ÜDM-da pul köçürmələrinin xüsusi çəkisinə görə Qırğızıstan dünyada birinci yerdə durur. (“Migration and remittances. Recent Developments and Outlook,”2018)

Şəkil 1. Dünya ölkələri üzrə ÜDM – da pul köçürmələrinin xüsusi çəkisi yüksək olan 10 ölkə (%)

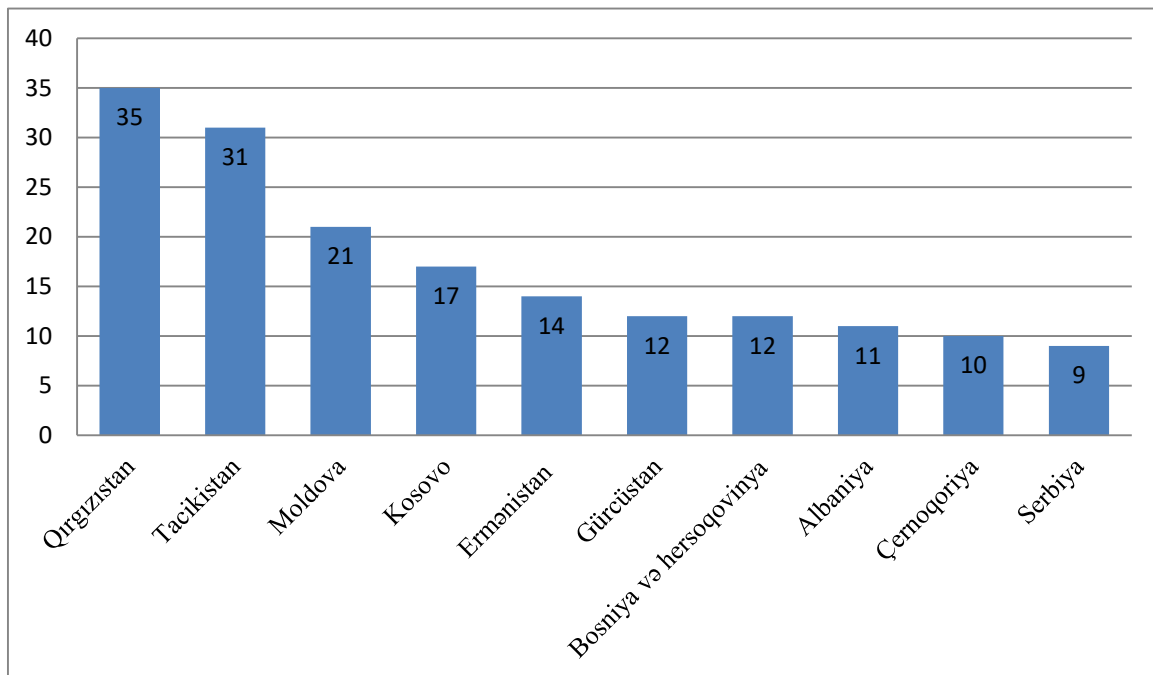


Mənbə: “Migration and remittances. Recent Developments and Outlook” məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən olunmuşdur.

Dünya Bankının məlumatlarına əsasən Avropa və Mərkəzi Asiya bölgəsində pul köçürmələri xərcləri köçürülən pulun orta hesabla 6.6% -ni təşkil edir. Rusiyadan göndərilən pul köçürmələrinin xərcləri isə çox aşağıdır və bu məbləğ köçürülən pulun 1,7% - 2.1% -i arasında tərəddüd edir .

Avropa və Mərkəzi Asiya bölgəsi üzrə ÜDM – da pul köçürmələrinin xüsusi çəkisi yüksək olan ölkələrin ilk onlugunda 5 yeri keçmiş SSRİ ölkələri tutur. Şəkil.2.2-dən göründüyü kimi, Avropa və Mərkəzi Asiya bölgəsi üzrə ÜDM – da pul köçürmələrinin xüsusi çəkisi yüksək olan 10 ölkə arasında 5 yeri keçmiş SSRİ ölkələri olan Qırğızıstan, Tacikistan, Moldova, Ermənistan və Gürcüstan tutur. Bu ölkələrin ÜDM-da pul köçürmələrinin xüsusi çəkisi 12-35% arasında tərəddüd edir. Müqayisə üçün deyək ki, 2016-cı ildə xarici sərmayə qoyuluşlarının həcmnin ÜDM –da xüsusi çəkisi Qırğızıstanda 9%, Tacikistanda 5%, Özbəkistanda isə 0,1% təşkil etmişdir.

Şəkil 2. Avropa və Mərkəzi Asiya bölgəsi üzrə ÜDM – da pul köçürmələrinin xüsusi çəkisi yüksək olan 10 ölkə (%)



Mənbə: “Migration and remittances. Recent Developments and Outlook” məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən olunmuşdur.

2011-2017-ci illərdə keçmiş SSRİ ölkələrində miqrantların pul köçürmələrinin (daxilolmaların) həcmi aşağıdakı kimi olmuşdur:

Cədvəldən göründüyü kimi, 2000-2017-ci illərdə keçmiş SSRİ ölkələri arasında miqrantlar tərəfindən ən çox pul köçürmələri Ukraynaya (52167 milyon \$), sonra Rusiyaya (47279 milyon \$), daha sonra Özbəkistana (30722 milyon \$) daxil olmuşdur. Sonrakı yerlərdə Tacikistan (20446 milyon \$), Qırğızıstan (14485 milyon \$), Moldova (12632 milyon \$), Ermənistan (12347 milyon \$), Gürcüstan (11869 milyon \$), Litva (11439 milyon \$), Azərbaycan (10077 milyon \$), Latviya (9934 milyon \$), Belarus (7452 milyon \$), Estoniya (3401 milyon \$), Qazaxıstan (1560 milyon \$), sonuncu yerdə isə Türkmənistan (177 milyon \$) durur.

Keçmiş SSRİ ölkələrində miqrantların cəmi pul köçürmələrinin (daxilolmaların) həcmi silsiləvi qaydada 2012 – ci ildə 8,4%, 2013 – cü ildə 14,2%, artsa da, 2014 – cü ildə 7,1%, 2015 – ci ildə 26%, 2016- ci ildə 4,8 % azalmış, 2017 – ci ildə yenidən 9,5% artaraq 31104 milyon \$ olmuşdur.

2017 – ci ildə keçmiş SSRİ ölkələrində miqrantların cəmi pul köçürmələrinin (daxilolmaların) 702 milyon \$ (2,3%) Azərbaycanın, 1489 milyon \$ (4,8%) Ermənistanın, 1216 milyon \$ (3,9%) Belarusiyanın, 1641 milyon \$ (5,3 %) Gürcüstanın, 297 milyon \$ (0,9%) Qazaxıstanın, 2541 milyon \$ (8,2%) Qırğızıstanın, 1142 milyon \$ (3,7%) Latviyanın, 1152 milyon \$ (3,7%) Litvanın, 1560 milyon \$ (5,0%) Maldovanın, 7279 milyon \$ (23,4%) Rusiyanın, 2031 milyon \$ (6,5%) Tacikistanın, 10 milyon \$ (0,03%) Türkmənistanın, 2695 milyon \$ (8,7 %) Özbəkistanın, 6884 milyon \$ (22,1 %) Ukraynanın, 465 milyon \$ (1,5 %) Estoniyanın payına düşür.

Cədvəl 9.2011-2017-ci illərdə keçmiş SSRİ ölkələrində miqrantların pul köçürmələri (daxilolmalar) (milyon \$)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Azərbaycan	1893	1990	1733	1846	1270	643	702
Ermənistan	1799	1915	2192	2079	1491	1382	1489
Belarus	891	1053	1214	1231	927	920	1216
Gürcüstan	1547	1770	1945	1986	1459	1521	1641
Qazaxıstan	180	178	207	229	194	275	297
Qırğızıstan	1709	2031	2278	2243	1688	1995	2541
Latviya	1505	1499	1605	1560	1354	1269	1142
Litva	1954	1508	2060	2113	1372	1280	1152
Moldova	1813	1986	2192	2076	1540	1465	1560
Rusiya	6103	5788	6751	7777	6903	6678	7279
Tacikistan	3060	3626	4219	3384	2259	1867	2031
Türkmənistan	35	37	40	30	16	9	10
Özbəkistan	4276	5693	6689	5828	3062	2479	2695
Ukrayna	7822	8449	9667	7354	5845	6146	6884
Estoniya	438	461	568	544	446	479	465
Cəmi	35025	37984	43360	40280	29826	28408	31104

Mənbə: Эфендиев Р. Д., Велиев Н. Р., (2018)Международная трудовая миграция и денежные переводы мигрантов (на примере стран бывшего СССР) adlı məqalədən götürülmüşdür.

2016 – cı ildə Gürcüstandan göndərilən pul köçürmələrinin həcmi 100 milyon \$ bərabər olmuşdur. 2016 – cı ildə Gürcüstandan göndərilən pul köçürmələrinin həcmi ölkəyə daxil olan köçürmələrinin həcmindən 1421 milyon \$ az olmuşdur. 2016 – cı ildə Latviyadan göndərilən pul köçürmələrinin həcmi 416 milyon \$ bərabər olmuşdur. 2016 – cı ildə Latviyadan göndərilən pul köçürmələrinin həcmi ölkəyə daxil olan köçürmələrinin həcmindən 853 milyon \$ az olmuşdur.

2016 – cı ildə Litvadan göndərilən pul köçürmələrinin həcmi 584 milyon \$ bərabər olmuşdur. 2016 – cı ildə Litvadan göndərilən pul köçürmələrinin həcmi ölkəyə daxil olan köçürmələrinin həcmindən 696 milyon \$ az olmuşdur.

2016 – cı ildə Ukraynadan göndərilən pul köçürmələrinin həcmi 559 milyon \$ bərabər olmuşdur. 2016 – cı ildə Ukraynadan göndərilən pul köçürmələrinin həcmi ölkəyə daxil olan köçürmələrinin həcmindən 5587 milyon \$ az olmuşdur.

2016 – cı ildə Estoniyadan göndərilən pul köçürmələrinin həcmi 123 milyon \$ bərabər olmuşdur. 2016 – cı ildə Estoniyadan göndərilən pul köçürmələrinin həcmi ölkəyə daxil olan köçürmələrinin həcmindən 356 milyon \$ az olmuşdur.

Beləliklə, qlobal siyasi vəziyyətin bütün problemlərinə və qlobal iqtisadi artımın gizli perspektivlərinə baxmayaraq, miqrantlardan gələn pul köçürmələri dünya iqtisadi əlaqələrinin intensivləşməsi, ölkələr arasında demoqrafik və iqtisadi fərqlərin azaldılması şəraitində miqrasiya axınının artması, nağd əməliyyatlar prosedurunun asanlaşdırılması və ucuzlaşması və s. nəticəsində davam edəcəkdir.

2.2. MDB ölkələrində miqrantların pul köçürmələrinin dinamikasının statistik təhlili

Pul köçürmələri MDB ölkələri üçün mühüm xarici maliyyələşmə mənbələrindən biridir. Əmək miqrantlarının pul köçürmələri miqrantların öz mənzə ölkələrindəki ailə üzvlərinin zəruri mallar almasını maliyyələşdirməklə, onların çoxunun yoxsulluqdan çıxmasına kömək edir. Dünya Bankının məlumatına əsasən miqrantların mövcudluğu kasıb ev təsərrüfatlarının xərclərini 40% - dək artırır. Deməli, ünvanlı sosial dövlət proqramlarına nisbətən pul köçürmələri yoxsulluğun azaldılmasında daha effektivdir.

2011-2017-ci illərdə MDB ölkələrində miqrantların pul köçürmələrinin (daxilolmaların) həcmi aşağıdakı kimi olmuşdur:

Cədvəl 10. 2011-2017-ci illərdə MDB ölkələrində miqrantların pul köçürmələri (daxilolmalar) (milyon \$)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Azərbaycan	1893	1990	1733	1846	1270	643	702
Ermənistan	1799	1915	2192	2079	1491	1382	1489
Belarus	891	1053	1214	1231	927	920	1216
Qazaxıstan	180	178	207	229	194	275	297
Qırğızıstan	1709	2031	2278	2243	1688	1995	2541
Moldova	1813	1986	2192	2076	1540	1465	1560
Rusiya	6103	5788	6751	7777	6903	6678	7279
Tacikistan	3060	3626	4219	3384	2259	1867	2031
Özbəkistan	4276	5693	6689	5828	3062	2479	2695
Cəmi	21724	24260	27475	26693	19334	17704	19810

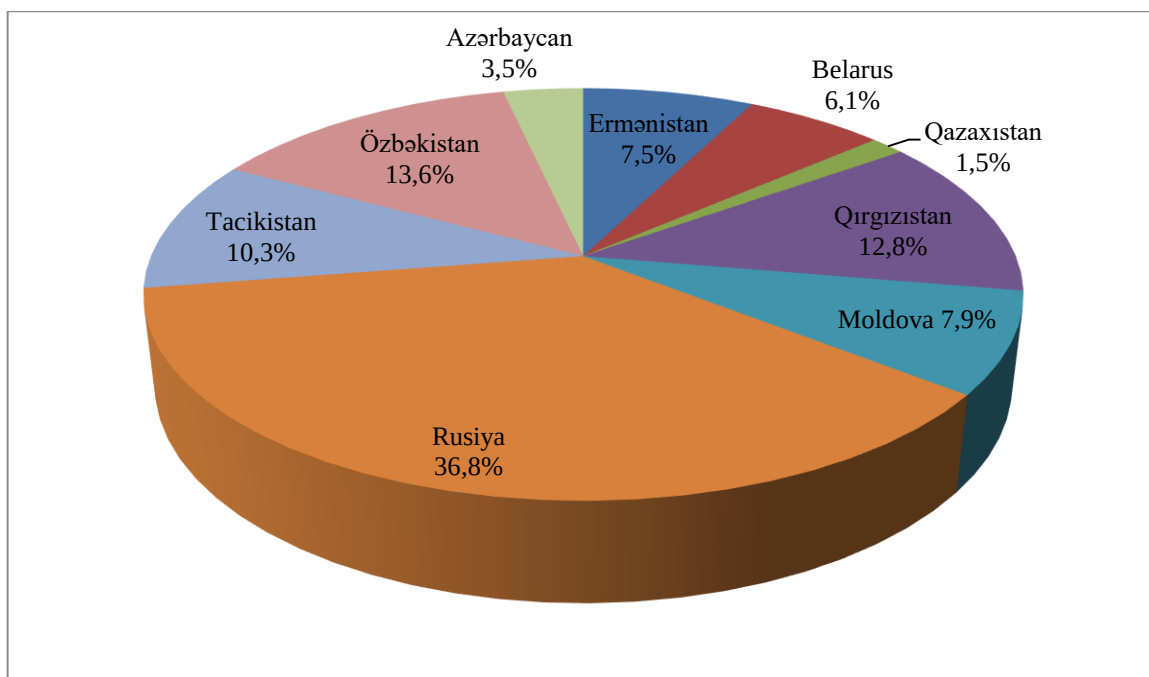
Mənbə: Эфендиев Р. Д., Велиев Н. Р., (2018)Международная трудовая миграция и денежные переводы мигрантов (на примере стран бывшего СССР) adlı məqalədən götürülmüşdür.

Cədvəldən göründüyü kimi, MDB ölkələrində miqrantların cəmi pul köçürmələrinin (daxilolmaların) həcmi 2011- ci ildə 21724 milyon \$, 2012 – ci ildə 24260 milyon \$, 2013- cü ildə 27475 milyon \$, 2014- cü ildə 26693 milyon \$, 2015 – ci ildə 19334 milyon \$, , 2016 – cı ildə 17704 milyon \$, 2017 – cü ildə 19810 milyon \$ olmuşdur. 2017 – ci ildə cəmi 19810 milyon \$ pul köçürmələrinin (daxilolmaların) 3,5%-i Azərbaycanın, 7,5% -i Ermənistanın, 6,1% - i Belarusun, 1,5%-i Qazaxıstanın, 12,8%-i Qırğızıstanın, 7,9% -i Moldovanın, 36,8% -i Rusiyanın, 10,3%-i Tacikistanın, 13,6% - i Özbəkistanın payına düşür. 2017-ci ildə MDB ölkələrində miqrantların pul köçürmələrinin (daxilolmaların) quruluşunun vizual təsviri aşağıdakı kimidir.

Belarusda 2011- ci illə müqayisədə(əsas qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) mütləq ifadədə həcmi 2012 – ci ildə 162 milyon \$, 2013 – cü ildə 323 milyon \$, 2014 – cü ildə 340 milyon \$, 2015 – ci ildə 36 milyon \$, 2016 – cı ildə 29 milyon \$, 2017 – ci ildə 325 milyon \$ artmışdır.Özündən əvvəlki ilə nisbətən(silsiləvi qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) mütləq ifadədə həcmi 2012 – ci ildə 162 milyon \$, 2013 – cü ildə 161 milyon \$, 2014 – cü ildə 17 milyon \$ artmış , 2015 – ci ildə 304 milyon \$, 2016 – cı ildə 7 milyon \$ azalmış, 2017 – ci ildə 296 milyon \$ artmışdır.

2011- ci illə müqayisədə (əsas qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) artım sürəti 2012 – ci ildə 118,2% , 2013 – cü ildə 136,3%,2014 – cü ildə 138,2%, 2015 – ci ildə 104,0% , 2016 – cı ildə 103,3%, 2017 – ci ildə 136,5% təşkil etmişdir. Özündən əvvəlki ilə nisbətən (silsiləvi qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) artım sürəti 2012 – ci ildə 118,2% , 2013 – cü ildə 115,3%,2014 – cü ildə 101,4% , 2015 – ci ildə 75,3% , 2016 – cı ildə 99,2%, 2017 – ci ildə 132,2% təşkil etmişdir.

Şəkil 3. 2017-ci illərdə MDB ölkələrində miqrantların pul köçürmələrinin (daxilolmaların) quruluşu



Mənbə: Şəkil cədvəl 10-ün məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

2011- ci illə müqayisədə (əsas qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) nisbi artımı 2012 – ci ildə 18,2% a, 2013 – cü ildə 36,3%,2014 – cü ildə 38,2%, , 2015 – ci ildə 4,0% , 2016 – cı ildə 3,3%, 2017 – ci ildə 36,5% artmışdır.Özündən əvvəlki ilə nisbətən (silsiləvi qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) nisbi artımı 2012 – ci ildə 18,2 % , 2013 – cü ildə 15,3 % ,2014 – cü ildə 1,4 % artmış , 2015 – ci ildə 24,7% , 2016 – cı ildə 0,8 % azalmış , 2017 – ci ildə 32,2% artmışdır.

2011- 2017 – ci illər ərzində miqrantlarının pul köçürmələrinin(daxilolmaların) həcmi orta hesabla hər il 1064,6 milyon dollara bərabər olmuşdur.

2016 – cı ildə Belarusdan göndərilən pul köçürmələrinin həcmi 120 milyon \$ bərabər olmuşdur. Deməli, 2016 – cı ildə Belarusdan göndərilən pul

köçürmələrinin həcmi ölkəyə daxil olan köçürmələrinin həcmindən 800 milyon \$ az olmuşdur.

Qazaxıstan Respublikasında 2011- ci illə müqayisədə(əsas qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) mütləq ifadədə həcmi 2012 – ci ildə 2 milyon \$ azalmış , 2013 – cü ildə 27 milyon \$, 2014 – cü ildə 49 milyon \$, 2015 – ci ildə 14 milyon \$, 2016 – cı ildə 95 milyon \$, 2017 – ci ildə 117 milyon \$ artmışdır.Özündən əvvəlki ilə nisbətən(silsiləvi qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) mütləq ifadədə həcmi 2012 – ci ildə 2 milyon \$ azalmış , 2013 – cü ildə 29 milyon \$, 2014 – cü ildə 22 milyon \$ artmış , 2015 – ci ildə 35 milyon \$azalmış , 2016 – cı ildə 81 milyon \$, 2017 – ci ildə 22 milyon \$ artmışdır.

2011- ci illə müqayisədə (əsas qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) artım sürəti 2012 – ci ildə 98,9% , 2013 – cü ildə 115,0 % , 2014 – cü ildə 127,2% , , 2015 – ci ildə 107,8% , 2016 – cı ildə 152,8 % , 2017 – ci ildə 165,0% təşkil etmişdir. Özündən əvvəlki ilə nisbətən (silsiləvi qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) artım sürəti 2012 – ci ildə 98,9% , 2013 – cü ildə 116,3% , 2014 – cü ildə 110,6% , , 2015 – ci ildə 92,8% , 2016 – cı ildə 141,8% , 2017 – ci ildə 108,0% təşkil etmişdir.

2011- ci illə müqayisədə (əsas qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) nisbi artımış 2012 – ci ildə 1,1% azalmış, 2013 – cü ildə 15,0% , 2014 – cü ildə 27,2 % , 2015 – ci ildə 7,8% , 2016 – cı ildə 52,8% , 2017 – ci ildə 65,0 % artmışdır.Özündən əvvəlki ilə nisbətən (silsiləvi qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) nisbi artımı 2012 – ci ildə 1,1% azalmış, 2013 – cü ildə 16,3% , 2014 – cü ildə 10,6% artmış, 2015 – ci ildə 7,2% azalmış , 2016 – cı ildə 41,8% , 2017 – ci ildə 8,0 % artmışdır.

2011- 2017 – ci illər ərzində miqrantlarının pul köçürmələrinin(daxilolmaların) həcmi orta hesabla hər il 222,9 milyon dollara bərabər olmuşdur.

2016 – cı ildə Qazaxıstandan göndərilən pul köçürmələrinin həcmi 2395 milyon \$ bərabər olmuşdur. Deməli, 2016 – cı ildə Qazaxıstandan göndərilən pul köçürmələrinin həcmi ölkəyə daxil olan köçürmələrinin həcmindən 2120 milyon \$ çox olmuşdur.

Qırğızıstan Respublikasında 2011- ci illə müqayisədə(əsas qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) mütləq ifadədə həcmi 2012 – ci ildə 322 milyon \$, 2013 – cü ildə 569 milyon \$, 2014 – cü ildə 534 milyon \$ artmış , 2015 – ci ildə 21 milyon \$ azalmış , 2016 – cı ildə 286 milyon \$, 2017 – ci ildə 832 milyon \$ artmışdır.Özündən əvvəlki ilə nisbətən(silsiləvi qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) mütləq ifadədə həcmi 2012 – ci ildə 322 milyon \$, 2013 – cü ildə 247 milyon \$ artmış, 2014 – cü ildə 35 milyon \$, 2015 – ci ildə 555 milyon \$ azalmış , 2016 – cı ildə 307 milyon \$, 2017 – ci ildə 546 milyon \$ artmışdır.

2011- ci illə müqayisədə (əsas qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) artım sürəti 2012 – ci ildə 98,9% , 2013 – cü ildə 115,0 % , 2014 – cü ildə 127,2% , , 2015 – ci ildə 107,8% , 2016 – cı ildə 152,8 % , 2017 – ci ildə 165,0% təşkil etmişdir. Özündən əvvəlki ilə nisbətən (silsiləvi qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) artım sürəti 2012 – ci ildə 98,9% , 2013 – cü ildə 116,3% , 2014 – cü ildə 110,6% , , 2015 – ci ildə 92,8% , 2016 – cı ildə 141,8% , 2017 – ci ildə 108,0% təşkil etmişdir.

2011- ci illə müqayisədə (əsas qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) nisbi artımı 2012 – ci ildə 1,1% azalmış, 2013 – cü ildə 15,0% , 2014 – cü ildə 27,2% , 2015 – ci ildə 7,8% , 2016 – cı ildə 52,8% , 2017 – ci ildə 65,0 % artmışdır.Özündən əvvəlki ilə nisbətən (silsiləvi qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) nisbi artımı 2012 – ci ildə 1,1% azalmış, 2013 – cü ildə 16,3% , 2014 – cü ildə 10,6% artmış, 2015 – ci ildə 7,2% azalmış , 2016 – cı ildə 41,8% , 2017 – ci ildə 8,0 % artmışdır.

2011- 2017 – ci illər ərzində miqrantlarının pul köçürmələrinin(daxilolmaların) həcmi orta hesabla hər il 222,9 milyon dollara bərabər olmuşdur.

2016 – cı ildə Qırğızıstandan göndərilən pul köçürmələrinin həcmi 378 milyon \$ bərabər olmuşdur. Deməli, 2016 – cı ildə Qırğızıstandan göndərilən pul köçürmələrinin həcmi ölkəyə daxil olan köçürmələrinin həcmindən 1617 milyon \$ az olmuşdur.

Moldovada 2011- ci illə müqayisədə(əsas qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) mütləq ifadədə həcmi 2012 – ci ildə 173 milyon \$, 2013 – cü ildə

379 milyon \$, 2014 – cü ildə 263 milyon \$ artmış, 2015 – ci ildə 273 milyon \$, 2016 – cı ildə 248 milyon \$, 2017 – ci ildə 253 milyon \$ azalmışdır. Özündən əvvəlki ilə nisbətən (silsiləvi qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) mütləq ifadədə həcmi 2012 – ci ildə 173 milyon \$, 2013 – cü ildə 206 milyon \$ artmış, 2014 – cü ildə 116 milyon \$, 2015 – ci ildə 536 milyon \$, 2016 – cı ildə 75 milyon \$ azalmış, 2017 – ci ildə 95 milyon \$ artmışdır.

2011- ci illə müqayisədə (əsas qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) artım sürəti 2012 – ci ildə 109,5%, 2013 – cü ildə 121,0 %, 2014 – cü ildə 114,5%, 2015 – ci ildə 84,9 %, 2016 – cı ildə 80,8 %, 2017 – ci ildə 86,0% təşkil etmişdir. Özündən əvvəlki ilə nisbətən (silsiləvi qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) artım sürəti 2012 – ci ildə 109,5%, 2013 – cü ildə 110,4%, 2014 – cü ildə 94,7%, , 2015 – ci ildə 74,2%, 2016 – cı ildə 95,1%, 2017 – ci ildə 106,5% təşkil etmişdir.

2011- ci illə müqayisədə (əsas qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) nisbi artımı 2012 – ci ildə 9,5%, 2013 – cü ildə 21,0%, 2014 – cü ildə 14,5 % artmış, 2015 – ci ildə 15,1% , 2016 – cı ildə 19,2%, 2017 – ci ildə 14,0 % azalmışdır. Özündən əvvəlki ilə nisbətən (silsiləvi qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) nisbi artımı 2012 – ci ildə 9,5 % , 2013 – cü ildə 10,4% artmış, , 2014 – cü ildə 5,3% , 2015 – ci ildə 25,8%, 2016 – cı ildə 4,9% azalmış , 2017 – ci ildə 6,5 % artmışdır.

2011- 2017 – ci illər ərzində miqrantlarının pul köçürmələrinin (daxilolmaların) həcmi orta hesabla hər il 1804,6 milyon dollara bərabər olmuşdur.

2016 – cı ildə Moldovadan göndərilən pul köçürmələrinin həcmi 134 milyon \$ bərabər olmuşdur. Deməli, 2016 – cı ildə Moldovadan göndərilən pul köçürmələrinin həcmi ölkəyə daxil olan köçürmələrinin həcmindən 1331 milyon \$ az olmuşdur.

Rusiya Federasiyasında 2011- ci illə müqayisədə (əsas qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) mütləq ifadədə həcmi 2012 – ci ildə 315 milyon \$ azalmış, 2013 – cü ildə 648 milyon \$, 2014 – cü ildə 1684 milyon \$, 2015 – ci ildə 800 milyon \$, 2016 – cı ildə 575 milyon \$, 2017 – ci ildə 1176 milyon \$ artmışdır. Özündən əvvəlki ilə nisbətən (silsiləvi qaydada) pul köçürmələrinin

(daxilolmaların) mütləq ifadədə həcmi 2012 – ci ildə 315 milyon \$ azalmış , 2013 – cü ildə 963 milyon \$, 2014 – cü ildə 102 6 milyon \$ artmış , 2015 – ci ildə 874 milyon \$, 2016 – cı ildə 225 milyon \$ azalmış , 2017 – ci ildə 601 milyon \$ artmışdır.

2011- ci illə müqayisədə (əsas qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) artım sürəti 2012 – ci ildə 94,8 % , 2013 – cü ildə 110,6 % , 2014 – cü ildə 127,4% , 2015 – ci ildə 113,1 % , 2016 – cı ildə 109,4 % , 2017 – ci ildə 119,3 % təşkil etmişdir. Özündən əvvəlki ilə nisbətən (silsiləvi qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) artım sürəti 2012 – ci ildə 94,8% , 2013 – cü ildə 116,6% , 2014 – cü ildə 115,2% , 2015 – ci ildə 88,8% , 2016 – cı ildə 96,7% , 2017 – ci ildə 109,0% təşkil etmişdir.

2011- ci illə müqayisədə (əsas qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) nisbi artımı 2012 – ci ildə 5,2% azalmış , 2013 – cü ildə 10,6% , 2014 – cü ildə 27,4% , 2015 – ci ildə 13,1% , 2016 – cı ildə 9,4% , 2017 – ci ildə 9,3 % artmışdır. Özündən əvvəlki ilə nisbətən (silsiləvi qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) nisbi artımı 2012 – ci ildə 5,2 % azalmış , 2013 – cü ildə 16,6% , 2014 – cü ildə 15,2% artmış , 2015 – ci ildə 11,2 % , 2016 – cı ildə 3,3% azalmış , 2017 – ci ildə 9,0 % artmışdır.

2011-2017–ci illər ərzində miqrantlarının pul köçürmələrinin (daxilolmaların) həcmi orta hesabla hər il 6754,1 milyon dollara bərabər olmuşdur.

2016 – cı ildə Rusiya Federasiyasından göndərilən pul köçürmələrinin həcmi 16590 milyon \$ bərabər olmuşdur. Deməli, 2016 – cı ildə Rusiya Federasiyasından göndərilən pul köçürmələrinin həcmi ölkəyə daxil olan köçürmələrinin həcmindən 9912 milyon \$ çox olmuşdur.

Tacikistanda 2011- ci illə müqayisədə (əsas qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) mütləq ifadədə həcmi 2012 – ci ildə 566 milyon \$, 2013 – cü ildə 1159 milyon \$, 2014 – cü ildə 324 milyon \$ artmış , 2015 – ci ildə 801 milyon \$, 2016 – cı ildə 1193 milyon \$, 2017 – ci ildə 1029 milyon \$ azalmışdır. Özündən əvvəlki ilə nisbətən (silsiləvi qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) mütləq ifadədə həcmi 2012 – ci ildə 566 milyon \$, 2013 – cü ildə 593 milyon \$ artmış ,

2014 – cü ildə 835 milyon \$, 2015 – ci ildə 1125 milyon \$, 2016 – cı ildə 392 milyon \$ azalmış , 2017 – ci ildə 164 milyon \$ artmışdır.

2011- ci illə müqayisədə (əsas qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) artım sürəti 2012 – ci ildə 118,5% , 2013 – cü ildə 137,9 % , 2014 – cü ildə 110,6% , 2015 – ci ildə 73,8 % , 2016 – cı ildə 61,0 % , 2017 – ci ildə 66,4 % təşkil etmişdir. Özündən əvvəlki ilə nisbətən (silsiləvi qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) artım sürəti 2012 – ci ildə 118,5% , 2013 – cü ildə 116,4% , 2014 – cü ildə 80,2% , 2015 – ci ildə 66,8 % , 2016 – cı ildə 82,6% , 2017 – ci ildə 108,8% təşkil etmişdir.

2011- ci illə müqayisədə (əsas qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) nisbi artımı 2012 – ci ildə 18,5% , 2013 – cü ildə 37,9% , 2014 – cü ildə 10,6 % artmış , 2015 – ci ildə 26,2% , 2016 – cı ildə 39,0% , 2017 – ci ildə 33,6 % azalmışdır. Özündən əvvəlki ilə nisbətən (silsiləvi qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) nisbi artımı 2012 – ci ildə 18,5 % , 2013 – cü ildə 16,4% artmış , 2014 – cü ildə 19,8% , 2015 – ci ildə 33,2% , 2016 – cı ildə 17,4% azalmış , 2017 – ci ildə 8,8 % artmışdır.

2011- 2017 – ci illər ərzində miqrantlarının pul köçürmələrinin (daxilolmaların) həcmi orta hesabla hər il 2920,9 milyon dollara bərabər olmuşdur.

2016 – cı ildə Tacikistandan göndərilən pul köçürmələrinin həcmi 87 milyon\$ bərabər olmuşdur. Deməli, 2016 – cı ildə Tacikistandan göndərilən pul köçürmələrinin həcmi ölkəyə daxil olan köçürmələrinin həcmindən 1780 milyon \$ az olmuşdur.

Özbəkistanda 2011- ci illə müqayisədə (əsas qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) mütləq ifadədə həcmi 2012 – ci ildə 1417 milyon \$, 2013 – cü ildə 2413 milyon \$, 2014 – cü ildə 1552 milyon \$ artmış , 2015 – ci ildə 1214 milyon\$, 2016 – cı ildə 1797 milyon \$, 2017 – ci ildə 1581 milyon \$ azalmışdır. Özündən əvvəlki ilə nisbətən (silsiləvi qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) mütləq ifadədə həcmi 2012 – ci ildə 1417 milyon \$, 2013 – cü ildə 996 milyon \$ artmış , 2014 – cü ildə 861 milyon \$, 2015 – ci ildə 2759 milyon \$, 2016 – cı ildə 583 milyon \$ azalmış , 2017 – ci ildə 216 milyon \$ artmışdır.

2011- ci illə müqayisədə (əsas qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) artım sürəti 2012 – ci ildə 133,1% , 2013 – cü ildə 156,4 %,2014 – cü ildə 136,3%, 2015 – ci ildə 71,6% , 2016 – cı ildə 58,0 % , 2017 – ci ildə 63,0% təşkil etmişdir. Özündən əvvəlki ilə nisbətən (silsiləvi qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) artım sürəti 2012 – ci ildə 133,1% , 2013 – cü ildə 117,5%,2014 – cü ildə 87,1%, , 2015 – ci ildə 52,5% , 2016 – cı ildə 81,0%, 2017 – ci ildə 108,7% təşkil etmişdir.

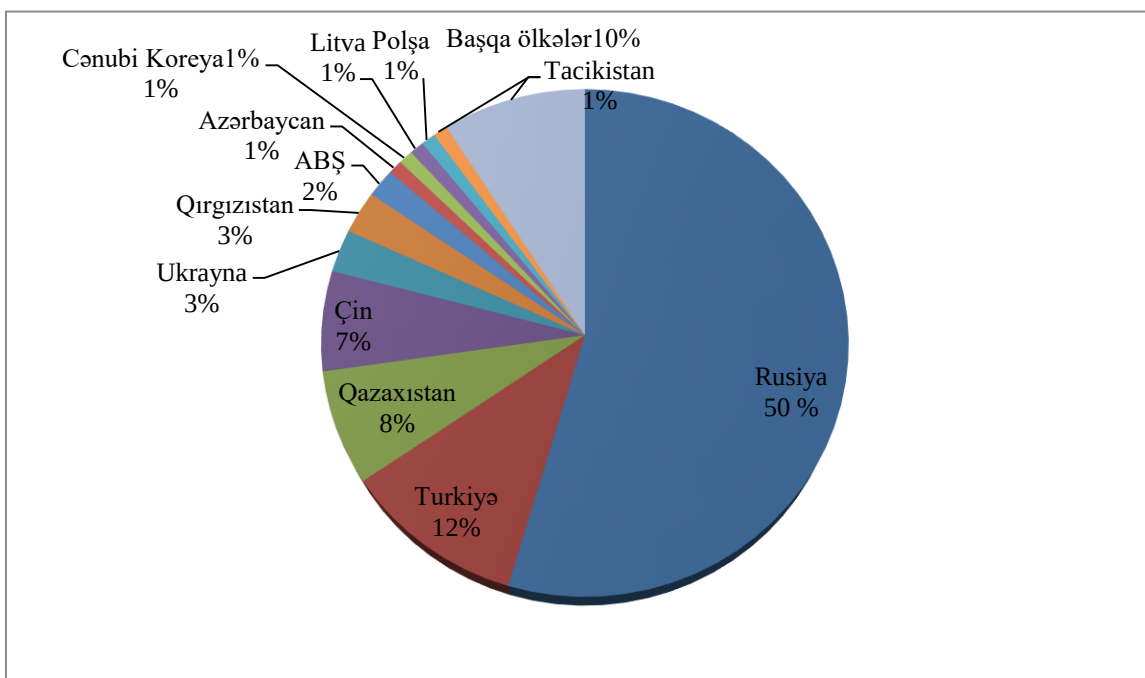
2011- ci illə müqayisədə (əsas qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) nisbi artımış 2012 – ci ildə 33,1% , 2013 – cü ildə 56,4 %,2014 – cü ildə 36,3 % artmış , 2015 – ci ildə 28,4% , 2016 – cı ildə 42,0%, 2017 – ci ildə 37,0 % azalmışdır.Özündən əvvəlki ilə nisbətən (silsiləvi qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) artım sürəti 2012 – ci ildə 33,1% , 2013 – cü ildə 17,5% artmış, 2014 – cü ildə 12,9% artmış, 2015 – ci ildə 47,5% , 2016 – cı ildə 19,0 % azalmış, 2017 – ci ildə 8,7 % artmışdır.2011- 2017 – ci illər ərzində miqrantlarının pul köçürmələrinin(daxilolmaların) həcmi orta hesabla hər il 4389 milyon dollara bərabər olmuşdur,

Özbəkistan Mərkəzi Bankının məlumatlarına əsasən 2018 – ci ilin birinci yarısında Özbəkistanda fiziki şəxslərin aldıqları beynəlxalq pul köçürmələrinin həcmi 2,3 milyard \$ təşkil etmişdir ki, onun da 600 milyon \$-nı nağd xarici valyuta, 1,1 milyard \$-nı və ya 39%-ni transfertlər təşkil edir.

2018 – ci ilin birinci yarısında Özbəkistandan göndərilmiş köçürmələrin həcmi 401,1 milyon \$ təşkil etmişdir. Birinci yarım illiyin yekunlarına əsasən Özbəkistan Rusiyaya ilə (1,7 milyard \$ alınmış, 201,2 milyon \$ göndərilmiş), Qazaxıstanla (136,2 milyon \$ alınmış, 32,4 milyon \$ göndərilmiş),ABŞ –la (83,6 milyon \$ alınmış, 8,8 milyon \$ göndərilmiş),Türkiyə ilə (102,6 milyon \$ alınmış, 47,6 milyon \$ göndərilmiş), Cənubi Koreya ilə (47,1 milyon \$ alınmış, 4,7 milyon \$ göndərilmiş) və başqa ölkələrlə transsərhəd köçürmələr həyata keçirmişdir.

2018 – ci ilin birinci yarısında fiziki şəxslər tərəfindən Özbəkistana göndərilmiş pul köçürmələrinin quruluşu aşağıdakı kimi olmuşdur:

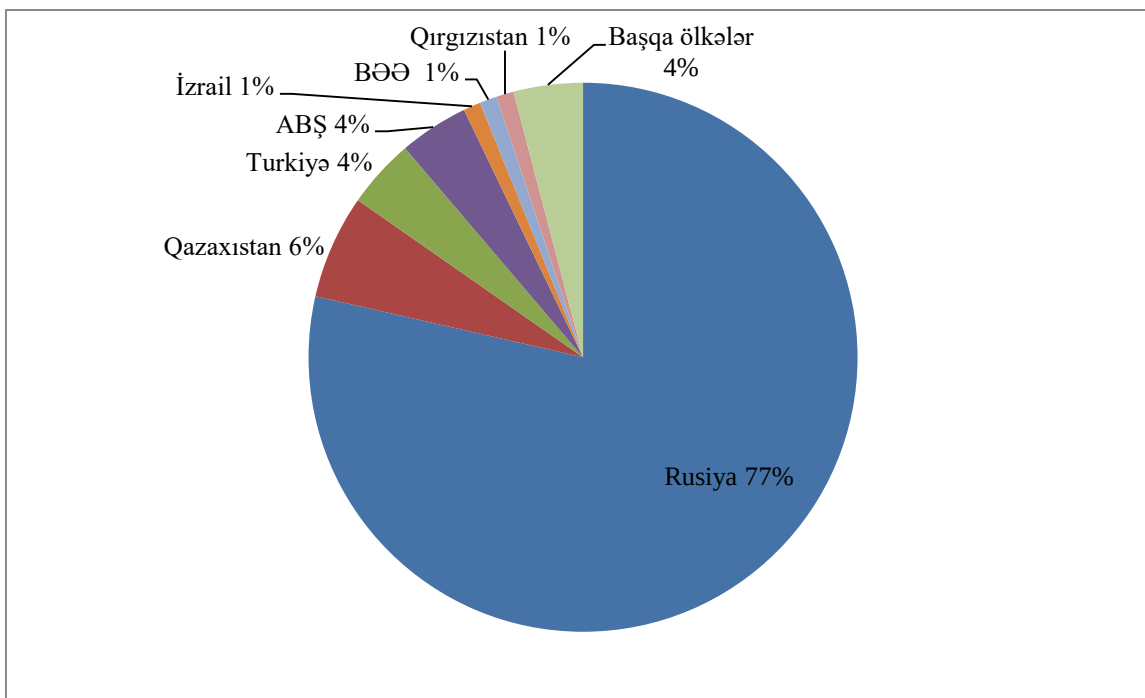
Şəkil 4. 2018 – ci ilin birinci yarısında fiziki şəxslər tərəfindən Özbəkistana göndərilmiş pul köçürmələrinin quruluşu



Mənbə: <http://www.worldbank.org/statistics> məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

2018 – ci ilin birinci yarısında Özbəkistanda fiziki şəxslər tərəfindən alınmış pul köçürmələrinin quruluşu aşağıdakı kimi olmuşdur:

Şəkil 5. 2018 – ci ilin birinci yarısında Özbəkistanda fiziki şəxslər tərəfindən alınmış pul köçürmələrinin quruluşu



Mənbə: <http://www.worldbank.org/statistics> məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

III Fəsil DÜNYA SFERASINDA PUL KÖÇÜRMƏLƏRİ BAZARININ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

3.1. Qlobal pul köçürmələri bazarının inkişafı və transformasiyası

Dünya Bankının “Migration and remittances. Recent Developments and Outlook” adlı məcmuəsində göstərilir ki, 2018- 2020 – ci illərdə pul köçürmələri daha da sürətlənəcəkdir. (Migration and remittances. Recent Developments and Outlook, 2018). Onların qiymətləndirilmələrinə əsasən aşağı və orta gəlirli ölkələrə pul köçürmələrinin axını 2018-ci ildə 10,8 % artaraq, yeni bir rekord həddə 528 milyard dollara çatmışdır.

Cədvəl 11. 2018 – 2020 – ci illərdə dünyanın aşağı və orta gəlirli bölgələrində pul köçürmələrinin həcmnin qiymətləndirmələri və proqnozları

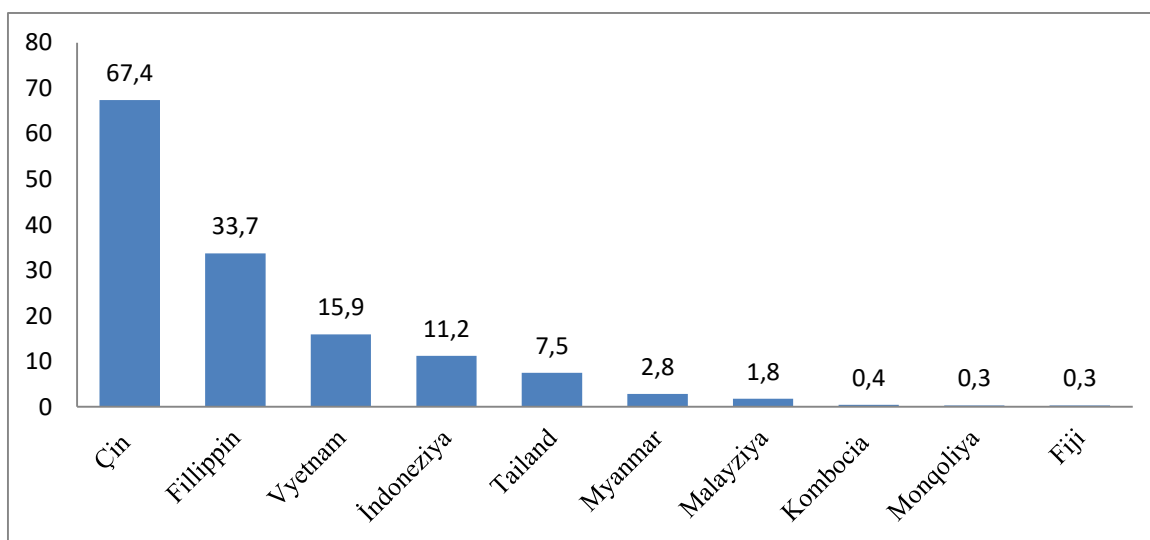
	2017	2018 ^q	2019 ^p	2020 ^p
milyard dollarla				
Aşağı və orta gəlirli bölgələrdə	477	528	549	573
Şərqi Asiya və Sakit okean	133	142	148	155
Avropa və Mərkəzi Asiya	52	63	65	68
Latin Amerikası və Karib körfəzi	79	87	90	93
Yaxın Şərq və Şimali Afrika	54	59	61	63
Cənubi Asiya	117	132	138	144
Sub Sahara Afrikası	41	45	47	50
Dünyada	625	689	715	747
İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə	468	518	538	561
Artım tempi % - lə				
Aşağı və orta gəlirli bölgələrdə	7.8	10.8	4.0	4.3
Şərqi Asiya və Sakit okean	5.1	6.6	4.2	4.7
Avropa və Mərkəzi Asiya	20.9	20.0	4.0	4.6
Latin Amerikası və Karib körfəzi	7.9	9.3	3.8	3.9
Yaxın Şərq və Şimali Afrika	6.0	9.1	2.7	3.5
Cənubi Asiya	5,7	13,5	4,3	4,1
Sub Sahara Afrikası	10,3	9,8	4,2	5,6
Dünya	6,6	10,3	3,7	4,5

Mənbə : “Migration and remittances. Recent Developments and Outlook, 2018”

Cədvəldən göründüyü kimi, Dünya Bankının qiymətləndirmələrinə əsasən 2018 – ci ildə dünyanın aşağı və orta gəlirli bölgələrində pul köçürmələrinin həcmnin artım tempinin 10,8% olacağı gözlənilir. Dünyanın aşağı və orta gəlirli bölgələrində 2019 və 2020-ci illərdə pul köçürmələrinin həcmnin artım tempinin 4,0 % və 4,3 % olacağı proqnozlaşdırılır.

Şərqi Asiya və Sakit okean bölgələrində 2018-ci ildə rəsmi pul köçürmələrinin həcmnin artım tempi 2017-ci ildəki artım tempindən 1,5 % çox olmaqla 6,6 % olacağı və 142 milyard dollara çatacağı gözlənilir. 2019 və 2020-ci illərdə pul köçürmələrinin həcmnin artım tempinin 4,0% və 4,6 % olacağı proqnozlaşdırılır. Dünya bankının qiymətləndirmələrinə əsasən 2018–ci ildə Şərqi Asiya və Sakit okean bölgəsində ən çox pul köçürmələri daxil olan 10 ölkəsi aşağıdakılardır:

Şəkil 6. 2018 – ci ildə Şərqi Asiya və Sakit okean bölgəsində ən çox pul köçürmələri daxil olan 10 ölkəsi (milyard dollar)



Mənbə: “Migration and remittances. Recent Developments and Outlook ,2018” məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən olunmuşdur.

Şəkildən göründüyü kimi, Dünya Bankının qiymətləndirmələrinə əsasən 2017 – ci ildə olduğu kimi 2018 – ci ildə Şərqi Asiya və Sakit okean bölgəsində ən çox pul köçürmələri daxil olan ölkənin Çinin olacağı gözlənilir. 2018 – ci ildə Çində pul köçürmələrinin həcmnin 67,4 milyard dollara çatacağı gözlənilir. Filipində 2018-ci ildə pul köçürmələrinin artım tempi 2017-ci ildəki pul köçürmələrinin

rəsmi artım tempindən 5,4 % az olmaqla 2,8 % olacağı 33,7 milyard dollara çatacağı gözlənilir. Filipində pul köçürmələrinin artım tempinin əhəmiyyətli azalmasının səbəbi 2018 – ci ilin ilk 9 ayında pul köçürmələrinin həcmi 2017 – ci ilin eyni dövrünə nisbətən 17,3% azalması ilə əlaqədar olmuşdur.

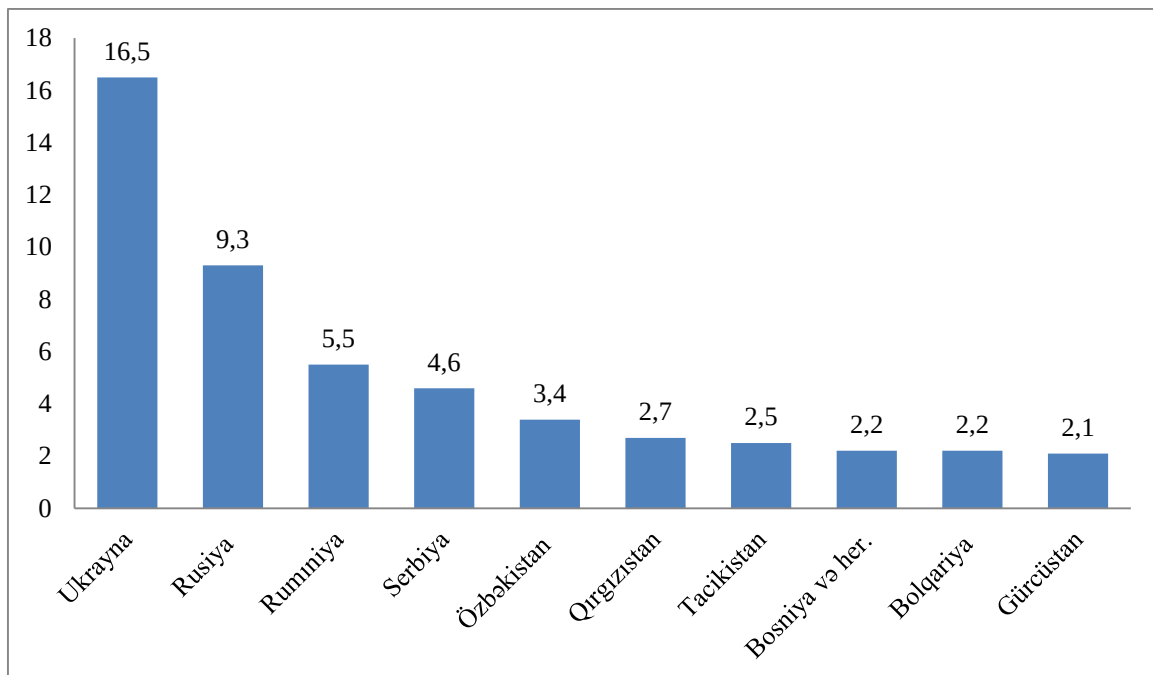
2018 – ci ildə pul köçürmələrinin həcmnin Vyetnamda 15,9 milyard, İndoneziyada 11,2 milyard dollara , Taillandda 7,5 milyard dollara, Myanmarda 2,8 milyard dollara, Malayziyada 1,8 milyard dollara, Kombociada 0,4 milyard dollara, Monqoliya və Fijidə 0,3 milyard dollara çatacağı gözlənilir.

Rusiya iqtisadiyyatında davamlı bərpası sayəsində Avropa və Mərkəzi Asiya bölgəsində pul köçürmələrinin həcmnin artım tempinin 20% olacağı və 63 milyard dollara çatacağı gözlənilir. Avropa və Mərkəzi Asiya bölgəsində 2019 və 2020-ci illərdə pul köçürmələrinin həcmnin artım tempinin 4,2% və 4,7 % olacağı proqnozlaşdırılır.

Bu bölgədə artımın yaxşılaşması regiona daxil olan pul köçürmələrinin əsas mənbələri olan Polşa, Rusiya və İspaniyadan gələn xarici pul köçürmələrinin artmasına gətirib çıxardı. Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələri xüsusilə də Rusiya iqtisadiyyatından faydalanaraq bərpa olunmaga davam etdilər. Bölgədəki ən böyük pul köçürmələri alan ölkə Ukraynada 2018 – ci ildə pul köçürmələrinin həcmi 16,5 milyard dollara çatacağı gözlənilir. Bu isə 2017-ci illə müqayisədə 35 % çoxdur. Bu qismən ölkəyə pul köçürmələrini qiymətləndirmək üçün yenidən işlənmiş metodologiyayı və Mərkəzi və Şərqi Avropaya miqrasiya artımını əks etdirir. Rusiya və Rumıniya uyğun olaraq 9,3 milyard dollar və 5,5 milyard dollar ən böyük pul köçürmələri alan bölgədə ikinci və üçüncü ölkələrdir. Pul köçürmələrinin ÜDM-in xüsusi çəkisinə gəldikdə isə, Qırğızıstan və Tacikistan müvafiq olaraq 35% və 32% olmaqla bölgədə yenə də liderdilər.

Latın Amerikası və Karib hövzəsində 2018-ci ildə rəsmi pul köçürmələri son beş ildə artma tendensiyasını davam etdirərək , artım tempinin 9,3 % olacağı və onun həcmnin 87 milyard dollara çatacağı gözlənilir. 2019 və 2020-ci illərdə pul köçürmələrinin həcmnin artım tempinin 3,8 % və 3,9 % olacağı proqnozlaşdırılır.

Şəkil 7. Dünya bankının qiymətləndirmələrinə əsasən 2018 – ci ildə Avropa və Mərkəzi Asiya bölgəsində ən çox pul köçürmələri daxil olan 10 ölkəsi (milyard dollar):

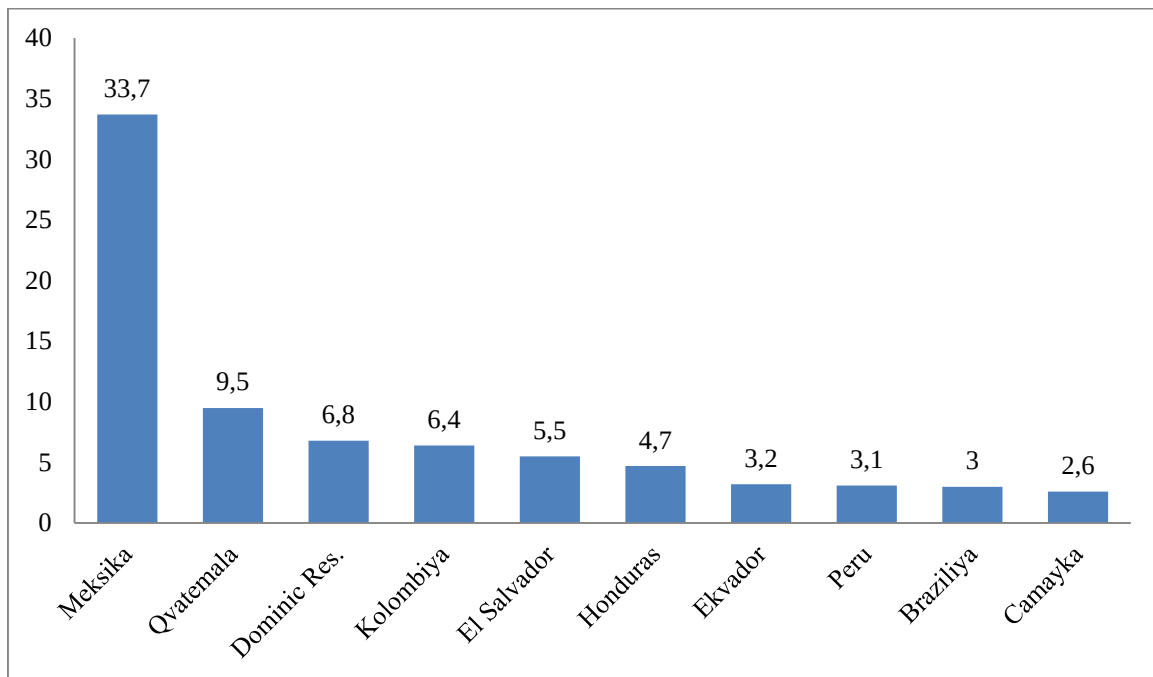


Mənbə:“Migration and remittances. Recent Developments and Outlook,2018” məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən olunmuşdur.

Dünya bankının qiymətləndirmələrinə əsasən 2018 – ci ildə Latın Amerikasısı və Karib hövzəsində ən çox pul köçürmələri daxil olan 10 ölkəsi aşağıdakılardır(milyard dollar):

2018-ci ildə Latın Amerikasısı və Karib hövzəsində 2018-ci ildə rəsmi pul köçürmələrinin güclü artımı əsasən regionda miqrantların əksəriyyətinin yaşadığı ABŞ-ın iqtisadiyyatının yaxşı göstəriciləri ilə əlaqədardır. Bölgədəki pul köçürməsinin 40% - ni alan Meksika bölgədə ən böyük pul köçürməsi alan ölkədir.Qiymətləndirmələrə əsasən 2018-ci ildə bölgədə 33,7 milyard dollar məbləğində rekord məbləğdə pul köçürmələri qeyd ediləcək ki, bu da əvvəlki ilə nisbətən 10% çoxdur. Kolumbiya, Qvatemala, El Salvador və Honduras da daxil olmaqla,bir sıra digər Latın Amerikasısı ölkələrində , pul köçürmələrinin yüksək artım tempi gözlənilir. Bu isə ABŞ-dan və qismən də İspaniyadan göndərilən güclü pul köçürmələrini əks etdirir.

Şəkil 8. Dünya bankının qiymətləndirmələrinə əsasən 2018 – ci ildə Latın Amerikası və Karib hövzəsində ən çox pul köçürmələri daxil olan 10 ölkəsi

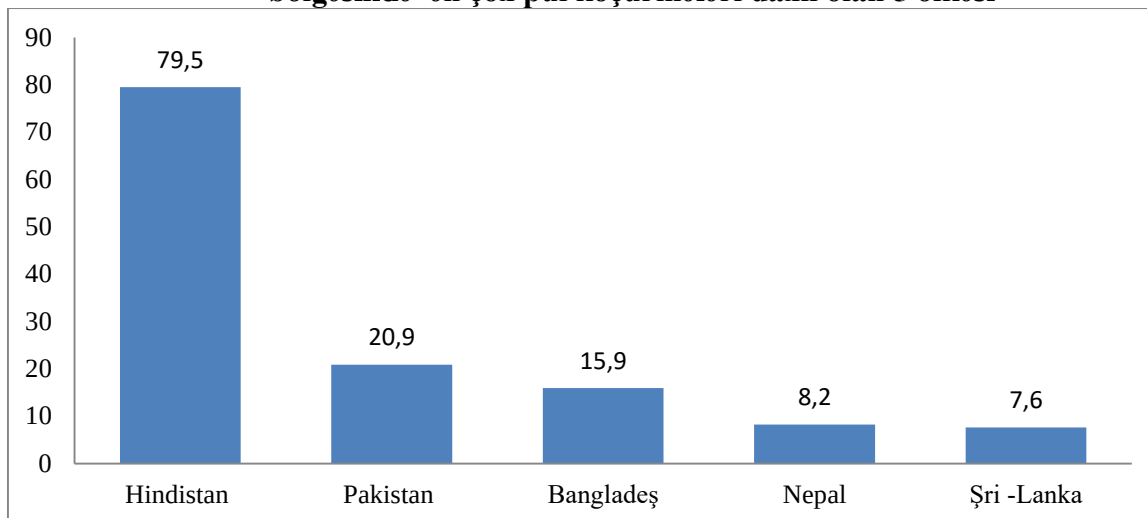


Mənbə: “Migration and remittances. Recent Developments and Outlook” məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən olunmuşdur.

Cənubi Asiya bölgəsində pul köçürmələrinin 2017-ci ildəki 5,7% artım tempi artaraq 2018-ci ildə 13,5% olacağı və 132 milyard dollara çatacağı gözlənilir. Bu artım yüksək gəlirli ölkələrdə (xüsusilə də ABŞ-da) daha güclü iqtisadi şərtlərlə və 2018-ci ilin oktyabrına qədər neft qiymətlərinin artması ilə əlaqədardır. Qiymətləndirmələrə əsasən, Hindistanda pul köçürmələri 2018-ci ildə 15,2 % artaraq 79,5 milyard dollar təşkil edəcək. Cənubi Hindistanın Kerala əyalətindəki daşqınlar səbəbi ilə miqrantlar ailələrinə maddi yardım göndərdikləri üçün, çox ehtimal ki pul köçürmələrinin həcmi artıb. Pakistanda pul köçürmələrinin artımı 2018-ci ildə Səudiyyə Ərəbistanından (ən böyük pul köçürmələri mənbəyi) pul axınının əhəmiyyətli dərəcədə azaldılması səbəbindən orta səviyyədə qalacaq (6,2 %). 2018-ci ildə Banqladeşdə pul köçürmələrinin 17,9 % artaraq 15,9 milyard dollar və Şri-Lankada isə 5,4% artaraq 7,6 milyard dollar səviyyəsində olacağı gözlənilir. 2019 və 2020-ci illərdə pul köçürmələrinin həcmnin artım tempinin 4,3% və 4,1 % olacağı proqnozlaşdırılır.

Dünya bankının qiymətləndirmələrinə əsasən 2018 – ci ildə Cənubi Asiya bölgəsində ən çox pul köçürmələri daxil olan 10 ölkəsi aşağıdakılardır(milyad dollar):

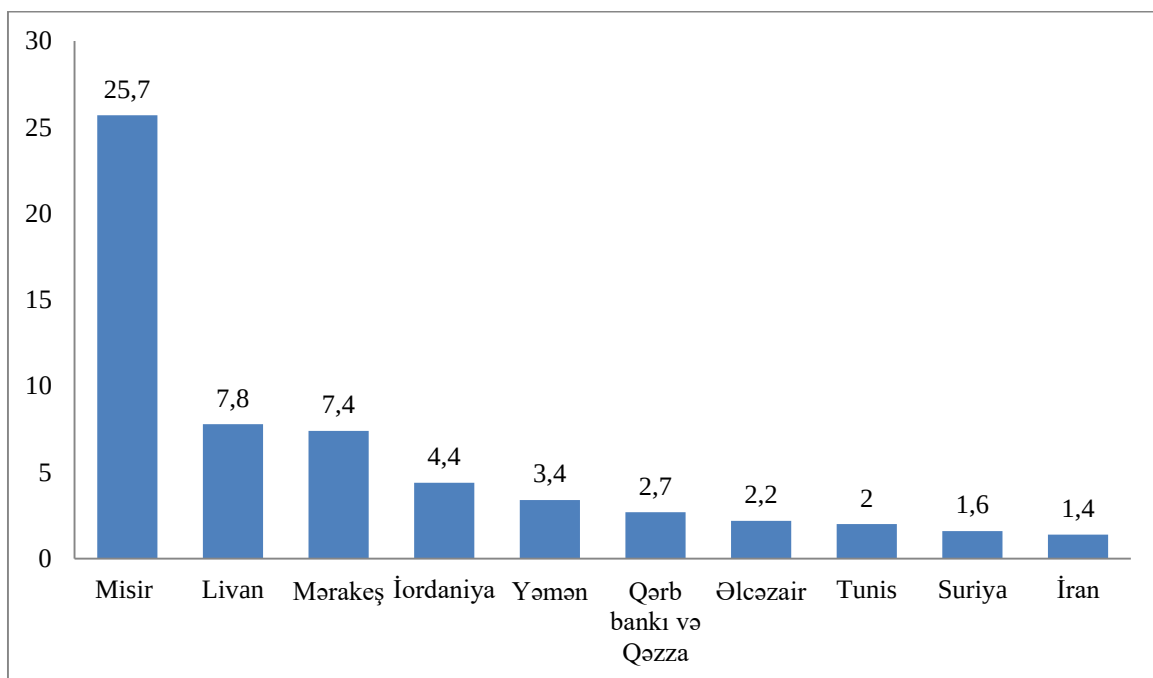
Şəkil 9. Dünya bankının qiymətləndirmələrinə əsasən 2018 – ci ildə Cənubi Asiya bölgəsində ən çox pul köçürmələri daxil olan 5 ölkəsi



Mənbə .“Migration and remittances. Recent Developments and Outlook,2018” məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən olunmuşdur.

Yaxın Şərq və Şimali Afrikada olan pul köçürmələrinin 2017 – ci ildə ki, 6% artım tempindən sonra 2018 – ci ildə 9,1% səviyyəsində olması gözlənilir. Yüksək artım tempinə səbəb Misirdə pul köçürmələrinin artım sürətlinin 14% səviyyəsində proqnozlaşdırılmasıdır. Bunun əksi olaraq, 2018-ci ildə İordaniyada pul köçürmələrinin 1% azalacağı proqnozlaşdırılır. Livanda pul köçürmələri orta səviyyədə təxminən 4 % artacaq. Avropada iqtisadi artımın yaxşılaşması 2018-ci ildə Magrebdə (Mərakeşdə 8,1%, Tunisdə 7,2%) pul köçürmələrinin artmasına səbəb ola bilər. 2018-ci ildən etibarən Yaxın Şərq və Şimali Afrika bölgələrinə pul köçürmələrinin neft qiymətlərinin aşağı olması səbəbiylə yavaş tempə təxminən 3 % olmaqla artması gözlənilir. 2019 və 2020-ci illərdə pul köçürmələrinin həcmnin artım tempinin 2,7% və 3,5 % olacağı proqnozlaşdırılır. Dünya bankının qiymətləndirmələrinə əsasən 2018 – ci ildə Yaxın Şərq və Şimali Afrika bölgəsində ən çox pul köçürmələri daxil olan 10 ölkəsi aşağıdakılardır(milyard dollar):

Şəkil 10. Dünya bankının qiymətləndirmələrinə əsasən 2018 – ci ildə Yaxın Şərq və Şimali Afrika bölgəsində ən çox pul köçürmələri daxil olan 10 ölkəsi



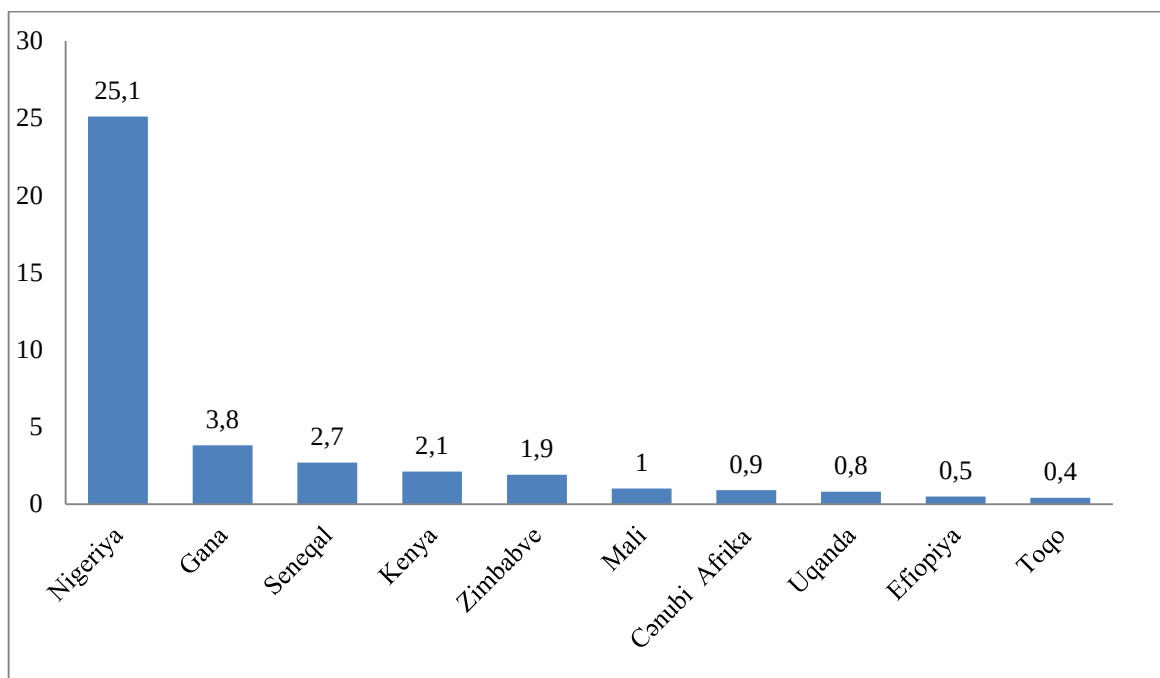
Mənbə:“Migration and remittances. Recent Developments and Outlook” məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən olunmuşdur.

Qiymətləndirmələrə əsasən Sub Sahara Afrikasında pul köçürmələrinin artım tempi 9,1% olacaq və 2017-ci ildəki 41 milyard dollardan 2018-ci ildə isə 45 milyard dollara catacaqdır. Proqnozlar göstərir ki, bölgəyə pul köçürmələri daha aşağı artım tempi artmağa davam edəcək və 2019-cu ilədək 47 milyard dollara çatacaq. 2020-ci ildə pul köçürmələrinin həcmnin artım tempinin artaraq 5,6 % olacağı proqnozlaşdırılır. 2018-ci ilin sonuna qədər Sub-Sahara Afrikasında da ən böyük pul köçürmələri alan Nigeriyada (aşağı və orta gəlirli ölkələr arasında altıncı) 2018 – ci ildə pul köçürmələri həcmi 2017 – ci ilə nisbətən 3 milyard ABŞ dollar artaraq 25 milyard dollara catacağı gözlənilir.

Dünya bankının qiymətləndirmələrinə əsasən 2018 – ci ildə Sub Sahara Afrikasında ən çox pul köçürmələri daxil olan 10 ölkəsi aşağıdakılardır(milyard dollar):

Bir çox aşağı və orta gəlirli ölkələr ABŞ dollarının möhkəmlənməsi nəticəsində əhəmiyyətli bir maliyyə stresi yaşadılar.

Şəkil 11. Dünya bankının qiymətləndirmələrinə əsasən 2018 – ci ildə Sub Sahara Afrikasında ən çox pul köçürmələri daxil olan 10 ölkəsi(milyard dollar)



Mənbə .“Migration and remittances. Recent Developments and Outlook,2018” məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən olunmuşdur.

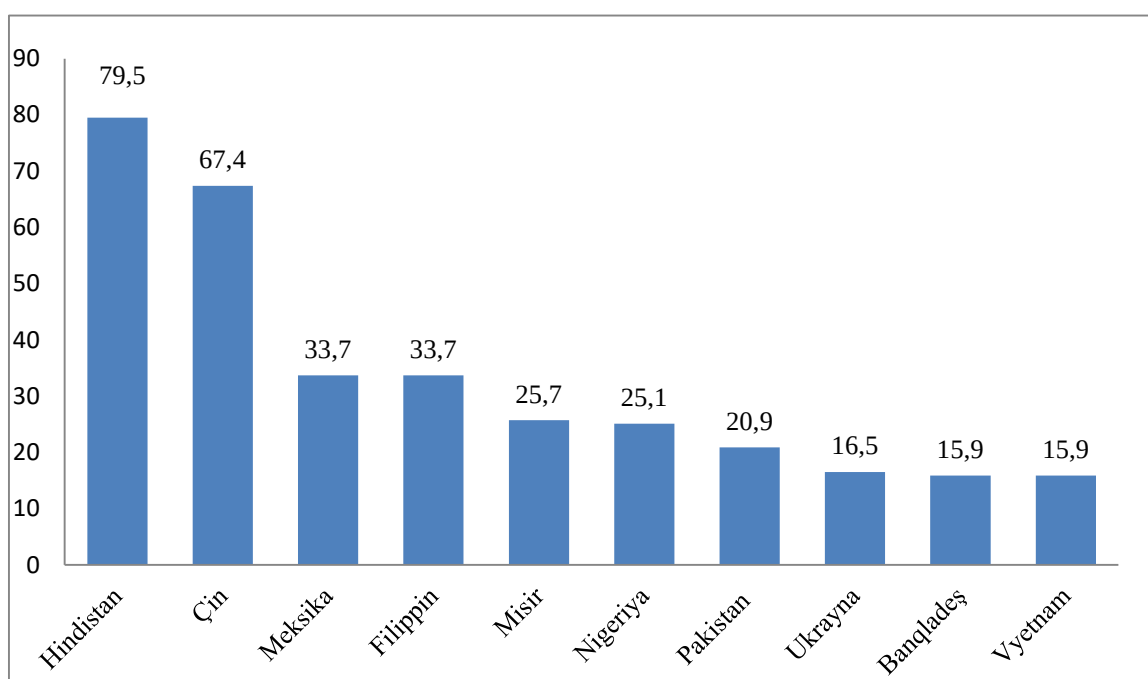
Dünya Bankının qiymətləndirmələrinə əsasən 2018 – ci ildə dünyanın ən çox pul köçürmələri alan 10 ölkəsi aşağıdakılardır (milyard dollar)

Şəkildən göründüyü kimi, 2018-ci ildə dünyanın ən böyük ABŞ dolları ilə pul köçürmələri alan ölkələri - Hindistan, Çin, Filippin, Meksika, Misir , Nigeriya, Pakistan, Ukrayna, Bangladesh və Vyetnamdır.

2018-ci ildə ölkənin ÜDM-da pul köçürmələrinin xüsusi çəkisinə görə Qırğızıstan Respublikası 2016-cı və 2017 –ci illərdə olduğu kimi, dünyada birinci yerdə durur.

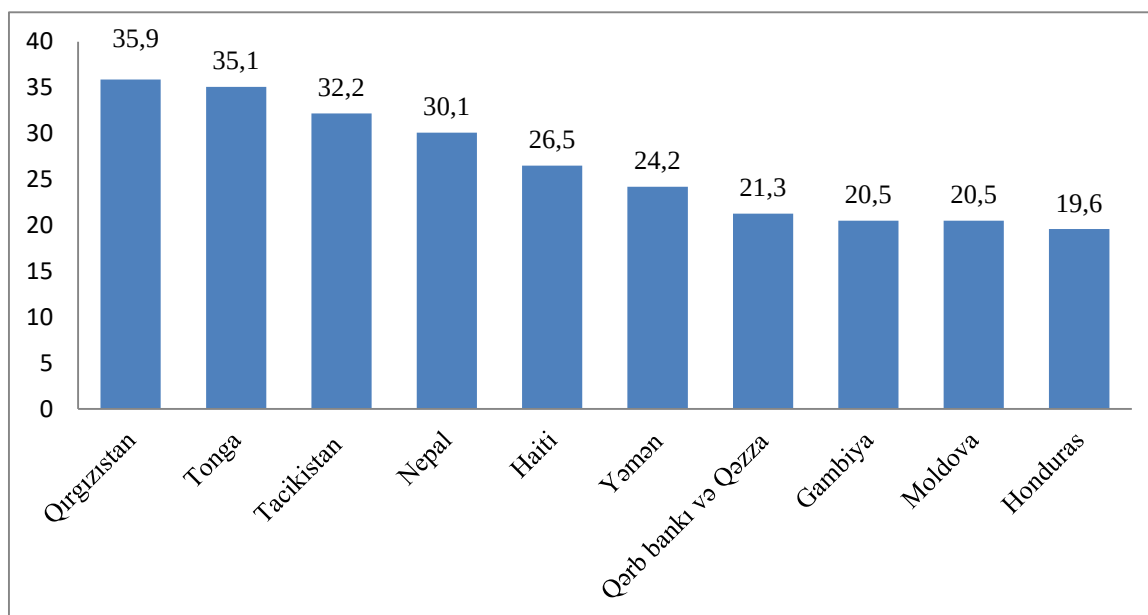
Şəkildən göründüyü kimi, dünya ölkələri üzrə ümumi daxili məhsulun (ÜDM) xüsusi çəkisi yüksək olan digər ölkələr Tonqa Krallığı, Tacikistan, Nepal ,Haiti, Yəmən və s. ölkələrdir. Beləliklə, pul köçürmələrinin uçuşu ev təsərrüfatları səviyyəsində milli gəlirin “Qalan dünya”nın xeyrinə bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsi ilə bağlı olan mühüm statistik sistemdir. Dünya iqtisadiyyatının qloballaşması kontekstində bu sistemin dəyəri kəskin şəkildə artmaqdadır ki, bu da əmək miqrasiyası axınlarının və onun əlaqədar miqrantların pul köçürmələrinin artması ilə nəticələnir.

Şəkil 12. Dünya bankının qiymətləndirmələrinə əsasən 2018 – ci ildə dünyanın ən çox pul köçürmələri alan 10 ölkəsi



Mənbə: “Migration and remittances. Recent Developments and Outlook,2018” məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən olunmuşdur.

Şəkil 13. Dünya bankının qiymətləndirmələrinə əsasən 2018 – ci ildə dünya ölkələri üzrə ÜDM – da pul köçürmələrinin xüsusi çəkisi yüksək olan 10 ölkə (%)



Mənbə: “Migration and remittances. Recent Developments and Outlook,2018” məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən olunmuşdur.

3.2. Azərbaycan Respublikasında pul köçürmələri bazarının inkişafı istiqamətləri

Azərbaycan Respublikasının uğurla icra etdiyi dövlət siyasətində miqrasiya məsələləri mühüm yer tutur. Azərbaycan Respublikasında əmək miqrasiyası bir sıra səciyyəvi xüsusiyyətlərlə müşahidə edilir. Beləki, ölkəmizdə əsasən kişilər miqrasiya proseslərində iştirak edirlər, qadınlar isə ölkədə qalaraq, öz uşaqlarını böyüdürlər, onlara tərbiyə və təhsil verirlər, eyni zamanda ailənin yaşlı üzvlərinə baxırlar. (Azərbaycandan kənarda işləyən və yaşayan azərbaycanlı miqrantların Azərbaycanda qalan həyat yoldaşları və digər ailə üzvlərinin vəziyyəti haqqında tədqiqata dair hesabat, 2013) Kişilərin miqrasiyasının əsas məqsədi ölkədə qalan ailə üzvlərinin maddi vəziyyətini yüksəltməkdən ibarətdir. Bu baxımdan azərbaycanlı kişi miqrantlarını xarici ölkələrdə işləyərək öz ailə üzvlərinə pul göndərirlər.

Azərbaycan Respublikasında pul köçürmələri Mərkəzi Bankın “Nağdsız hesablaşmalar və pul köçürmələri haqqında Təlimat”ına əsasən həyata keçirilir. (Statistik bülleten, 12.2017 Az.Milli Bankı, 2018)

Azərbaycan Respublikasının miqrantlarının pul köçürmələrini (daxilolmaların) həcmi üzrə dinamika göstəricilərini təhlil etmək üçün aşağıdakı cədvəli tərtib edək:

**Cədvəl 12 Azərbaycan Respublikasının miqrantların pul köçürmələrinin
(daxilolmaların) həcmi üzrə dinamika göstəriciləri**

İllər	Azərbaycan Respublikasının miqrantların pul köçürmələrinin (daxilolmaların) həcmi, milyon \$	Mütləq artım , milyon \$		Artım sürəti, % -lə		Nisbi artım, % -lə		1% nisbi artımın mütləq qiyməti, milyon \$
		əsas	Silsiləvi	əsas	Silsiləvi	əsas	Silsiləvi	
2011	1893	-	-	100	100	100	100	-
2012	1990	97	97	105,1	105,1	5,1	5,1	18,9
2013	1733	-160	-257	91,5	87,1	-8,5	-12,9	19,9
2014	1846	-47	113	97,5	106,5	-2,5	6,5	17,3
2015	1270	-623	-576	67,1	68,8	-32,9	-31,2	18,5
2016	643	-1250	-627	34,0	50,6	-66,0	-49,4	12,7
2017	702	-1191	59	37,1	109,2	-62,9	9,2	6,4

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi

Cədvəldən göründüyü kimi, Azərbaycan Respublikasında 2011- ci illə müqayisədə(əsas qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) mütləq ifadədə həcmi 2012 – ci ildə 97 milyon \$ artsada , 2013 – cü ildə 160 milyon \$, 2014 – cü ildə 47 milyon \$, 2015 – ci ildə 623 milyon \$, 2016 – cı ildə 1250 milyon \$, 2017 – ci ildə 1191 milyon \$ azalmışdır.Özündən əvvəlki ilə nisbətən(silsiləvi qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) mütləq ifadədə həcmi 2012 – ci ildə 97 milyon \$ artmış , 2013 – cü ildə 257 milyon \$ azalmış, 2014 – cü ildə 113 milyon \$artmış , 2015 – ci ildə 576 milyon \$, 2016 – cı ildə 627 milyon \$ azalmış, 2017 – ci ildə 59 milyon \$ artmışdır.

2011- ci illə müqayisədə (əsas qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) artım sürəti 2012 – ci ildə 105,1% , 2013 – cü ildə 91,5%,2014 – cü ildə 97,5% , 2015 – ci ildə 67,1% , 2016 – cı ildə 34,0%, 2017 – ci ildə 37,1% təşkil etmişdir. Özündən əvvəlki ilə nisbətən (silsiləvi qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) artım sürəti 2012 – ci ildə 105,1% , 2013 – cü ildə 87,1%,2014 – cü ildə 106,5%, , 2015 – ci ildə 68,8% , 2016 – cı ildə 50,6%, 2017 – ci ildə 109,2% təşkil etmişdir.

2011- ci illə müqayisədə (əsas qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) həcmi 2012 – ci ildə 5,1% artsa da , 2013 – cü ildə 8,5%,2014 – cü ildə 2,5% , 2015 – ci ildə 32,9% , 2016 – cı ildə 66,0%, 2017 – ci ildə 62,9% azalmışdır.Özündən əvvəlki ilə nisbətən (silsiləvi qaydada) pul köçürmələrinin (daxilolmaların) həcmi 2012 – ci ildə 5,1% artmış , 2013 – cü ildə 12,9 % azalmış ,2014 – cü ildə 6,5% artmış, 2015 – ci ildə 31,2%, 2016 – cı ildə 49,4% azalmış , 2017 – ci ildə 9,2% artmışdır.

Cədvəl 13. 2000-2016-cı illərdə Azərbaycan Respublikasında miqrantların pul köçürmələrinin (çıxan) həcmi

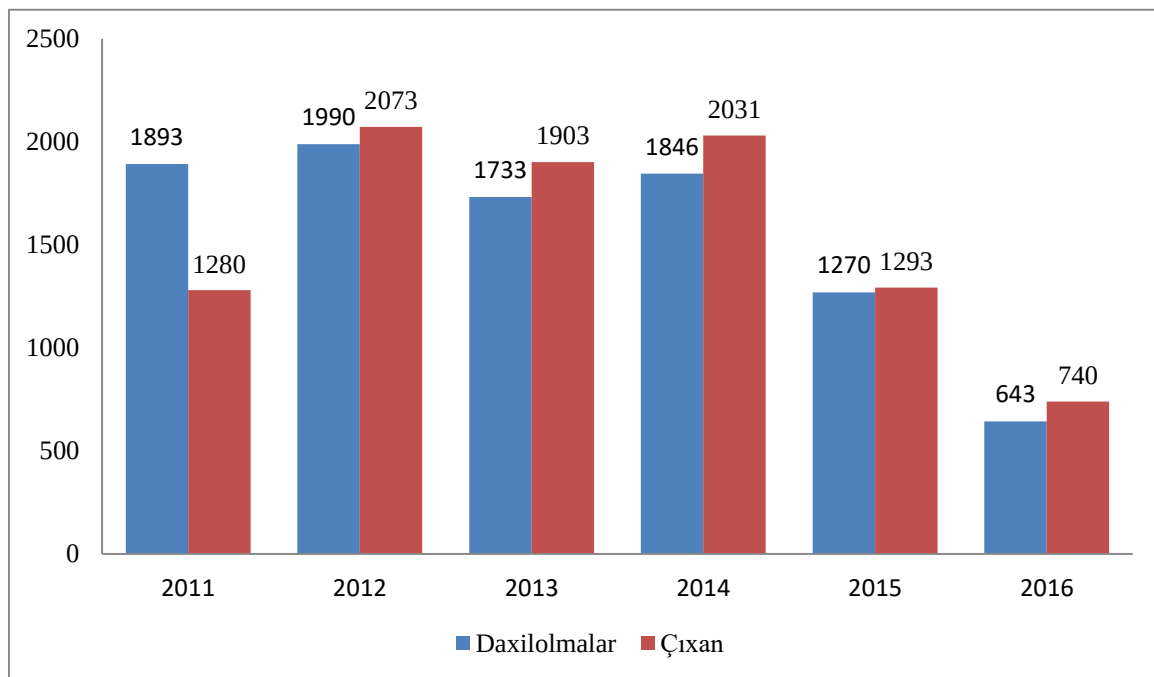
İllər	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Çıxan pul köçürmələrinin həcmi,milyon \$	1280	2073	1903	2031	1293	740

Mənbə: Эфендиев Р. Д., Велиев Н. Р., (2018)Международная трудовая миграция и денежные переводы мигрантов (на примере стран бывшего СССР) adlı məqalədən götürülmüşdür.

Cədvəldən göründüyü kimi, Azərbaycan Respublikasından çıxan pul köçürmələrinin həcmi 2011- ci ildə 128 milyon \$, 2012 – ci ildə 2073 milyon \$, 2013 – cü ildə 1903 milyon \$, 2014- cü ildə 2031 milyon \$, 2015-ci ildə 1293 milyon \$ olmuşdur 2016 – cı ildə Azərbaycan Respublikasından göndərilən pul köçürmələrinin həcmi 740 milyon \$ bərabər olmuşdur. 2011 – ci ilə nisbətən ölkədən çıxan köçürmələrinin həcmi 2016 – cı ildə 42,1 % azalmışdır.

2000-2016-cı illərdə Azərbaycan Respublikasında miqrantların pul köçürmələrinin saldosunu müəyyən etmək üçün aşağıdakı histoqramı quraq:

Şəkil 14. 2000-2016-cı illərdə Azərbaycan Respublikasında miqrantların pul köçürmələrinin (daxilolmalar və çıxan) həcmi



Mənbə: cədvəl 12 və şəkil 13 –ün məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Qrafikə əsasən demək olar ki, Azərbaycan Respublikasından göndərilən pul köçürmələrinin həcmi ölkəyə daxil olan köçürmələrinin həcmindən 2011- ci ildə 613 milyon \$ az olsa da, 2012 – ci ildə 83 milyon \$ 2013 – cü ildə 170 milyon \$, 2014 – cü ildə 185 milyon \$, 2015-ci ildə 23 milyon \$ 2016 – cı ildə 97 milyon \$ çox olmuşdur.

Cədvəl 3.2-dən göründüyü kimi, Azərbaycan Respublikasının miqrantlarının pul köçürmələrinin (daxilolmaların) həcmi ayrı-ayrı illərdə artıb-azalır. Bu

baxımdan ölkəyə daxil olan pul köçürmələrini ümumi inkişaf meylini analitik hamarlaşdırma üsulu ilə müəyyən etmək üçün düzxətli trend tənliyinin modelini ($\bar{y}_t = a_0 + a_1 t$) quraq. (S.M.Yaqubov, Ə.İ.Əliyev. Statistika. Bakı, 2015)

Trend tənliyini qurmaq üçün daha uzun dinamika sırasından istifadə etməklə lazımı hesablamaları yerinə yetirmək üçün aşağıdakı cədvəli tərtib edək:

Cədvəl 14. Azərbaycan Respublikasının miqrantların pul köçürmələrinin (daxilolmaların) həcmi üzrə dinamika sırasının hamarlaşdırılması

İllər	Azərbaycan Respublikasının miqrantların pul köçürmələrinin (daxilolmaların) həcmi, milyon \$	T	t^2	Yt	Nəzəri səviyyələr, $\bar{y}_t$
2009	1255	-4	16	-5020	1809,4
2010	1410	-3	9	-4230	1711
2011	1893	-2	4	-3786	1612,6
2012	1990	-1	1	-1990	1514,2
2013	1733	0	0	0	1415,8
2014	1846	1	1	1846	1317,4
2015	1270	2	4	2540	1219
2016	643	3	9	1929	1120,6
2017	702	4	16	2808	1022,2
Cəmi	12742	0	60	-5903	12742,2

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi

Normal tənliklər sistemində a_0 və a_1 parametrlərini müəyyən etmək üçün şərti sıfır üsulundan istifadə edərək qiymətləri yerinə yazaraq uyğun hesablamaları yerinə yetirək:

$$9 a_0 = 12742$$

$$60 a_1 = -5903$$

Buradan

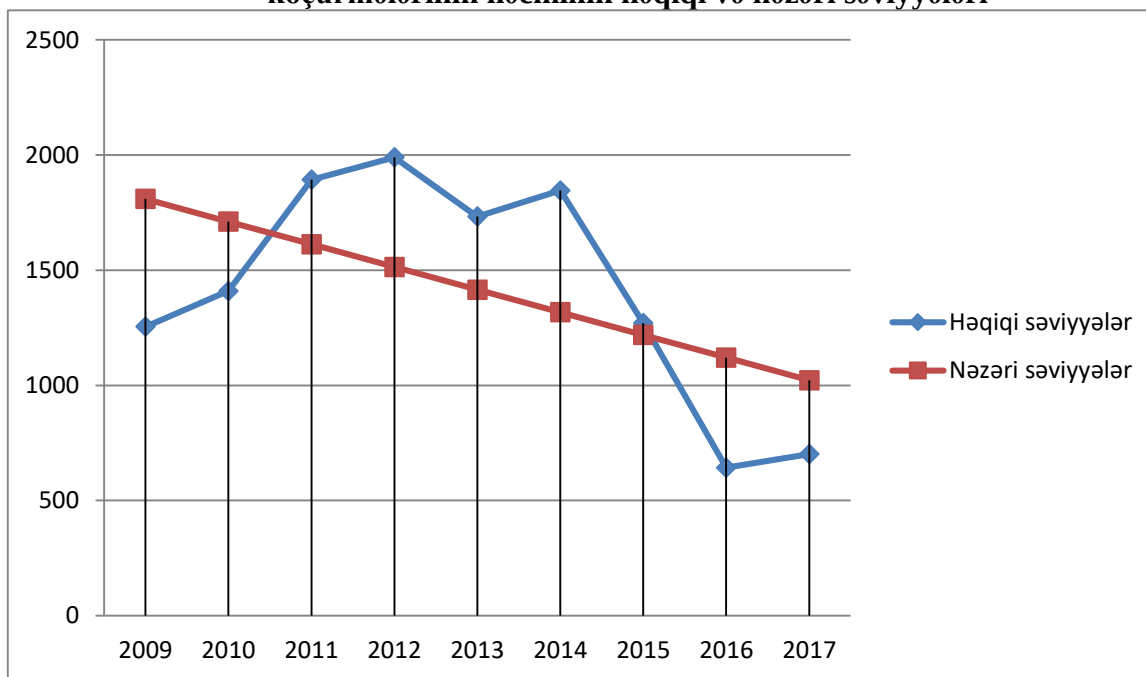
$$a_0 = \frac{12742}{9} = 1415,8$$

$$a_1 = \frac{-5903}{60} = -98,4$$

Hesablamaları yerinə yazsaq, düzxətli trend modelinin tənliyi aşağıdakı şəkil alacaqdır:

$$\bar{y}_t = 1415,8 - 98,4 t$$

Cədvəl 15. 2009-2017-ci illərdə Azərbaycan Respublikasına daxil olan pul köçürmələrinin həcmnin həqiqi və nəzəri səviyyələri



Mənbə: cədvəl 14 –ün məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Trend modelindən göründüyü kimi, ölkədə son illərdə pul köçürmələrinin həcmində azalmalar müşahidə olunsa da , 2000-2017-ci illərdə respublikamıza daxil olan pul köçürmələrinin həcmi ümumilikdə azalmaya doğru meyl etmiş və bu azalma hər il orta hesabla 98,4 milyon \$ təşkil etmişdir. Azalmanın əsas səbəbi azərbaycanlı miqrantların məskunlaşdıqları ölkələrin (əsasən Rusiya, Ukrayna, Qazaxıstan və s.) əlverişsiz iqtisadi vəziyyətdə olmasıdır.

Yuxarıda qurulan trend modelindən istifadə etməklə, 2018-2020-ci illər üzrə respublikamıza daxil olan pul köçürmələrinin həcmnin proqnozunu hesablayaq:

2018-ci ildə : $\bar{y}_{18} = 1415,8 - 98,4 \times 5 = 923,8$ milyon \$

2019-cu ildə $\bar{y}_{19} = 1415,8 - 98,4 \times 6 = 824,2$ milyon \$

2020-ci ildə: $\bar{y}_{20} = 1415,8 - 98,4 \times 7 = 727$ milyon \$

Bu hesablamalara əsasən respublikamıza daxil olan pul köçürmələrinin həcmnin 2018-ci ildə 923,8 milyon \$, 2019-cu ildə 824,2 milyon \$, 2020-ci ildə 727 milyon \$ olacağı proqnozlaşdırılır. Deməli, bu proqnozlara əsasən respublikamızda pul köçürmələrinin həcmi ildən – ilə azalacaqdır. Bunun isə səbəbi əmək miqrantların sayının azalması və azəri miqrantlarının əsasən işlədiyi MDB ölkələrinin valyutasının dollara qarşı zəifləməsidir.

Pul köçürmələrinin (daxilolmaların) azalmasının əsas səbəblərindən biri də Rusiya iqtisadiyyatının böhran vəziyyətində olması ilə əlaqədardır.

Rusiya əmək bazarı azərbaycanlı əmək miqrantlarını cəlb edən ən populyar istiqamət idi. Bu baxımdan Rusiyada işləyən Azərbaycan vətəndaşlarının gəlirləri azaldığı üçün onların köçürdüyü vəsaitlərin həcmi də əhəmiyyətli şəkildə azalmışdır. Azərbaycanın milli valyutasının ilk devalvasiyasından bu günə qədər ölkəyə daxil olan pul köçürmələrinin həcmi təxminən 50% azalmışdır. Bundan əlavə, böhranla əlaqədar soydaşlarımızın müəyyən hissəsi vətənimizə qayıdırlar. Əvvəllər Azərbaycana Avropa ölkələrindən də pul daxil olsa da, hazırda onun həcmi də azalmışdır. Əksinə Azərbaycandan Avropaya göndərilən pulun məbləği artmışdır. Ən çox pul Azərbaycandan Çexiyaya göndərilir.

Rusiyaya ilə bərabər çox sayda soydaşlarımız Qazaxıstan, Özbəkistan, Ukrayna və Türkiyədə çalışırlar. Geri qayıdan azərbaycanlı miqrantlar qazandıqları pullarını itirməmək üçün iş yerləri açmaga və ya hər hansı biznesə investisiya qoymaga çalışırlar.

Qeyd edək ki, pul köçürmələrinin Azərbaycan Respublikasında istehsal olunmuş ÜDM-da xüsusi çəkisi azdır və pul köçürmələrinin həcmnin azalması bir sıra ölkələrdən fərqli olaraq, ölkə iqtisadiyyatına əhəmiyyətli ziyan verməyəcəkdir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Dünya iqtisadiyyatının qloballaşması dərinləşdikcə əhalinin beynəlxalq miqrasiyası bir sıra ölkələrin sosial- iqtisadi, eyni zamanda demokratik inkişafına təsir edən ən mühüm amillərdən birinə çevrilir . Əhalinin beynəlxalq miqrasiyası bazar iqtisadiyyatına aid olan obyektiv bir prosesdir. Ölkələr arasında xarici iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi ,kapital axını, , beynəlxalq iqtisadi integrasiya və sairə kimi miqrasiya da obyektiv bir prosesdir. Bazar qanunlarına müvafiq olaraq əmək ehtiyatları özlərinə maksimum fayda verən tətbiq yeri axtarırlar. Əmək ehtiyatları bu çür tətbiq yerlərini vətəndan kənarda tapdıqları halda, onlar daimi yaşadıqları yerləri dəyişməli olurlar. Başqa iqtisadi ehtiyatlardan fərqli olaraq əmək ehtiyatları beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin həm obyektı, eyni zamanda subyektidir. Bundan başqa beynəlxalq miqrasiya donor ölkələrə, həmçinin qəbul edən ölkələrə sosial, iqtisadi, demoqrafik və psixoloji təsir göstərir.

Əmək miqrasiyası miqrantların mənşə ölkələrinə müxtəlif formada təsir edərək əsasən işçi qüvvəsinin azalması, həmçinin miqrantların öz ailə üzvlərinə pul köçürmələrinin göndərilməsilə nəticələnir. Pul köçürmələri beynəlxalq maliyyə bazarının dinamik hissəsi olmaqla, inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin integrasiyasını təmin edir

Miqrantların pul köçürmələri öz ölkələrindəki sosial-iqtisadi vəziyyətə kömək edir. Pul köçürmələrinin axını istehlakın, əmanətlərin artmasına səbəb olur, eləcə də miqrantların yaxınlarının təhsilinə və sağlamlığına sərmayə qoymağa imkan verir. Pul köçürmələri alıcı ölkələrdəki ev təsərrüfatlarının yoxsulluq səviyyəsini azaldır. Donor ölkələri üçün pul köçürmə bonusu əlavə ucuz xarici işçi qüvvəsi cəlb edilməsi bağlıdır.

Pul köçürmələrinin əsas müsbət təsirlərinə bank sektorunun inkişafı, depozit bazasının və əmanətlərin artımı, eləcə də daxili investisiyalar, iş yerlərinin yaradılması , ev təsərrüfatının istehlakının artması , büdcə daxilolmalarının artması, yoxsulluq səviyyəsini azaldılması və s. aid edilir. Əslində pul köçürmələrinin təsir dərəcəsi pul köçürmələrindən əldə edilən gəlirin necə istifadə edilməsindən

(xərclənməsindən) asılıdır.

Pul köçürmələri və onun sosial – iqtisadi inkişafa təsirini əks etdirən ədəbiyyatlarda göstərilir ki , pul köçürmələri xarici valyutaların əhəmiyyətli və nisbətən stabil mənbəyi kimi, ölkənin xarici borclanması zamanı kredit qabiliyyətliliyini yaxşılaşdırı bilər.

Pul köçürmələri haqqında bir necə informasiya mənbəyi mövcuddur və onların hər birinin öz üstünlükləri və çatışmazlıqları vardır. Onların arasında pul köçürmələrinin ucotunun beynəlxalq sistemləri, pul köçürmə operatorlarının hesabatı, ev təsərrüfatlarının müayinəsi və riyazi modellərin tətbiqi ilə müxtəlif məlumatların cəlb olunması əsasında yerinə yetirilən dolayı qiymətləndirmələri qeyd etmək olar.

Dünya Bankının məlumatlarına əsasən inkişaf etməkdə olan ölkələrində rəsmi qeydiyyatda alınmış pul köçürmələrinin həcmi 2016 – cı illə müqayisədə 2017 – ci ildə 7,6% artaraq , rekord həddə 468 milyard dollara çatmışdır. Qeyri – rəsmi kanallardan keçən pul köçürmələrinin həcmi isə əhəmiyyətli dərəcədə yüksəkdir. 2017 – ci ildə ən yüksək pul köçürmələri axını olan ölkələr arasında Hindistanı (69 milyard dollar), Çini(64 milyard dollar),Filippini(33 milyard dollar),Meksikanı (31 milyard dollar),Nigeriyanı (22 milyard dollar) və Misiri (20 milyard dollar) göstərmək olar. Pul köçürmələrinin belə həcmi, rəsmi inkişaf yardımlarının həcmindən 3 dəfə ,yoxsul ölkələrdə birbaşa xarici investisiyaların həcmindən isə bir neçə dəfə çoxdur.

2017 – ci ildə pul köçürmələrinin həcmi gözlənilməyindən də əhəmiyyətli dərəcədə yüksək olmuşdur. Pul köçürmələrinin həcmi, xüsusilə Avropa , Mərkəzi Asiya, Afrika , Yaxın Şərq və Şimali Afrikada proqnozlaşdırılan həddi keçmişdir.

Mərkəzi Asiyada dollar ifadəsində pul köçürmələrinin artmasının əsas səbəbi Rusiya iqtisadiyyatının bərpa olunması və rublun məzənnəsinin möhkəmlənməsidir. 2016-cı ilə nisbətən 2017 – ci ildə rublun ABŞ dollarına qarşı məzənnəsi 68 ilə 58 rubl arasında artmışdır ki, bunun da nəticəsində mülki qrantların Rusiyadan pul köçürmələrinin həcmi rubl ifadəsində 5% , dollar ifadəsində 21% artmışdır.

Avropa və Mərkəzi Asiya bölgəsində pul köçürmələri xərcləri köçürülən pulun orta hesabla 6.6% -ni təşkil edir. Rusiyadan göndərilən pul köçürmələrinin xərcləri isə çox aşağıdır və bu məbləğ köçürülən pulun 1,7% - 2.1% -i arasında tərəddüd edir .

Avropa və Mərkəzi Asiya bölgəsi üzrə ÜDM – da pul köçürmələrinin xüsusi çəkisi yüksək olan 10 ölkə arasında 5 yeri keçmiş SSRİ ölkələri olan Qırğızıstan, Tacikistan, Moldova, Ermənistan və Gürcüstan tutur. Bu ölkələrin ÜDM-da pul köçürmələrinin xüsusi çəkisi 12-35% arasında tərəddüd edir. Müqayisə üçün deyək ki, 2016-cı ildə xarici sərmayə qoyuluşlarının həcmnin ÜDM –da xüsusi çəkisi Qırğızıstanda 9%, Tacikistanda 5%, Özbəkistanda isə 0,1% təşkil etmişdir.

2000-2017-ci illərdə keçmiş SSRİ ölkələri arasında miqrantlar tərəfindən ən çox pul köçürmələri Ukraynaya (52167 milyon \$), sonra Rusiyaya (47279 milyon \$), daha sonra Özbəkistana (30722 milyon \$) daxil olmuşdur. Sonrakı yerlərdə Tacikistan (20446 milyon \$), Qırğızıstan (14485 milyon \$), Moldova (12632 milyon \$), Ermənistan (12347 milyon \$), Gürcüstan (11869 milyon \$), Litva (11439 milyon \$), Azərbaycan (10077 milyon \$), Latviya (9934 milyon \$) , Belarus (7452 milyon \$), Estoniya (3401 milyon \$), Qazaxıstan (1560 milyon \$) , sonuncu yerdə isə Türkmənistan (177 milyon \$) durur.

Pul köçürmələri MDB ölkələri üçün mühüm xarici maliyyələşmə mənbələrindən biridir. Əmək miqrantlarının pul köçürmələri miqrantların öz mənşə ölkələrindəki ailə üzvlərinin zəruri mallar almasını maliyyələşdirməklə, onların çoxunun yoxsulluqdan çıxmasına kömək edir. Dünya Bankının məlumatına əsasən miqrantların mövcudluğu kasıb ev təsərrüfatlarının xərclərini 40% - dək artırır. Deməli, ünvanlı sosial dövlət proqramlarına nisbətən pul köçürmələri yoxsulluğun azaldılmasında daha effektivdir.

Aparılan təhlil göstərir ki, pul köçürmələri bir çox MDB ölkələrinin qısamüddətli iqtisadi göstəricilərin yaxşılaşdırılmasında mühüm rol oynayır. Pul köçürmələrinin azalması yalnız iqtisadi mühitə deyil, eyni zamanda pul köçürmələrinin rifah səviyyəsinin saxlanmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edən

ölkələrin (Tacikistan, Özbəkistan və s). əhalisinin ictimai- siyasi vəziyyətinə təsir göstərir.

Aşağı və orta gəlirli ölkələrə pul köçürmələrinin axını 2018-ci ildə 10,8 % artaraq , yeni bir rekord həddə 528 milyard dollara çatacağı proqnozlaşdırılır.

Dünya Bankının qiymətləndirmələrinə əsasən 2018 – ci ildə dünyanın aşağı və orta gəlirli bölgələrində pul köçürmələrinin həcmnin artım tempinin 10,8%, olacağı gözlənilir. Dünyanın aşağı və orta gəlirli bölgələrində 2019 və 2020-ci illərdə pul köçürmələrinin həcmnin artım tempinin 4,0 % və 4,3 % olacağı proqnozlaşdırılır.

Şərqi Asiya və Sakit okean bölgələrində 2018-ci ildə rəsmi pul köçürmələrinin həcmnin artım tempi 2017-ci ildəki artım tempindən 1,5 % çox olmaqla 6,6 % olacağı və 142 milyard dollara çatacağı gözlənilir. 2019 və 2020-ci illərdə pul köçürmələrinin həcmnin artım tempinin 4,0% və 4,6 % olacağı proqnozlaşdırılır.

Rusiya iqtisadiyyatında davamlı bərpası sayəsində Avropa və Mərkəzi Asiya bölgəsində pul köçürmələrinin həcmnin artım tempinin 20% olacağı və 63 milyard dollara çatacağı gözlənilir. Avropa və Mərkəzi Asiya bölgəsində 2019 və 2020-ci illərdə pul köçürmələrinin həcmnin artım tempinin 4,2% və 4,7 % olacağı proqnozlaşdırılır.

Latın Amerikasını və Karib hövzəsində 2018-ci ildə rəsmi pul köçürmələri son beş ildə artma tendensiyasını davam etdirərək , artım tempinin 9,3 % olacağı və onun həcmnin 87 milyard dollara çatacağı gözlənilir. 2019 və 2020-ci illərdə pul köçürmələrinin həcmnin artım tempinin 3,8 % və 3,9 % olacağı proqnozlaşdırılır.

Cənubi Asiya bölgəsində pul köçürmələrinin 2017-ci ildəki 5,7% artım tempi artaraq 2018-ci ildə 13,5% olacağı və 132 milyard dollara çatacağı gözlənilir. Bu artım yüksək gəlirli ölkələrdə (xüsusilə də ABŞ-da) daha güclü iqtisadi şərtlərlə və 2018-ci ilin oktyabrına qədər neft qiymətlərinin artması ilə əlaqədardır. Proqnozlara əsasən, Hindistanda pul köçürmələri 2018-ci ildə 15,2 % artaraq 79,5 milyard dollar təşkil edəcək. Cənubi Hindistanın Kerala əyalətindəki daşqınlar səbəbi ilə miqrantlar ailələrinə maddi yardım göndərdikləri üçün, çox ehtimal ki pul köçürmələrinin həcmi artıb. Pakistanda pul köçürmələrinin artımı 2018-ci ildə Səudiyyə Ərəbistanından (ən böyük pul köçürmələri mənbəyi) pul axınının

əhəmiyyətli dərəcədə azaldılması səbəbindən orta səviyyədə qalacaq (6,2 %). 2018-ci ildə Banqladeşdə pul köçürmələrinin 17,9 % artaraq 15,9 milyard dollar və Şri-Lankada isə 5,4% artaraq 7,6 milyard dollar səviyyəsində olacağı gözlənilir. 2019 və 2020-ci illərdə pul köçürmələrinin həcmnin artım tempinin 4,3% və 4,1 % olacağı proqnozlaşdırılır. Yaxın Şərqi və Şimali Afrikada olan pul köçürmələrinin 2017 – ci ildə ki, 6% artım tempindən sonra 2018 – ci ildə 9,1% səviyyəsində olması gözlənilir. Yüksək artım tempinə səbəb Misirdə pul köçürmələrinin artım sürətinin 14% səviyyəsində proqnozlaşdırılmasıdır.

Qiymətləndirmələrə əsasən Sub Sahara Afrikasında pul köçürmələrinin artım tempi 9,1% olacaq və 2017-ci ildəki 41 milyard dollardan 2018-ci ildə isə 45 milyard dollara çatacaqdır. Proqnozlar göstərir ki, bölgəyə pul köçürmələri daha aşağı artım tempi artmağa davam edəcək və 2019-cu ilədək 47 milyard dollara çatacaq. 2020-ci ildə pul köçürmələrinin həcmnin artım tempinin artaraq 5,6 % olacağı proqnozlaşdırılır.

Azərbaycan Respublikasından göndərilən pul köçürmələrinin həcmi ölkəyə daxil olan köçürmələrinin həcmindən 2011- ci ildə 613 milyon \$ az olsa da, 2012 – ci ildə 83 milyon \$ 2013 – cü ildə 170 milyon \$, 2014 – cü ildə 185 milyon \$, 2015-ci ildə 23 milyon \$ 2016 – cı ildə 97 milyon \$ çox olmuşdur.

Ölkəyə daxil olan pul köçürmələrini ümumi inkişaf meylini analitik hamarlaşdırma üsulu ilə müəyyən etmək üçün düzxətli trend tənliyinin modeli göstərir ki, 2000-2017-ci illərdə respublikamıza daxil olan pul köçürmələrinin həcmi ümumilikdə azalmaya doğru meyl etmiş və bu azalma hər il orta hesabla 98,4 milyon \$ təşkil etmişdir. Azalmanın əsas səbəbi azərbaycanlı miqrantların məskunlaşdıqları ölkələrin (əsasən Rusiya, Ukrayna, Qazaxıstan və s.) əlverişsiz iqtisadi vəziyyətdə olmasıdır.

Hesablamalara əsasən respublikamıza daxil olan pul köçürmələrinin həcmnin 2018-ci ildə 923,8 milyon \$, 2019-cu ildə 824,2 milyon \$, 2019-cu ildə 727 milyon \$ olacağı proqnozlaşdırılır. Deməli, proqnozlara əsasən hər il respublikamızda pul köçürmələrinin həcmi azalacaqdır. Bunun isə səbəbi əmək

miqrantların sayının azalması və azəri miqrantlarının əsasən işlədiyi MDB ölkələrinin valyutasının dollara qarşı zəifləməsidir.

Azərbaycana pul köçürmələrinin (daxilolmaların) azalmasının əsas səbəblərindən biri də Rusiya iqtisadiyyatının böhran vəziyyətində olması olmuşdur. Beləki, Rusiya əmək bazarı azərbaycanlı əmək miqrantlarını cəlb edən ən populyar istiqamət idi. Bu baxımdan Rusiyada işləyən Azərbaycan vətəndaşlarının gəlirləri azaldığı üçün onların köçürdüyü vəsaitlərin həcmi də əhəmiyyətli şəkildə azalmışdır. Azərbaycanın milli valyutasının ilk devalvasiyasından bu günə qədər ölkəyə daxil olan pul köçürmələrinin həcmi təxminən 50% azalmışdır. Bundan əlavə, böhranla əlaqədar soydaşlarımızın müəyyən hissəsi vətənimizə qayıdırlar. Əvvəllər Azərbaycana Avropa ölkələrindən də pul daxil olsa da, hazırda onun həcmi də azalmışdır. Əksinə Azərbaycandan Avropaya göndərilən pulun məbləği artmışdır. Ən çox pul Azərbaycandan Çexiyaya göndərilir.

Rusiyaya ilə bərabər çox sayda soydaşlarımız Qazaxıstan, Özbəkistan, Ukrayna və Türkiyədə çalışırlar. Geri qayıdan azərbaycanlı miqrantlar qazandıqları pullarını itirməmək üçün iş yerləri açmaga və ya hər hansı biznesə investisiya qoymaga çalışırlar.

Qeyd edək ki, pul köçürmələrinin Azərbaycan Respublikasında istehsal olunmuş ÜDM-da xüsusi çəkisi azdır və pul köçürmələrinin həcmnin azalması bir sıra ölkələrdən fərqli olaraq, ölkə iqtisadiyyatına əhəmiyyətli ziyan verməyəcəkdir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycanlı kəndə işləyən və yaşayan azərbaycanlı miqrantların Azərbaycanda qalan həyat yoldaşları və digər ailə üzvlərinin vəziyyəti haqqında tədqiqata dair hesabat, Beynəlxalq miqrasiya təşkilatı, Bakı şəhəri, 2013 -60 səh.
2. Statistik bülleten, 12.2017 Az.Milli Bankı, 2018
3. Məmmədov R. “Beynəlxalq statistika”. Bakı, Az.DSK , 1999 - 422 səh.
4. Yaqubov.S.M, Ə.İ.Əliyev. Statistika. Dərslik, Bakı, AzDİU, 2015 - 460 səh
5. Yaqubov.S.M, A.C.Məmmədov. Sosial-iqtisadi statistika. Dərslik, Bakı, AzDİU, 2011- 394 səh.

Xarici dildə

- 1.Бердигулова.А, Имаралиева.Н. Какие макроэкономические факторы определяют объем денежных переводов трудовых мигрантов: пример Кыргызской Республики, - Евразийский Научный Журнал. №2. 2017.
- 2.Глущенко Г.И. Денежные переводы – фактор инновационного развития мировой финансовой инфраструктуры ,Вопросы статистики. №8: 2004 – стр.36-48
- 3.Глущенко Г.И. Денежные переводы международных трудовых мигрантов: характеристики и детерминанты , Вопросы статистики. №3 2005- стр.38-50
4. Денисенко.М., Козлов, В. Фаттахова А.. Современные тенденции денежных переводов мигрантов в России и в мире, Демографическое обозрение. том 2 , №3, 2 М,2015 стр. 5-29
- 5.Навой.А.В, Шалунова.Л. И., Статистика трансграничных переводов физических лиц. методологические подходы и аналитические возможности, Деньги и кредит, № 12, 2017 стр 22-32
- 6.Рязанцев.А.П., Хрусталёв .Е.Ю., Алексеева.Л. Г, Международные денежные переводы как фактор экономического развития в условиях глобализации , Финансовая аналитика проблемы и решения, 22 (64) – 2011, стр 14-24

- 7.Муктарбек кызы А., Сейитов Ч., Жениш Н., Влияние денежных переводов на структуру расходов домохозяйств в Кыргызской Республике, Центр экономических исследований НБКР, - №2, 2015- стр. 27.
8. Международные операции с денежными переводами. Руководство для составителей и пользователей. Международный валютный фонд. 2009- стр .101.
- 9.Купец О. .Развитие и побочные эффекты денежных переводов мигрантов в странах СНГ: Украина, Научно-исследовательский отчет КАРИМ-Восток RR 2012/06,2012- стр 64
- 10.Седых И.А Рынок международных денежных переводов, денежными переводами ,М, Национальный исследовательский университет, Высшая школа экономики, 2016- стр 60
- 11.Статистика международной миграции Практическое руководство для стран Восточной Европы и Центральной Азии, Организация Объединенных Наций, 2011- стр 102
- 12.Трансграничные денежные переводы –методологический комментарий,Деньги и кредит, № 12, 2017-стр 20-23
- 13.ЦБ РФ Трансграничные переводы физических лиц в 2014 году. 2015
- 14.Эфендиев Р. Д., Велиев Н. Р., (2018)Международная трудовая миграция и денежные переводы мигрантов (на примере стран бывшего СССР), Економіка та держава № 4, Украина., стр.92-98

- 1.A. Barajas , R. Chami, C. Fullenkamp, M. Gapen and P. Montiel Workers' Remittances Promote Economic Growth?, International Monetary Fund, Washington, Paper No. 09/153, 2009
- 2.Clément M. Remittances and Household Expenditure Patterns in Tajikistan: A Propensity Score Matching Analysis. Asian Development Review, Review, vol. 28, no. 2, pp. 58–87, 2011.
- 3..International Migration Report 2017, U N, New York. 2017
- 4.Iradian G. Rapid Growth in Transition Economies: Panel Regression Approach, Washington, 2007
5. Kireyev A. The Macroeconomics of Remittances: The Case of Tajikistan, International Monetary Fund, Washington, 2006
- 6.“Migration and remittances. Recent Developments and Outlook,”2018
- 7.“Migration and Remittances. Factbook 2016", UN , 2016
- 8.Shelburne R. C. and Palacin J. Remittances in the CIS: Their Economic Implications and a New Estimation Procedure, (UNECE), Geneva. 2007

Internet resurslar

1. <http://www.cbr.ru/statistics>.
2. <http://www.worldbank.org/statistics>.
4. <https://caa-network.org/archives/9341>
5. <http://cloud2.gdnet.org/> ,
6. <http://www.demoscope.ru/weekly>

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1. Fiziki şəxslərin transsərhəd köçürmələrinin formalaşmasının əsas mənbələr.....	15
Cədvəl 2. Pul köçürmələrinin yaratdığı müsbət təsirlər və onun nəticələri.....	18
Cədvəl 3. Pul köçürmələrinin yaratdığı mənfi təsirlər və onun nəticələri.....	20
Cədvəl 4. İnkişaf etməkdə olan ölkələr üçün pul köçürmələrinin mikrosəviyyədə potensial üstünlükləri və kənar təsirləri.....	21
Cədvəl 5. İnkişaf etməkdə olan ölkələr üçün makrosəviyyədə pul köçürmələrinin potensial üstünlükləri və kənar təsirləri.....	22
Cədvəl 6. BOP5 metodologiyasına əsasən miqrantların pul köçürmələri və onların ünsürləri	28
Cədvəl 7. BOP6 metodologiyasına əsasən miqrantların pul köçürmələri və onların ünsürləri	30
Cədvəl 8. 2010 – 2017 – ci illərdə dünyanın aşağı və orta gəlirli bölgələrində pul köçürmələrinin həcmi (milyard \$).....	35
Cədvəl 9. 2011-2017-ci illərdə keçmiş SSRİ ölkələrində miqrantların pul köçürmələri (daxilolmalar) (milyon \$).....	41
Cədvəl 10. 2011-2017-ci illərdə MDB ölkələrində miqrantların pul köçürmələri (daxilolmalar) (milyon \$).....	43
Cədvəl 11. 2018 – 2020 – ci illərdə dünyanın aşağı və orta gəlirli bölgələrində pul köçürmələrinin həcmnin qiymətləndirmələri və proqnozları	52
Cədvəl 12. Azərbaycan Respublikasının miqrantların pul köçürmələrinin (daxilolmaların) həcmi üzrə dinamika göstəriciləri	61
Cədvəl 13. 2000-2016-cı illərdə Azərbaycan Respublikasında miqrantların pul köçürmələrinin (çıxan) həcmi	62
Cədvəl 14. Azərbaycan Respublikasının miqrantların pul köçürmələrinin (daxilolmaların) həcmi üzrə dinamika sırasının hamarlaşdırılması.....	64
Cədvəl 15. 2009-2017-ci illərdə Azərbaycan Respublikasına daxil olan pul köçürmələrinin həcmnin həqiqi və nəzəri səviyyələri.....	65

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1. Dünya ölkələri üzrə ÜDM – da pul köçürmələrinin xüsusi çəkisi yüksək olan 10 ölkə (%)	39
Şəkil 2. Avropa və Mərkəzi Asiya bölgəsi üzrə ÜDM – da pul köçürmələrinin xüsusi çəkisi yüksək olan 10 ölkə (%).	40
Şəkil 3. 2017-ci illərdə MDB ölkələrində miqrantların pul köçürmələrinin (daxilolmaların) quruluşu.....	44
Şəkil 4. 2018 – ci ilin birinci yarısında fiziki şəxslər tərəfindən Özbəkistana göndərilmiş pul köçürmələrinin quruluşu.....	51
Şəkil 5. 2018 – ci ilin birinci yarısında Özbəkistanda fiziki şəxslər tərəfindən alınmış pul köçürmələrinin quruluşu.....	51
Şəkil 6. 2018 – ci ildə Şərqi Asiya və Sakit okean bölgəsində ən çox pul köçürmələri daxil olan 10 ölkəsi (milyard dollar).....	53
Şəkil 7. Dünya bankının qiymətləndirmələrinə əsasən 2018 – ci ildə Avropa və Mərkəzi Asiya bölgəsində ən çox pul köçürmələri daxil olan 10 ölkəsi.....	55
Şəkil 8. Dünya bankının qiymətləndirmələrinə əsasən 2018 – ci ildə Latin Amerikası və Karib hövzəsində ən çox pul köçürmələri daxil olan 10 ölkəsi.....	56
Şəkil 9. Dünya bankının qiymətləndirmələrinə əsasən 2018 – ci ildə Cənubi Asiya bölgəsində ən çox pul köçürmələri daxil olan 5 ölkəsi	57
Şəkil 10. Dünya bankının qiymətləndirmələrinə əsasən 2018 – ci ildə Yaxın Şərq və Şimali Afrika bölgəsində ən çox pul köçürmələri daxil olan 10 ölkəsi.....	58
Şəkil 11. Dünya bankının qiymətləndirmələrinə əsasən 2018 – ci ildə Sub Sahara Afrikasında ən çox pul köçürmələri daxil olan 10 ölkəsi.....	59
Şəkil 12. Dünya bankının qiymətləndirmələrinə əsasən 2018 – ci ildə dünyanın ən çox pul köçürmələri alan 10 ölkəsi	60
Şəkil 13. Dünya bankının qiymətləndirmələrinə əsasən 2018 – ci ildə dünya ölkələri üzrə ÜDM – da pul köçürmələrinin xüsusi çəkisi yüksək olan 10 ölkə (%).	60
Şəkil 14. 2000-2016-cı illərdə Azərbaycan Respublikasında miqrantların pul köçürmələrinin(daxilolmalar və çıxan) həcmi	63